

Statsminister J. O. Schaek Rathlou.

Historisk Tidsskrift, Bind 6. række, 4 (1892)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_6rk_0004-PDF/hto_6rk_0004_77131.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=77131>

pdf genereret den : 28/5-2008

Statsminister J. O. Schack Rathlou.

Af

L. Koch.

Joachim Otto Schack — ti navnet Rathlou antog han først senere — er født den 13. Juli 1728. Hans fader, generalmajor Niels Rosenkrantz Schack, lå den gang med det andet fynske kyrasserregiment, som han kommanderede, på Jullinge, som nu hører til Bregentved, og sønnen blev dagen efter sin fødsel døbt i Hellested kirke. Allerede i vuggen mistede han sin moder, Benedicte Gertrud v. Ingenhofen, og faderen døde, da sønnen var 3 år gammel. Han blev da opdraget af sin mormoder, generalmajor Johan Peter v. Ingenhofens enke, Øllegaard Ranzau, som boede med ham på Sneumgaard, der var hans fædrenearv, og som ligger i Skads herred, omtrent 2 mil nordvest for Ribe. Han er i denne tid formodentlig første gang kommet i berøring med en kongelig person; ti der er bevaret et vers, som han skulde fremsige paa Klausholm ved dronning Anna Sophies fødselsdag¹⁾. — Han

¹⁾ Meddelt af pastor Crone i Herrested. Det er kun ved den velvillie, hvormed han har sendt mig talrige pakker fra arkivet på Ravnholt, det er blevet mig muligt at skrive denne Afhandling.

undervistes af en, saavidt vides, ellers ukendt mand ved navn Dathe; om dennes indvirkning på ham have vi ingen underretning, men resultatet bærer vidnesbyrd om, at han ikke er bleven dårlig opdraget. Han skrev Dansk, Fransk og Tysk med færdighed; når han selv lejlighedsvis påstår, at han kun udtrykte sig dårligt i det sidste sprog, er det vel snarest kun et udslag af uvillie mod det. Han forstod Latin og citerer jævnlig latinske forfattere, og han har ikke havt så få historiske kundskaber. Da han i Struensees tid blev afskediget fra sit embede, udtalte han, at det vilde for søde hans ensomhed, hvis han med sin pen kunde oplyse og forbedre sine landsmænd. Men hvad der er mere værd end de positive kundskaber, er, at han havde mange åndelige interesser, og fremfor alt, at han hele sit liv igennem nærede en urokkelig tro på Gud, der især træder stærkt og smukt frem i den tid, da både hans eget og hans fædrelands skæbne voldte ham store bekymringer.

Da han var 12 år gammel, kom han i huset hos generallieutenant Numsen i Kjøbenhavn, der var gift med hans moders søster, og som tillige var hans formynder. Han blev 1741 konfirmeret i Holmens kirke; men først to år derefter gik han til alters. I årene 1742—45 hørte han om vinteren professorerne Møllmanns og Scheidts forelæsninger, så han har formodentlig været privat indskrevet ved universitetet. I året 1746 rejste han udenlands, hvor han ledsagedes af sin ovenfor nævnte lærer, og desuden sendte hans formynder sin 9 år gamle søn, den senere kammerherre og overhofmester Fr. Numsen med dem, hvad Schack med god grund kalder en meget besynderlig idé. Han opholdt

sig især i Lausanne og Paris, men besøgte desuden både på udvejen og hjemvejen mange tyske byer. Han taler intet om, hvortil tiden er bleven benyttet; men hele rejsen var for kort og opholdet delt mellem for mange steder, til at der kan have været tale om egentlige studier. Men det hørte den gang endnu til en ung adelsmands opdragelse, at han i fremmede lande skulde erhverve sig verdenskundskab og levemåde.

Da han i efteråret 1747 kom hjem, tog han lige til Rathlousdal, der ejedes af geheimeråd Christian Rathlou, som var gift med hans faders søster. Han traf disse sine slægtninge i dyb sorg; deres eneste barn, en datter, som havde været gift med Henning v. Qualen, var død barnløs få måneder i forvejen. Nu lovede de, at de vilde testamentere ham deres ejendomme, Rathlousdal og Gersdorfslund, naar han vilde ægte Øllegaard Charlotte, den yngste datter af generalmajor Ove Juel og Sophie Hedevig Friis, som var en fjern slægtning af Rathlou. Pigen var kun 10 år gammel, og Schack synes ikke at have havt stor lyst til at binde sig; men han afslog heller ikke giftermålet. Ud på sommeren 1748 så han først sin tilkommende hustru, og han fandt, at hun allerede var meget elskværdig. Han har da formodentlig givet et bestemt svar; ti 1749 gjorde Rathlou sine godser til et stamhus for ham. Forlovelsen fandt allerede sted, da bruden var 14 år gammel, og 4 år efter, 1758, stod bryllupet; uagtet dette altså i høj grad må kaldes et fornuftparti, levede ægtefællerne lykkeligt med hinanden. De havde kun en levende datter, Dorthe Sophie, der var opkaldt efter fru Rathlou. Ikke mindre end 11 andre børn kom for tidlig til verden eller døde kort efter fødselen. Dette

var uidentvivel den store sorg i Schacks og hans kones liv. Hver gang hun var frugtsommelig, udtalte han sit håb og sin frygt i brevene til Bernstorff, Reventlou, Schimmelmänn og andre venner, og når det så atter gik galt, og han mere og mere måtte opgive håbet om at få levende børn, var han dybt nedslået. Den eneste trøst var det, når hans kone så atter kom sig; ved en sådan lejlighed udtaler han, at han flere dage har forsømt sine forretninger for at pleje hende. Da den store krisis i hans liv indtraf i Struenseetiden, trøstede han sig med, at hun, hvis lykke lå ham mere på sinde end hans egen, var tilfreds¹⁾.

Inden Schack kom så vidt, at han kunde gifte sig, var der dog en lang skærsild at gå igennem. Medens han var i Paris, var han bleven udnævnt til kammerjunker, og når han vilde indtræde i hof- eller stats-tjenesten, måtte han nødvendig vise sig i København. Her opholdt han sig derfor om vinteren, medens han om sommeren af sparsommelighedshensyn rejste til Jylland. Han blev 1751 assessor i hofretten og auskultant i højesteret; 1752 var han med geheimeråd Dehn i Brunsvig for at hente Frederik V's hustru, Juliane Marie, hjem. Samme år fulgte han ligeledes C. Juel til Stokholm, hvor han selv siden skulde blive gesandt. 1753 var det ham tilbudt at blive envoyé i Berlin; men af ukendte grunde forandredes beslutningen; 1754 blev

¹⁾ I året 1781 forfattede Luxdorff en indskrift til Schack Rathlous og hans frues kiste: „Gud, i samling her på jorden Lad os mange år opnå, Og vi skal i engleorden Evig for din trone stå.“ Wiedewelt udarbejdede et fodstykke til en urne; på dette skulde males en døende kvinde med foldede hænder og et vers af Pope: „The Sainte sustain'd it, but the woman died.“ Luxdorffs kalender.

han virkelig assessor i højesteret; men alt dette bragte ham kun udgifter, men ingen indtægter; ti det var kun et vist antal af assessorerne, der havde løn, og mellem disse hørte han ikke. I året 1755 havde han tjent i 7 år „sans toucher le sol“. Hans fædrearv var opspist; Sneumgård måtte han søge at få solgt, så meget mere som hans formynder havde bortforpagtet den på uheldige vilkår; det lykkedes ham 1758, da biskop Hygum købte den for 39,000 rd., en handel, hvormed Schack var overmåde tilfreds.

Imidlertid var han 1755 endelig bleven tjenstgørende kammerjunker hos kronprinsen, den senere Christian VII, med den beskedne løn 800 rd. Han havde god lejlighed til at lære sin unge herre, som han siden skulde tjene så mange år, at kende. Ti fra 5. April 1755 til 20. Oktober 1756 var det hans pligt at sove i hans kammer. Derfor blev han fritaget, da han giftede sig; men endnu efter den tid måtte han tjene 3 år som kammerjunker. Vi vide kun lidt om, hvad indtryk prinsen den gang har gjort på ham. Han har dog lejlighedsvis fortalt træk, der allerede tydede på en nervøs konstitution; prinsen var i så høj grad en slave af vaner, at han ikke kunde sove om natten, når hans tøj ikke lå på det sted, hvor han plejede at lægge det, og han talte tidt sine penge, da han altid var bange for, at nogen skulde tage dem fra ham. Men han må have følt en vis agtelse for Schack; ti da han siden som konge var begyndt på sit udsvævende levned, klagede han sig en gang for ham over, at han levede i bestandig frygt og sjæleangst. Schack vilde trøste ham med religionen, men han svarede: „Jeg har fortørnet Gud så meget,

at han ej kan tilgive mig¹⁾). I året 1759 blev Schack endelig assessor i højesteret med 1200 rd.s gage; tillige udnævntes han til kammerherre.

I denne stilling blev han dog kun kort; endnu samme år tilbød Bernstorff ham at gå som gesandt til Stokholm. Det var syvårskrigens tid, og Danmark havde en vanskelig stilling, når det skulde bevare sin neutralitet og dog blive ved som hidtil at støtte sig til Frankrig som den af de store magter, til hvem det stod i det venskabeligste forhold, og fra hvem det oppebar subsidier, som dets stærkt bebyrdede finanser ikke godt kunde undvære. Jo dårligere det gik de franske hære, desto vanskeligere blev den franske udenrigsminister, hertugen af Choiseul, at omgås. Han var en mand med højtflyvende idéer, og i hans øjne var en fransk udenrigsminister i den indflydelsesrigeste stilling, nogen mand i Europa kunde indtage; men netop derfor havde han ondt ved at finde sig i, at den uheldige krigsførelse mere og mere svækkede hans lands anseelse. Uagtet han nærede agtelse for og tillid til Bernstorff, voldte han denne mange bryderier, og bl. a. klagede han over, at de mange tysk fødte eller tysk dannede diplomater, som stod i dansk tjeneste, nærede preussiske sympatier. Imellem disse var også friherre Achatz v. Asseburg, som var ansat i Stokholm. Choiseul forlangte tilsidst, om end i et privat brev, at han skulde kaldes tilbage, og at der skulde ansættes en dansk mand i hans sted²⁾. — Det er ikke uden betydning for Schacks fremtid, at han skyldte sin danske fødsel den første betydelige ansættelse,

¹⁾ Bülow: Forsøg til biografier. D. kgl. bibl.

²⁾ Correspondance de Bernstorff et Choiseul. 83.

han opnåede. Vi skulle siden se ham gennem en lang tid betragtes som hovedmanden for den egentlige danske adel, der var misfornøjet med den store indflydelse, de fremmede havde fået. Han fik nu 8000 rd.s gage, så han var for første gang kommet i besiddelse af gode indtægter. I foråret 1760 forlod han København, som han i de 7 år, han var i Sverrig, kun besøgte enkelte gange og altid kun kort.

At skildre de politiske forhandlinger mellem det danske og svenske hof i årene 1760—67 vilde snarere blive at skrive et blad af J. H. E. Bernstorffs historie end af Schacks, og vi skulle derfor kun kortelig omtale dem. I den for Danmark så farlige krisis 1762, da kejser Peter III truede med krig, var der så at sige intet at udrette i Stokholm. Den svenske regering var udmattet af sin uheldige deltagelse i syvårskrigen; den havde hverken ævne eller villie til at hjælpe Danmark, og Schack måtte nøjes med at passe på så godt som muligt for at kunne advare Bernstorff, hvis hoffet skulde vise tilbøjelighed til at slutte sig til Rusland og Preussen. Langt betydningsfuldere blev hans post, da Danmarks i året 1749 med Frankrig og Sverrig afsluttede traktater vare udløbne 1763, uden at det lykkedes at få dem fornyede. Bernstorff vilde nu som hidtil opretholde den svenske forfatning; men da Frankrig øjensynlig havde skiftet anskuelser om det hensigtsmæssige heri, måtte den danske regering, når den vilde sigte til det samme mål, forandre midlerne og mere slutte sig til Rusland og England samt i Sverrig selv til Huerne, medens den hidtil havde søgt sine venner mellem Hattene. En sådan forandring har sine vanskeligheder, og denne udførtes heller ikke, uden at de nye allieredes mistro og vrede

flere gange vaktet, især fordi Bernstorff ikke vilde lade sine gamle venner i Hattepartiet i stikken, da de truedes med afskedigelse og anklage.

Det er øjensynligt, at Bernstorff har havt fuld tillid til Schack og været vel tilfreds med den måde, hvorpå han udfyldte sin plads. Han instruerer ham ikke blot om, hvad han i ethvert tilfælde skal sige til de statsmænd, han forhandler med, men underretter ham også ofte om ting, der ikke må omtales, men som han bør kende for at forstå sin regerings politik tilfulde. Schack har også gjort alt muligt for at være vel underrettet og kunne meddele alt, hvad der skete i Stokholm. Men han havde, som vi senere oftere skulle se, en tilbøjelighed til at se snarer og komplotter, også hvor der kun var lidt grund dertil. Denne er måske netop bleven udviklet i Stokholm, hvor der tilvisse var intriger nok, og den har bevirket, at han ikke var meget kritisk overfor de talrige rygter og den løse snak, som løb omkring i de diplomatiske kredse; han er bestandig tilbøjelig til at lægge større vægt end fortjent på, hvad den franske gesandt Breteuil eller andre af hans fremmede kolleger fortalte ham om de nyeste intriger ved hoffet. Bernstorff var mistænksom nok overfor Sverrig og Svenskerne, og Schack har ikke bidraget til at dæmpe hans mistro, men snarere til at holde den årvågen. Han stod naturligvis i forbindelse med flere af de fremmede diplomater, og adskillige af dem blev han ved at veksle breve med flere år efter, at han var kommet hjem, således især Englænderen Goodridge. Men af indfødte svenske var der kun en mand, baron C. F. Scheffer, med hvem han stod i fortrolig forbindelse. Denne mand har spillet en betydelig rolle i Sverrigs historie; han var både

dygtig, redelig og overordentlig elskværdig; Schack siger om ham, at han er skabt til at elskes og æres, og Bernstorff kalder ham hyppigt „vor ven“. Men Scheffer var, som det ofte er tilfældet med elskværdige mænd, en blød natur; han var ikke ret pålidelig under vanskelige og farlige omstændigheder. Endnu mindre kunde der stoles paa de andre Hattechefer, Ekeblad og Hamilton, og med Huernes fører, landdagsmarschallen Løwenhjelm, kom Schack først sent i nærmere forbindelse.

Hvad der dog især gjorde hans stilling vanskelig og ubehagelig var umuligheden af at komme i et godt forhold til dronning Louise Ulrikke, en søster til Fredrik II af Preussen. Hun havde fået noget af sin broders begavelse; men den havde taget en uheldig retning; hele hendes liv var en uafsluttet intrigeren i stort som i småt. Hun støttede sig snart til det ene parti, snart til det andet og vakte mistro hos dem alle. Da alle hendes bestræbelser gik ud på at udvide kongemagten, måtte hun allerede af den grund være Danmarks fjende; ti hun havde allevegne mødt dets modstand. Bernstorff kalder hende den eneste uven, som kongen har i hele verden¹⁾. At overvinde hendes uvillie mod alt, hvad der var dansk, var en umulighed; når hun skiftede om og slog sig til Hattepartiet, mærkedes det straks, at dette blev lunkent og ligegyldigt overfor den danske gesandts forestillinger. Det er utvivlsomt, at hun har nærret den største uvillie mod Schack, og at han har betalt hende med samme mønt.

Dette uheldige forhold til hoffet fik betydning, da

¹⁾ Vedel, *Correspond. ministérielle du comte de Bernstorff II.* 219.

kronprins Gustav ægtede den danske prinsesse Sophie Magdalene. Forlovelsen var allerede afsluttet 1750, og d. 9. Marts 1765 fik Schack ordre til at indlede underhandlinger om ægteskabets fuldbyrdelse. Vi skulle ikke her skildre den sejge modstand, den svenske dronning gjorde, eller den fasthed, hvormed Bernstorff gennemførte sin villie. Schack udførte her som altid punktlig, hvad der blev ham pålagt, uagtet han i det mindste til en tid mistvivlede om at komme til et resultat og rådede til at opsætte sagen til den næste rigsdag. Det varede også næsten et år, inden sejren var vundet; først d. 13. Februar 1766 afgik der ordre til den svenske gesandt i København om at åbne underhandlingerne om formælingens fuldbyrdelse.

Da bryllupet endelig holdtes d. 1. Oktober i København, hvor arveprins Fredrik repræsenterede brudgommen, var Schack tilstede. Han udnævntes ved en nådig håndskrivelse af kongen til ridder af Dannebrog og de l'union parfaite, og fra det svenske hof skænkedes der ham, som skik var ved saadanne lejligheder, 1000 dukater; men det skulde snart vise sig, at gaven ikke var tegn på noget velvilligere sindelag. Næppe havde den svenske kronprins i Helsingborg modtaget sin brud, før han bad prins Carl af Hessen, der tilligemed mange andre notabiliteter havde ledsaget prinsessen så langt, at han vilde bevæge kongen til at kalde Schack tilbage, da denne var en modstander af hoffet og en tilhænger af Huerne, ved hvis hjælp det ganske rigtig var, at hoffet var bleven tvunget til at opfylde sine forpligtelser. Prinsen havde, siger Schack selv, lagt ikke blot sin uvillie, men sin afgjorte modbydelighed mod ham for dagen. Prins Carl røgtede det ærinde, der var givet ham, dog

først efter at have meddelt Schack kronprinsens udtalelser. Schack selv ønskede intet heller end at blive tilbagekaldt. Han var hjertelig ked af Sverrig, og han så klart, at hans stilling nu vilde blive meget vanskelig; det var naturligt, at kronprinsessen vilde søge at holde forbindelsen med den danske gesandt vedlige; men selv hans uskyldigste ord og handlinger vilde ved hoffet blive udlagte til det værste, og han måtte befrygte, at han kunde mod sin villie komme til at lægge hindringer i vejen for en god forståelse mellem ægtefællerne. Han bad derfor i meget indtrængende ord om snarest muligt at få sin afsked. „Jeg vil“, skriver han, „hvis jeg skal blive endnu en vinter i Stokholm, blive den uskyldige årsag til prinsessens visse og uundgåelige ulykke.“

I København var man straks villig til at kalde ham hjem, og den svenske gesandt, Sprengtporten, fik meddelelse om, at dette vilde ske. Men i Stokholm blev der stor uvillie over kronprinsens egenmægtige skridt. De russiske og engelske gesandter, Ostermann og Goodridge, nødte Schack selv til at skrive til Bernstorff, at hans hjemkaldelse vilde tage modet fra hele deres parti, og at hoffet nu vilde tro, at det ved prins Gustavs hjælp kunde sætte igennem, hvad det vilde, i København. Rigsrådet skrev, uden at bryde sig det mindste om kongens indvendinger, til Sprengtporten, at han skulde forestille Bernstorff, at Schack havde i Stokholm vundet almindelig højagtelse, så vel hos nationen som hos ministeriet og kongen, så at det vilde være denne behageligt, hvis han måtte blive ved hoffet til foråret. Overfor dette tryk troede Bernstorff at måtte give efter; d. 23. December fik Schack ordre til at blive i Stokholm til foråret. Bernstorff trøster ham på det

bedste: „De vil om kort tid komme hjem, og De har da opnået det hæderligste og mest tilfredsstillende vidnesbyrd, der kan blive en minister til del, både fra det hofs side, ved hvilket De har været ansat, og fra det, for hvilket De har udført kongens befalinger til hans fulde tilfredshed. Det er at have nået det højeste mål.“

Schacks stilling i Stokholm i de måneder, der vare tilbage, skulde ikke blive lettere ved, at han således blev påtvunget hoffet, og hans bange anelser gik alt for meget i opfyldelse. Da han berettede om den modtagelse, prins Gustav havde givet sin hustru i Helsingborg, var han endnu fuld af håb om, at alt skulde blive godt; men siden er det kun et mørkt billede, han udkaster af den ulykkelige prinsesses stilling. Hun havde måttet sende sine danske damer tilbage. Til en af dem, sin tidligere overhofmesterinde, frk. S. E. Trolle, skrev hun kort efter: „De véd, at Vallø al tid har været mig imod, fordi De ofte talte om at ville tage ophold der; nu tænker jeg anderledes; jeg vilde ønske, jeg var der og kunde bo der hele mit liv sammen med Dem“¹⁾. Den modløshed, som kommer til orde i disse linier havde sin gode grund; ti fra den dag, hun betrådte Sverrigs grund, mødte hun kun kulde og uvillie. Den eneste, der synes at have behandlet hende venligt, var den godmodige, men ubetydelige og magtesløse konge. Hendes mand viste hende den største ligegyldighed; man mente end ikke, at han levede med hende som med sin hustru. Hun havde ikke vundet ringe popularitet, men hendes svigermoder lagde allehånde

¹⁾ Et brev fra frk. Trolle til Schack Rathlou 17. Marts 1767. Ravnholt.

snarer for hende for at få hende til at foretage handlinger, der kunde ødelægge denne. Hun passede på, at hverken Schack eller hans kone kunde komme til at tale med hende, ikke engang i selskaber. Da prinsessen brød overtvert og sagde sin mand, at hun havde indbudt fru Schack til at besøge sig, blev der brugt allehånde kunstgreb for at forhindre, at dette skulde gentage sig. Alt dette synes at have været dækket under høflighedens og etikettens mærke, så der egentlig i ethvert enkelt tilfælde intet var at beklage sig over. Prinsessen søgte så igennem nogle danske kammerjomfruer, hun havde beholdt, at indlede hemmelig forbindelse med Schack; han var bange for at indlade sig derpå, og synes dog ikke helt at have kunnet undgå det. Han nærrede åbenbart den dybeste medlidenhed med hende. D. 13. December skrev han til Bernstorff: „Alt det, som jeg har sagt i mine sidste depecher om prinsessens virkelige skæbne, er meget formildet for ikke at bedrøve kongen; ti det er næppe muligt at forestille sig, i hvor høj grad man misbruger hendes tålmodighed og blidhed, og hvor lidt hensyn hendes mand, prinsen, tager til hende. Jeg véd det fra flere beretninger og især fra senator Scheffer, hvem han har betroet, at han ikke kunde elske hende. Hun lever i stadig sorg og ængstelse, og befolkningen, hvem dette ikke undgår, er misfornøjet dermed.“ Han nævner flere eksempler på, hvorledes konprinsen og hans moder søgte at skade hende og at forspilde hendes popularitet. Der blev som kasserer påtrængt hende den samme mand, som styrede dronningens pengesager; disse vare i stor uorden, og det varede heller ikke længe, før det samme var tilfældet med prinsessens. Ligeledes vilde man have prin-

sessen til at deltage i opførelsen af skuespil, der som bekendt var prins Gustavs yndlingsforøjelse¹⁾, og dronningen søgte at bevæge hende til ved sit eksempel at bringe sminken i mode ved hoffet. Om begge dele siger Schack, at hvis hun indlader sig derpå, vil det krænke og forarge hele nationen. Formodentlig har han også fundet lejlighed til at advare hende selv mod at falde i disse virkelige eller formentlige snarer. Da kronprinsen nu også vilde berøve hende de danske kammerjomfruer, hun havde beholdt, og gennem Scheffer søgte at vinde Schacks samtykke hertil, gav denne et meget skarpt svar og et bestemt afslag. Endelig indflettede han i den tale, han holdt til kronprinsen, da han i April måned havde afskedsaudiens, nogle ord om, hvor ømt en elsket søsters lykke og velfærd lå den danske konge på hjertet, og med hvilken uafsladelig opmærksomhed denne fulgte alt, hvad der angik hende²⁾.

Det er utvivlsomt, at den ulykkelige prinsesses stilling ikke er bleven bedre ved den hjælp, Schack ydede hende; om han med større virkning kunde være optrådt paa en anden måde, er ikke let at afgøre; men i ethvert tilfælde er han for så vidt ansvarsløs, som han selv havde forudsagt, hvorledes det vilde gå, hvis man lod ham blive i Stockholm. Han vedblev siden at følge hendes skæbne med interesse. Det var ham en glæde,

¹⁾ Ved en fest, Schimmelmänn 1786 gjorde for Gustav III, spurgte prinsesse Louise denne, om han holdt af skuespil. Han svarede ivrigt: „je n'aime que cela, Madame, je n'aime que cela!“ Bülow.

²⁾ O. Nilsson, Gustaf III's og Sophie Magdalenas giftermålshistoria, især s. 274—288. Om Schacks politiske virksomhed se Vedel, Correspondance ministérielle du comte de Bernstorff, depecherne til Schack.

da Scheffer i året 1767 meddelte ham, at hendes mand behandlede hende bedre, og da de svenske prinser som bekendt under deres besøg i København 1770 ikke bleve hensynsfuldt behandlede, forudså han med sorg, at dette vilde blive en kilde til bitre bebrejdelser mod prinsessen. Han har også vundet hendes tillid; ti hun benyttede lejligheden til, formodentlig gennem Scheffer, at lade ham opsætte et par skrivelser for sig.

Om hans private forhold i de 7 år, han var borte, vides ikke synderlig andet, end at han var i livsfare, da teatret på Drottningholm brændte 1762. Men opholdet i Stockholm fik betydning ved at indvirke på hans politiske anskuelser; han hjembragte en stor uvillie mod Sverrig og mod det svenske kongehus, og denne fortog sig aldrig. Han frygtede bestandig for Gustav III's planer mod Norge. Endnu 1783, da han gav kronprinsen råd om, hvorledes regeringen skulde ordnes, viste det sig. Han vilde, at man ved at bestemme hærens og flådens størrelse skulde tage hensyn til de staters magt, med hvilke man kunde tænke at komme i krig, og næsten som uvilkårligt går han så over til at tale om Sverrig; det var for ham Danmarks arvefjende¹⁾. I Sverrig vidste man også godt dette; Armfelt sagde 1786 til Bülow, at Sverrig havde en stor fjende i ham, og deri havde han utvivlsomt ret; kong Gustav selv mente, da han det næste år kom til København for at bevæge Danmark til at holde sig neutralt, medens han angreb Rusland, at dette nok skulde lykkes, når blot „den ryske muscovitten Schack Rathlou“ vilde holde sig stille²⁾. Men Schack

¹⁾ Skrivelse til Bülow 5. April 1783. Det kongelige bibl.

²⁾ Bergmann, Schinckel, *Minnen ur Sveriges nyare historia*. I. 329.

havde også et andet udbytte af sit ophold i Sverrig; der var bleven knyttet et varmt venskab mellem ham og Bernstorff. Schack erkendte, at han skyldte ham, at han var kommen ind i statens tjeneste på en så anselig og hæderlig post, og han så i høj grad op til ham. Efter hans død sluttede han sig til et forslag af prins Carl af Hessen om, at han skulde bisættes på kongens bekostning i Roskilde domkirke; men enkedronningen vilde ikke indlade sig derpå; hun lovede derimod, at der skulde blive opført et mausoleum for ham i København, hvilket dog heller ikke blev til noget, uagtet prinsen atter mindede derom, da kongen havde overtaget det hertugelige Holsten. Denne Schacks beundring for Bernstorff har fået en ikke liden betydning for historien i den følgende tid; ti den er tildels bleven overført på brodersønnen, uagtet denne i mange retninger var forskellig fra farbroderen og endnu mere fra Schack selv. Det er, som vi skulle se, utvivlsomt Schack, der har henledt opmærksomheden på ham som den eneste, der kunde overtage udenrigsministeriet efter Osten, uagtet det sikkert har kostet ham overvindelse at vælge en tysk født og tysk dannet mand til denne plads. Der var bestandig rivninger imellem dem, medens de var kolleger, og dog var Schack den eneste, der vovede at modsætte sig hoffet, da Bernstorff 1780 fik sin afsked. Vel havde kronprinsen indledt forbindelse med Bernstorff tidligere end med Schack, da regeringsskiftet 1784 forberedtes, men denne havde åbenbart intet at indvende mod ham som udenrigsminister i den nye regering. Her omskiftedes forholdet, det var ikke længer Schack, der var den ledende minister, men Bernstorff; der viste sig atter uenigheder paa mange punkter, og det endte med,

at Schack måtte vige. Men den mærkelige tiltro, han havde til Bernstorff, knækkedes ikke derved; han betragtede det bestandig som en lykke for Danmark, at dets udenrigspolitik lededes af denne mand, der ikke blot var en Tysker, men hvis politiske anskuelser i så mange punkter vare de modsatte af hans egne. Dette kan næppe forklares på anden måde, end at han bestandig overførte noget af sin beundring for og kærlighed til den ældre Bernstorff på den yngre; navnet havde for ham fået en sådan betydning, at han vedblev at holde på den mand, der bar det, uagtet denne i meget var hans politiske modstander.

Efterat Schack 1767 var kommet tilbage fra Sverrig, blev han 2den deputeret i finanskollegiet med 2000 rd.'s løn og, formentlig for at bøde derpå, tilladelse til at opholde sig på landet om sommeren. Han var kun lidet tilfreds med denne ansættelse, som han betragtede som upassende ringe, efter at han havde været gesandt i 7 år; han havde gjort alt for at undgå den; men han havde, skrev han til Scheffer i Stokholm, måttet sande det gamle ordsprog om afgåede ministre. Lønnen var ikke til at leve af, og med forretningerne, der gik i den småligste detail, var han ganske ubekendt. — Men allerede d. 5. Februar 1768 fik D. Reventlou sin afsked fra alle sine embeder. Schack fik vel ikke hans plads i ministeriet, men han fik ~~h~~ittel af geheimeråd og rykkede op til i hans sted at være 1ste deputeret. Ikke alene blev nu hans løn fordoblet, men han havde opnået en høj stilling, som i reglen indtoges af en minister; han havde umiddelbart referat til kongen og var således i virkelighed finansminister. Han havde også indrettet sig på at blive i København; ti han købte 1767 geheimeråd

Levetzaus gård på Amalienborg¹⁾. Det er sandt, skriver han til sin kommissionær, kantor Warming ved Garnisonskirke, „at jeg derved sætter mig i nye vidtløftigheder, men så synes det dog at være fornuftig anlagt, om Gud vil give sin velsignelse dertil“.

Var han ved sin tiltrædelse af embedet ubekendt med dets forretninger, har han åbenbart med stor flid stræbt at sætte sig ind i dem, og det er øjensynligt, at han snart får interesse for de detaillier, der i begyndelsen vare forekomne ham så afskrækkende, og så vidt det er os muligt at se, synes han at have havt et godt greb på administrationen og især at have været betænkt på at spare, hvor der kunde spares, for at tilvejebringe ligevægt mellem indtægter og udgifter. Det må således sikkert kaldes et forstandigt forslag, at stiftamtmands-embedet på Island skulde ophæves, da det 1768 blev ledigt, fordi det var en sinecure, idet stiftamtmanden blev boende i København; men det strandede på det danske kancellis modstand. Af større betydning var et forslag, som han og D. Reventlou havde udarbejdet til besparelser ved hæren, idet de hvervede troppers antal i fredstid skulde indskrænkes, så udgifterne kunde gå ned med 3—400,000 rd. årlig. Heller ikke dette lykkedes det at sætte igennem; ti Bernstorff og Schimmelmann frygtede dels for, at det vilde vække kongens uvillie, dels for de intriger, som visse folk vilde spinde imod det, og endelig for Ruslands misfornøjelse. Schack erkendte selv vægten af disse grunde og tilstod, at øjeblikket ikke var heldigt valgt; men, tilføjede han, „sent

¹⁾ Hvad han gav for den, kan ikke oplyses. Kammerråd Rahbek lånte ham 8000 rd. på første prioritet. I løbet af året udbetalte han omtrent lige så meget.

eller tidligt må vi komme til en sådan ordning“. Han skulde 6 år senere som minister selv være med at indføre den.

I disse tilfælde var det hos dem, med hvem Schack i hovedsagen var enig, han mødte modstand; men hvad der forbitrede ham hans virksomhed, var den uorden og vilkårlighed, som de bestandige intriger ved hoffet bragte ind i hele administrationen. Det behøver næppe at siges, at han straks sluttede sig til Bernstorff og de ministre, der med ham især søgte at modvirke kongens yndling grev Holck og de forskellige andre personer, der til en tid spillede favoritroller ved hoffet. Schack har ført en til tider meget hyppig brevveksling med Bernstorff, D. Reventlou, Schimmelmann, F. C. Rosenkrantz o. fl., og der er næppe noget sted, hvor man vil få et mere levende billede af, hvad der i disse år bevægede mændene af den gamle skole, end i disse breve, især dem, der ere vekslede med Reventlou og Rosenkrantz, til hvem han har størst fortrolighed, medens brevene til Bernstorff ere prægede af en vis respekt, det er bestandig, som om de vare stiledede til en overordnet¹⁾. Han klager over, hvorledes alt i disse tider er usikkert. „ingen ved om morgenen, hvad der vil ske inden aften“²⁾. Hans departements sager forsinkes, fordi han ikke kan få resolutioner, og det er ham en trøst, da kongen rejser udenlands, at dette nu ved Bernstorffs hjælp vil blive anderledes, idet denne må forelægge kongen alle de sager, der skulle have hans underskrift. Især klager han over, at hoffets yndlinge

¹⁾ Koncepterne til Schacks breve findes på Ravnholt i 10 hæfter med påskrift: „Ma correspondance particulaire 1767—1772“.

²⁾ Til den engelske gesandt i Stokholm, Goodridge, 6. Juni 1767.

gøre sig pengefordele; det krænkede ham i høj grad, da kollegiet fik ordre til at låne grev Holck 8000 rd., og det blev da også et af de første tegn på, at denne ikke længer nød kongens gunst, at han måtte betale dem tilbage igen. Enhver, siger Schack, „gør hvad han vil, og i almindelighed vil man kun det, som man ikke burde ville. Man forhindrer os fra at gøre det gode, og vi kunne aldrig, eller i det mindste sjældent, forhindre det onde.“ Det er ham åbenbart en nydelse, da han får lejlighed til at tvinge en af kongens forhenværende yndlinge, baron Görtz, til at gøre sin skyldighed. Denne opholdt sig i foråret 1768 i Itzehoe, og finanskollegiet havde givet magistraten ordre til at inddrive hans rangskat. Görtz mente, at han som udlænding skulde være fri for at betale denne, men Schack skrev til ham; „De må selv føle, at det kun er retfærdigt, at en mand, som nyder alle de indfødte undersåtters rettigheder i det land, han bebor, deler deres byrder, og at den, hvem kongen har givet en rang og en tittel, bidrager det samme som andre ligestillede til landets fornødenheder.“

Det var i disse år især grev Holck, hvem Schack og hans venner hadede og frygtede, indtil han var falden, da Schack ikke kunde lade være at beundre den værdighed, hvormed han bar sin ulykke. — Medens Kongen var udenlands, underrettede Bernstorff Schack og Reventlou om, hvad der gik for sig. Brevene vare fælles og bleve sendte Schack fra Holsten, hvor Reventlou til hans store beklagelse opholdt sig hele sommeren 1768, hvorved han mente, at deres modstandere i København i alt for høj grad fik frit spil. Det var i Juli måned, de først fik underretning om, at Holcks stilling vaklede. D. 3. September skriver Schack til Bern-

storff, at det var muligt, at Struensee, på hvem man var begyndt at blive opmærksom, kunde blive redskabet til at styrte Holck. Man må da, siger han, „beundre forsynet, som vilde anvende ham til at tugte dem, hvis formål ved at lade ham deltage i rejsen har været at benytte ham på en anden måde“. Samtidig har Bernstorff meddelt, at der er foregået en forandring med kongen, der begynder at gøre sig umage for at vække velvillie (*à vouloir plaire*), men som tillige er plaget af kedsomhed. Men Schack håber, at denne skal bevæge ham til „at søge den eneste fornøjelse, som endnu er ham ubekendt, og som han ikke vil blive træt af“. Selv når man tager alle de hensyn i betragtning, som måtte gøre sig gældende ved omtale af kongen, får man ikke det indtryk, at nogen af korrespondenterne på denne tid tænkte sig, at han var sindssyg.

Hen i November, da kongens hjemkomst stundede til, skriver Schack til Bernstorff, at folket imødeser den både med frygt og glæde, og der kan være god grund til begge dele. Holcks venner i København ere ilde berørte af, at grev Wedel-Frijs har fået en ansættelse, og at det er bleven tilladt dronningens tidligere overhofmesterinde, md. Plessen, at vende tilbage til København. De mene, at disse to ville gøre alt for at bevæge kongen til at bortsende Holck, og at dr. „Struvensé“ tilligemed Rantzau Ascheberg og Brandt ville understøtte dem. Jeg vil, tilføjer Schack, „ikke afgøre, om dette i sig selv vilde være en lykke eller en ulykke, fordi vi have så mange eksempler på, at udfaldet ikke har svaret til de bedst grundede forventninger; men hvad jeg véd, er, at jeg skal vide at trøste mig, hvis det skulde ske“.

Da kongen d. 14. Januar kom hjem, troede alle,

selv de, der kendte ham nærmest, at der var foregået en heldig forandring med ham¹⁾. Endnu i Marts skrev Schack til Scheffer, at denne rejse, som man havde imødeset med frygt og sorg, havde fået det heldigste udfald og havt de lykkeligste følger, og at Bernstorff, hvem han tilskrev dette, derved havde sat kronen på sine fortjenester af landet. Men det varede ikke længe, inden man kom efter, at var der foregået nogen forandring, var det ikke til det bedre. Man begyndte at forarge sig over den frie tone, der fik indgang ved hoffet, selv hvor der kun var lidt grund til forargelse. Således stødte det Schack, at man i sommeren 1769 begyndte at bruge strandbade „tout nud comme la main“. Man påstår, siger han, „at det at dyppe sig i salt vand helbreder for raseri. Mon den medicin ikke skulde kunne gøre andre mirakler, som vi trænge til?“ — Da har man altså fået øjnene op for, hvad kongen fejlede.

Det er nu ved siden af Reventlou især Schimmelmänn, til hvem han udtaler sig fortroligt. Han havde i året 1768 afskediget den agent, Hiss, som hidtil havde besørget regeringens udbetalinger i Hamborg og overgivet alle dens pengeforretninger til Schimmelmänn; derved opnåede man ikke blot at få alt samlet på en hånd, men tillige at have med et kontor at gøre, der både havde evne og villie til at præstere, hvad man forlangte, medens man havde havt mange vanskeligheder med Hiss. Schack så under de stigende vanskeligheder i Schimmelmänn den eneste, der kunde skaffe hjælp eller påvise råd. Han har uden tvivl havt en rigtig

¹⁾ Hist. tidsskr. II. 4. 624.

følelse af, at Schimmelmanns store rigdom vilde stille ham uafhængigere end nogen af de andre statsmænd og gøre det vanskeligere for de nye magthavere at skaffe sig af med ham. I et brev af 9. September 1769 beklager han sig over „den magt, som visse unge herrer få; de tro, at alt er dem tilladt, hvorfor de forsøge og vove alt, så hvis man ikke finder udvej til at sætte grænser for deres uforskammethed, vil tilsidst ingen ærlig mand kunne beholde sit embede“. Det var under disse omstændigheder ikke længer nogen glæde for Schack og hans venner, da den fordum saa frygtede og hadede grev Holck i Juli 1770 fik sin afsked, og som alt omtalt betragtede han ham også nu med mildere øjne end tidligere.

Endelig kom det længe ventede slag, da Bernstorff d. 15. September 1770 fik sin afsked. Men foreløbig så det ud, som om Schack netop derved skulde opnå den højeste værdighed, i det han samme dag udnævntes til medlem af det udvidede conseil. I dette sad af de gamle ministre Thott, Moltke, Rosenkrantz og Reventlou. Mod at arbejde sammen med disse mænd kunde Schack intet have at indvende. Men tillige med ham udnævntes Rantzau Ascheberg, general Gähler og admiral Rømeling, og om disse tre siger han i nogle korte optegnelser om sit levnet: „Meine Seele komme nicht in ihren Rath“. — Han kom heller ikke til at tage anden del i dette conseils forhandlinger end at afgive en erklæring om dets indretning, i hvilken han temmelig uforbeholdent viste, at kabinettet i den skrivelse, der æskede erklæringen, havde lagt for dagen, at det ikke kendte det gamle statsråds ordning¹⁾. Schacks

¹⁾ Danske samlinger I. 5. 103 f. 126. 132.

erklæring var affattet d. 27. September; men der var ikke gået 14 dage, inden det blev bestemt, at toldkammeret og kommercekollegiet skulde forenes med finanskollegiet. Han mente da, at hans samvittighed og ære bød ham at skrive til kongen, at han ikke troede sig i stand til at styre disse tre forenede departementer, og han bad derfor om afsked fra kollegiet og om at ansættes i en anden plads. Denne bøn, siger han, „blev mig ikke blot tilstået, men kongen tillod desuden i et brev af samme dato (9. Oktober 1770), at jeg trak mig aldeles tilbage fra forretningerne, indtil der tilbød sig en lejlighed til at ansætte mig andensteds“. Dette vil med andre ord sige, at han på stående fod var afskediget, i det mindste halvt i unåde og uden pension.

Han befandt sig nu, som han selv siger, nøjagtig på det samme punkt, som da han 1747 begyndte sin løbebane, med den undtagelse, at han da havde ejet nogle og tredive tusinde rd., medens han nu kun havde gæld¹⁾. Hans venner viste ham den største deltagelse. Schimmelmann skrev til ham, at hans venskabsforsikringer ikke vare nogen kompliment, men det var hans oprigtige ønske, at han måtte få lejlighed til at give de kraftigste beviser paa deres oprigtighed. Men Schack modtog ingen pengehjælp af ham; han solgte sine heste og vogne, pantsatte sit sølv- og guldtøj i banken for 1600 rd. og forlod derefter byen. Han opholdt sig først med sin familie nogen tid hos baron Løvenskiold på Løvenholm, tog så til sin svigermoder på Ravnholt, tilbragte

¹⁾ I den første termin efter hans afskedigelse betalte kantor Warming 324 rd. i renter for ham. Hvis han ikke har havt andre renter at betale, har han altså skyldt c. 15000 rd.

julen på Rathlousdal og tog efter nytår bolig i Århus, hvor han havde lejet et Fr. Numsen tilhørende hus, der vel var lille og ubekvem, men som derfor var så billigt, at han kun skulde give 80 rd. i husleje om året. Han indrettede sig i det hele åbenbart så økonomisk som muligt; men folkeholdet kunde dog ikke indskrænkes til mindre end 2 lakejer og en lille køkkendreng foruden piger. Heste og vogne derimod vilde han ikke holde. I Århus levede han meget stille; uagtet der i byen var flere adelige familier, der gjorde hus, kom han ikke til dem, da han ikke kunde gøre gengæld. Han følte sig meget utilpas i denne by, hvor alt var umådelig dyrt, og hvor man dog ikke en gang kunde få det allernødvendigste. Den eneste familie, han synes at have haft omgang med, var grev Frijs på Frijsenborg. Hans ven, grev D. Reventlou, forsynede ham flittigt med vildt fra sin gård Frijsenlund. Mærkelig nok synes hans tante på Rathlousdal ikke at have ydet ham nogensomhelst hjælp; men hun var 89 år gammel, døv og blind, og det var det lyse punkt i hans udsigter, at hun ikke kunde leve længe. Iøvrigt har han heller næppe opgivet udsigten til atter at blive ansat; netop i denne tid, hvor alt var så omskifteligt og usikkert, var det heller ingenlunde usandsynligt, at dette kunde ske. Det har uden tvivl været af hensyn til denne mulighed, han ikke, hvor meget han end kunde trænge til penge, gjorde noget videre forsøg på at få sin gård i København udlejet, efter at han forgæves havde tilbudt Osten den.

Med vennerne i København stod han bestandig i levende forbindelse; Reventlou og Rosenkrantz vare endnu ministre, og i sommeren 1771 kom Schimmelmann til byen. Dette sidste var Schack meget

imod, men da Bernstorff skrev til ham, at han billigede det, gik han dog, som det næsten altid var tilfældet, over til dennes mening. Iøvrigt tog han Schimmelmänn ivrigt i forsvar i anledning af et rygte, der gik i København, og som Rosenkrantz synes at have troet, at han skulde have gjort sig fordel af, at sølvet fra Kongsberg, der sendtes til Altona for at myntes, var guldholdigt. Han påviser slående, at dette ikke kunde være tilfældet. — Rosenkrantz havde i slutningen af året 1770 indladt sig i nogle intriger for ved Gählers hjælp at styrte Rantzau, og Schack modtager beretningen derom med den mest levende interesse. Men især er han bleven grebet af forfærdelse over en vis meddelelse; det er, siger han, ingen talemåde, at han en hel nat ikke har kunnet sove for at tænke derpå. Rosenkrantz har aftalt med ham et tegn, hvorefter han skal kunne slutte, hvorledes det fremdeles går med denne sag, som han ikke oftere tør skrive om. Det er i et brev af 27. November 1770, dette omtales, og der er vel næppe tvivl om, at det er dronningens frugtommelighed, der begynder at blive bekendt. Men det er mærkeligt ved hele denne korrespondance, at der aldrig er tale om den mulighed, at Struensee kunde styrtes; tværtimod regnes der bestandig med ham, når der lægges planer mod Holck eller Rantzau. — Det er først i et brev fra Schimmelmänn den 21. Juni 1771, der tales om, at hans stilling begynder at blive usikker. Han havde da forvredet sin arm ved at falde af en løbsk hest, og Schimmelmänn mente, at hans fjender vilde benytte sig af, at han lå syg. Kongen, siger han, „er ikke i den bedste forståelse med dronningen og Struensee, og alt afhænger nu af kammerherre Brandt. Man er meget bange for grev

Rantzau, som ligeledes er opbragt på Struensee. Jeg tror, vi ville snart høre meget nyt fra Hirschholm.“ Schimmelmänn har her åbenbart havt en rigtig forestilling om, hvad der var i gære. Han selv havde måttet forlade Hirschholm, hvor han dog havde ladet sin kone blive. Men med hendes optræden var Schack meget misfornøjet; hun synes næsten at være gået over til fjenden, idet hun påstod, at regeringens modstandere kæmpede mod selvgjorte indbildninger, at kronprinsen blev godt opdraget, og at alt endnu i slutningen af året 1771 var roligt i København.

Med hensyn til de udenlandske sager følte Schack sig nogenlunde beroliget ved, at Osten blev minister. Hans hensigter, skriver han, ere gode, uagtet han svøber dem i tusinde tåger, i hvilke han altid behager at skjule sig. Senere, i Maj 1771, glæder han sig over, at Osten er sluppet lykkelig ud af nogle stridigheder med Gähler og Rantzau og har sat igennem, „at han får lov til at lede vore sager efter de sande principer“. Efter hans mening er det dronningen, hvis visdom og mådehold han roser, som har bevirket dette. Men iøvrigt var det med største sorg og bekymring, han så på alt, hvad der skete i København; han forfærdedes over, at marinens bestyrelse var betroet til mænd som L. H. Fischer og Rømeling¹⁾, men især harmede landbokommissionen ham. Det er ikke, fordi han selv en gang vil blive godsejer; thi hvor derangede end hans pengesager ere, skal det kun komme ham lidt an på 1000 rd.'s indtægt mere eller mindre. Om Oeder,

¹⁾ Fischer var indtrådt i admiralitetskollegiet 1770. Rømeling udtrådte af det 1771.

der som bekendt spillede en stor rolle i kommissionen, siger han, at han er den mest uvidende, mest lunefulde og mest ildesindede af dem alle. Ingen kan vide det bedre end han, der længe med held har modsat sig hans ønske om at blive medlem af finanskollegiet. Han så også med uvillie, at Reverdil kom tilbage.

En sag, der særlig berørte Schack, var den undersøgelse, som anstilledes angående den mislykkede expedition til Algier 1769. Admiral Kaas, som havde kommanderet denne, og som var kaldt hjem for at stå til regnskab, var gift med en søster til Schacks kone. Kaas besøgte på hjemvejen Bernstorff, og denne gav ham råd angående, hvorledes han skulde forholde sig; han opholdt sig endvidere en dag på Ravnholt, hvor han traf Schack, og derfra gik han til København. Men det var ikke så meget Kaas, man vilde til livs, som Bernstorff selv, og der er intet, der har oprørt Schack mere, end at denne kommission, der bestod af Gähler, Rantzau, Rømeling og Fischer, netop fire af de mænd, for hvilke han nærrede den mest afgjorte foragt, skulde sidde til doms over Bernstorff og gøre ham nærgående spørgsmål. Han skriver til Reventlou d. 23. Januar 1771: „Den hårdhed, hvormed man går frem mod Bernstorff, hvem hele nationen med rette lovpriser, og som Evropa ærer og beundrer, og hvem efterslægten sikkert vil yde retfærdighed, bedrøver mig mere end jeg kan sige“, — Forfølgelserne mod ham vise, at det ikke er i denne verden, straf og belønning endelig uddes. Bernstorffs stilling er så meget ulykkeligere, som han har tilsat sin formue og lider usigeligt under de bryderier, som hans svigermoder forvolder ham. Det var derfor Schack en stor glæde, da det viste sig,

at man dog ikke havde havt mod til at berøve ham hans pension ¹⁾).

Den 8. December 1770 afskedigedes ministrene; dette skridt havde længe været ventet, og det havde undret Schack, at Thott havde fundet sig i, at man havde berøvet ham det umiddelbare referat til kongen, og Moltke i at miste sin plads i landvæsenskollegiet og de 4000 rd., han oppebar for denne. Da Reventlou nu forlod Kjøbenhavn, mistede Schack sin bedste korrespondent og fik kun sparsom og usikker efterretning om, hvad der gik for sig, især da Rosenkrantz, som dog blev der nogen tid, var så overvældet af økonomiske

¹⁾ Aktstykkerne i den algerske sag findes på d. kgl. bibl. Ny kgl. saml. 711 c. fol. Den endtes ved følgende kabinetsskrivelse: „Nachdem Ich aus der Mir auf Meine Ordre von der deshalb angeordnete Commission abgelegten Rechenschaft von der im abgewichenen Jahre wider Algier unternommenen Expedition ersehen, dass der üble Succes davon weder dem Mangel an Bravour noch guten Willen abseiten Meiner Marine beyzumessen, sondern dasz solcher durch das fehlerhafte vorher gegangener Arrangements, durch unrechten Ohrts eingeholte Rathschläge, durch allzugrosze Uebereilung in Bestimmung der Maszregeln, durch eine fehlerhafte Wahl der erforderlichen Werkzeuge, durch den Mangel der nöthigen Combination der Ursache und Wirkung, und endlich durch ein allzugroszes Zutrauen in die Rapports der Unterbedienten veranlaszet worden: So hoffe Ich, dasz die beykommenden hinkünftig vorangeführte Fehler vermeiden werden. Und hebe ich hiermit alle fernere Untersuchung in Betreff der üblen Rëussité obbesagter Unternehmung gänzlich auf.

Hirschholm, d. 1. Novbr. 1771.

Christian.

Struensee.

Det var næppe muligt at sige tydeligere, at Bernstorff var skyld i det hele, medens Kaas i virkeligheden frikendtes.

vanskeligheder, at han helt tabte modet. Kreditorerne truede med at sælge både hans godser, for så vidt de ikke vare fideikommissar, og hans løsøre. Schack skrev om ham til Bernstorff, at menneskene altid, men især i ulykken ere at beklage, når den solideste trøst mangler dem eller ikke gør noget indtryk på dem. De tænke da kun på at tvinge skæbne, og de midler, hvormed de ville formilde denne skæbne, opfindes med lidenskab og anvendes uden skrupler.

Imidlertid var Schacks egen tilstand bleven aldeles forandret ved hans gamle tantes død den 4. April 1771. Lykønskninger strømmede ind over ham fra venner i indland og udland. Således udtalte A. P. Bernstorff sin glæde over, at belønningen saa hurtigt havde fulgt den ophøjede tænkemåde og religiøse hengivenhed, hvormed han så hæderligt havde overvundet omstændighederne i et af de mest kritiske øjeblikke af sit liv. Dette var ikke for meget sagt; ti han havde virkelig gennemgået denne krise med stor værdighed og urokkelig hengivenhed i Guds villie. Han antog nu navnet Rathlou og forenede denne families våben med sit eget.

Han havde i det følgende år så travlt med at ordne sine anliggender, at hans brevveksling ikke længer var så regelmæssig som tidligere. Medens han hidtil bestandig havde tænkt sig muligheden af at vende tilbage til en embedsstilling, opgav han nu aldeles denne tanke. Han vilde, skrev han til Reventlou, leve for at betale sin gæld, sikre sin kones fremtid og berede sig til en god død. „*Inveni portum; spes et fortuna valet!*“ Dette var ikke talemåder; ti han lejede nu sin gård i København ud for 400 rd., og da han sendte Warming penge til at indløse det sølv og guld, han havde pantsat i

banken, gav han ham tillige ordre til af dette at sælge 42 sølvtallerkener, „efterdi et ordentligt sølvtaffel ikkun alene er overdådighed og mig til aldeles ingen nytte og brug“. Han begyndte også stærkt at betale af på sin gæld, og midlerne dertil vare ikke ringe. På Rathlousdal stod der i foråret 1772 stude til en værdi af 4000 rd., som den 5. April skulde leveres til dem, der havde købt dem, hvis da ellers ikke kvægsygen, som nærmede sig, har slået dem ihjel forinden.

Hvor vis end Schack Rathlou har været på at ville komme til at tilbringe resten af sit liv i stilhed, har han dog ikke et øjeblik betænkt sig, da han den 21. Januar 1772, altså 4 dage efter at Struensee var bleven styrtet, modtog breve fra kongen og grev Osten, hvorved han kaldtes til statsminister; ti dagen efter forlod han Rathlousdal, og d. 26. var han i København. I hans d. 18. Januar udstedte udnævnelse var det bestemt, at han skulde referere for finanskollegiet og rentekamret. — Det nye ministerium bestod foruden af prins Fredrik af O. Thott, Osten, Eichstedt, Rømeling og Rantzau Ascheberg. De to sidste hørte altså imellem dem, i hvis råd han ikke vilde, at hans sjæl skulde komme. Han har selv i et brev til Scheffer udtalt, at Bernstorffs død havde tilintetgjort det håb, de begge havde næret om atter at se ham indtage sin post ¹⁾. Det er altså sandsynligt, at han lige fra begyndelsen af har tænkt på at fjærne Rantzau; ti

¹⁾ La mort du digne et vertueux C. de Bernstorff, ce grand homme, dont tout le Danemarck et, j'ose le dire, le genre humain doit deplorer la perte, a detruit à jamais les esperances, que V. E. avoit formées sur son sujet, et qui etoient certainement aussi les miennes. 10. Marts 1772. At Bernstorff ikke vilde have været uvillig til atter at indtage sin plads, viser et brev

denne og Bernstorff kunde ikke samtidig være medlemmer af ministeriet, Når det ikke lykkedes at bringe Reventlou eller Rosenkrantz ind i dette, da har skylden næppe været Schack Rathlous; vi skulle se, at han endnu 1784 foreslog disse mænd for kronprinsen. Men man har udentvivl, som det endnu den gang blev udtalt, været bange for, at det skulde gøre et uheldigt indtryk på kongen at skulle stadig se sin fordums frygtede hovmester, og hvad Rosenkrantz angår, kunde hans finansielle misere være grund nok til ikke at gøre ham til minister.

Inden vi gå over til at skildre begivenhederne i den følgende tid, for så vidt som Schack Rathlou kom til at deltage i dem, skulle vi omtale det nye statsråds indretning så vel som de mænd, der fik sæde i det; uden kendskab hertil vil det følgende kun ufuldstændig kunne forstås.

Da Struensee lod kabinettet træde i det tidligere konseils sted, var det næppe blot for at tilfredsstille sin herskesyge; men det var en uundgåelig betingelse for at gennemføre den reformerende enevælde, at magten virkelig lå i kongens hånd. Dette havde ikke været tilfældet, hverken i Christian VII's eller hans faders tid; det havde været ministrene og kollegierne, som havde regeret, og især havde disse sidste ved den forretningsdygtighed og det kendskab til traditionerne, som deres medlemmer efterhånden erhvervede, fået stor indflydelse; i reglen var det også en af ministrene, der forestod i det mindste de vigtigste kollegier. Struensee gjorde snart den erfaring, at det ikke var nok, at konseilet var af-

fra ham til Stemann af 24. Jan. Han vil, siger han, hverken søge pligter eller unddrage sig sådanne. — Rigsarkivet. C. L. Stemann. II.

skaffet; han vilde ikke være en enevældig konges enevældige minister, før også kollegiernes magt var knækket. Dette skete på forskellige måder, ved at embedsmænd, som havde en egen mening, afsattes eller forflyttedes, og andre, som ansås for mere bøjelige, kom i deres sted, ved hele den behandling, som blev forestillingerne til del, idet alt umiddelbart referat til kongen ophørte, og ved at han tiltog sig ret til at paraferere det danske kancellis forestillinger; men fremfor alt dog derved, at en kabinetsordre af 4. November 1771 forbød kollegierne at korrespondere med hverandre ¹⁾. Herved var målet nået; kollegierne vare nedsatte til at være kontorer, som selv i de ubetydeligste sager intet kunde gøre på egen hånd, men vare henviste til at indhente og expedere kabinettets ordrer. Kollegierne havde for så vidt fortjent deres skæbne, som der med grund kunde klages over, at deres forretningsgang var søvrig; men ulemperne ved den nye ordning bleve mange gange større end ved den gamle; der kom ganske vist fart nok i tingene; men man kan ofte ikke frigøre sig for den forestilling, at det var Struensee mindre magtpåliggende, hvad der skete, naar blot der skete noget.

Pendulet var taget bort, da statsrådet var bleven afskaffet, og det måtte anbringes igen, hvis ikke værket skulde løbe således løbsk, at det sled sig selv op. Næppe var derfor den store omvæltning sket, før statsrådet genoprettedes. Uden dette, siges der, vilde vor regering

¹⁾ Den ophævedes 5. Febr. 1772. Rentekamrets resolutionsprotokol 8. Febr. 1772. — I Luxdorfs kalender 7. Novbr. 1771 er der skrevet: „Kabinetsordre, at det ene kollegium ej må indgive ordre til det andet eller til nogen, som ej står under dem. Anledning hertil var en ordre, som det danske kammer gav til Wegner om værelser til hof- og stadsretten.“

være et despoti¹⁾. Forordningen om statsrådet udkom først d. 13. Februar, og de forhandlinger, der plejedes i mellemtiden, ere ikke bekendte. Men det er øjensynligt, at man ikke har villet forny det gamle conseil, men skabe en ny institution, der ikke var lidt forskellig derfra, idet man søgte at holde det i afstand fra kollegierne, for at det på samme måde som kabinettet i Struenses tid kunde have myndighed over disse. Ti heller ikke de nye ministre havde tro til kollegierne. Eichstedt skrev i sommeren 1773 til Schack Rathlou: „Den gode Juel arbejder som en smed på kamret; havde man dog sådan en ved det danske kancelli, så tror jeg, de blev opvågnede“²⁾. — Hertil kom, hvad der vel på grund af kongens sygdom var en nødvendighed, at det ikke blot som hidtil var kancelliernes sager, der skulde passere igennem statsrådet, men også de såkaldte kammersager og de militære departementers, hvilke tidligere havde været refererede umiddelbart for kongen af deres første deputerede³⁾.

Inden anordningen om statsrådet udkom, kaldtes det kabinetsråd⁴⁾, og dette navn er egentlig mere

¹⁾ Letters from an English gentleman. 5. Dette skrift, som havde til hensigt at berolige den over dronningens fængsling ophidsede offentlige mening i England, menes at være forfattet af Guldberg.

²⁾ Ravnholt. Gregers Juel var bleven 1ste deputeret i rentekamret.

³⁾ Det var af hensyn hertil, at det bestemtes, at der herefter ikke skulde være nogen forskel mellem de deputerede i kancellierne. Skrivelse til begge kancellier 3. Avg. 1773, da Stemmann og Schütze bleve deputerede i det tyske kancelli. Rigsarkivet, C. L. Stemmann.

⁴⁾ Kancelliets rotuli, forestilling 31. Januar o. fl. st. Luxdorphs kalender 31. Jan.: „Refereret i Cabinets Raadet, præs. Pr. Friederich, Thott, Rømling, Eichstedt, Schack, Osten.“

betegnende end det, som siden blev antaget; ti det var ikke en afskaffelse, men en udvidelse af kabinettet, der tilsigtedes; man vilde beholde enevælden i hele den tilspidsede form, den havde fået ved Struensee, kun at magten, som den syge konge ikke selv kunde udøve, ikke skulde ligge i en enkelt mands, men i det hele ministeriums hånd. Derfor måtte ingen af ministrene have sæde i noget kollegium; de skulde stilles uafhængige overfor disses forestillinger, idet de ikke selv havde haft del i dem. Alle sager fra kollegierne skulde behandles i statsrådet, før de forelagdes kongen. Men denne skulde og kunde ikke indskrænke sig til at afgøre, hvad der forestilledes ham af kollegierne; han måtte også kunne give disse så vel som enhver embedsmand befalinger, og da dette efter hele den trufne ordning skulde ske umiddelbart, ikke som tidligere gennem den minister, der forestod vedkommende departement, måtte det ske ved kabinetsordrer. Hvis disse vare udstedte til embedsmænd eller andre enkelte personer, skulde de indsendes til vedkommende departement, der da skulde gøre en forestilling om dem, for at de i statsrådet kunde erholde korroboration, og det samme måtte ske, hvis ordren angik kollegiet selv. Hermed mente man både at have sikret statsrådets myndighed og at have forhindret, at det skulde gå som i Struensees tid, da kollegierne tidt vare uvidende om, hvad kabinettet havde befalet i sager, som lå under dem; men det har sikkert ikke været hensigten, at kongen, som det rigtignok tidt skete, skulde udstede ordrer, som ikke vare billigede i statsrådet. — Det blev i den tid, da man klagede så meget over kabinetsregeringen, ofte sagt, bl. a. også af Schack Rathlou selv, at denne korroboration kun var en formalitet, fordi

statsrådet ikke kunde forandre de allerede udstedte kongelige ordrer. Dette er dog ikke ganske rigtigt; ti der kunde anføres ikke så få eksempler på, at kabinetsbefalinger i statsrådet ere blevne forandrede eller endog ophævede, når kollegierne have gjort forestillinger imod dem ¹⁾.

Statsrådet var altså en slags overkollegium, og omstændighederne måtte berettige til oprettelsen af et sådant. Når det siden viste sig, at den hele ordning havde mange skrøbeligheder, da må hovedgrunden søges i, at der måtte bygges på en falsk grundvold, nemlig fiktionen om, at det var kongen selv, der regerede, og fristelsen for hoffet eller enkelte ministre eller, som det siden viste sig, for en mand, der slet ikke var minister, til at bemægtige sig en større eller mindre del af den så at sige vakante kongemagt måtte næsten være uimodståelig, og under sådanne omstændigheder kunde kabinettet let blive, som Bernstorff 1784 kaldte det, „ordenens ødelæggelse og embedsmændenes svøbe“ ²⁾. Noget vilde det dog måske have hjulpet, hvis man havde gjort skridtet helt ud og givet statsrådet en sekretær og eget kontor. Men alt sådant manglede; egentlig kunde det slet ikke

¹⁾ Eksempler: En præst klagede 1780 over, at hans herremand fortrædige ham. En kabinetskrivelse pålagde rentekamret at standse sådanne afskyelige chikaner. Men efter forestilling bestemtes det, at sagen skulde forfølges ved domstolene. — Ejerne af Fladstrand vilde sælge denne til kongen for 6000 rd. En kabinetskrivelse udtalte, at han „med fornøjelse“ vilde gå ind på handelen; men denne ophævedes, da rentekamret forestillede, at prisen var for høj (1781). — 1782 tilskrev arveprinsen kamret, at den stridbare Præst Humble på Falster blev for hårdt behandlet; men da kamret havde oplyst sagen, blev dets fremgangsmåde billiget. Rentekamrets resolutionsprotokoller.

²⁾ Hist. tidsskr. III. 5. 452.

henvende sig til andre end kongen, og det var denne, som måtte gøre dets beslutninger til sine og meddele dem til undersåtterne, enten gennem påtegning af forestillingerne, eller gennem kabinetsordrer. Disse ere stundom paraferede af statsrådet, stundom kun af Guldberg; men enten det ene eller det andet var tilfældet, så var alt, hvad der udenfor forestillingerne tilstilledes kollegierne eller andre, kabinetsordrer. Det var åbenbart en ren tilfældighed, om en ordre blev udfærdiget i selve statsrådsmødet med medlemmernes underskrift eller først senere, i hvilket tilfælde den kun var paraferet af Guldberg¹⁾. Men nu, så vel som i Struensees tid, betragtedes kabinettet som et værn for suveræniteten. Guldberg sagde, at når alt skulde gå igennem kollegierne, havde Danmark lige saa mange konger, som der var kollegier, og kronprinsens lærer, Sporon, skal have sagt til ham, at når kabinetsordrerne afskaffedes, betydede han, prinsen, ikke mere end „lille Mons i Slangerup“²⁾.

Det må derfor sikkert kaldes en uregelmæssighed, når statsrådets enkelte medlemmer på egen hånd skrev til de kollegier, de havde referat for. Der findes således talrige breve fra Schack Rathlou til finanskollegiet, der synes at have betragtet dem som kabinetsordrer; idetmindste ligge de samlede med disse. Ogsaa prins Fredrik har skrevet en stor mængde tildels meget bydende

¹⁾ Selv i en tid, hvor Guldbergs indflydelse endnu kun var ringe, har han paraferet en skrivelse af 16. Marts 1773 om, at Eichstedt skal nedlægge kommandantskabet i København, af 3. Maj 1773 om skatkamrets genoprettelse, af 14. April 1774 om den slesvigholstenske kanal, og mange flere, som utvivlsomt ere behandlede i statsrådet.

²⁾ Hist. tidsskr. III. 5. 373.

breve til forskellige kollegier, især til det danske kancelli. En del af disse breve kunne være udfærdigede i henhold til statsrådets beslutninger for at skaffe disse oplysninger o. desl. Men selv om dette ikke var tilfældet, følte der, så længe der var enighed mellem ministrene indbyrdes, og mellem dem og hoffet, ingen ulempe ved, om end de enkelte ministre gik en del på egen hånd. Anderledes var det, hvergang der opstod splid, og da blev det altid det parti, der havde enkedronningen og prins Fredrik med sig, som var det stærkeste; thi det var dem, der havde adgang til kongen. Dette var tilfældet, da Rantzau og Osten afskedigedes, ikke mindre end da samme skæbne ramte Bernstorff og siden mange andre. Forskellen var kun, at de mænd, som i de første år vare med hoffet, vare mod det i de sidste.

I og for sig var det kun navnet: kabinetsordrer, der var noget nyt; selve sagen var gammel og uadskillelig fra det enevældige kongedømme; ingen konge kunde indskrænke sin virksomhed til at afgive resolutioner over, hvad der forestilledes ham igennem kollegierne, men han måtte også give disse befalinger og selv tage initiativ. Således have f. eks. mangfoldige af Christian VI's breve, så som hans mange egenhændige befalinger til kancelliet i anledning af de kirkelige stridigheder, ganske samme karakter som vor tids kabinetsordrer. Men medens kancelliet dengang følte sig smigret ved at modtage en kongelig skrivelse, var det lige modsatte tilfældet nu, da man vidste, at kongens egen virksomhed indskrænkede sig til at underskrive den. Man spurgte naturligvis: hvem har affattet skrivelserne? Så længe man mente, det var vedkommende minister, som var berettiget til det, gik det an; men efterhånden som Guldberg

fik større og større indflydelse, begyndte man at knurre. Det er også utvivlsomt, at der, især efter 1782, dreves stort misbrug med kabinetsordrerne; men det må ikke forstås, som om beslutninger, der gjaldt landets vé og vel, toges uden statsrådets vidende. Netop de kabinetsordrer, vi vide vakte mest opsigt, angik små administrationsforhold, i hvilke der vistes vilkårlighed, mangel på kendskab til lovgivningen eller på hensyn til kollegierne ¹⁾).

Det var i disse, stemningen mod regeringen var uvilligst. Det kunde ikke være dem behageligt, når de fik ordre til „ord til andet“ at udstede skrivelser, som de kom fra kabinettet, eller når de modtog anordninger fuldt affattede, eller når forundersøgelser, som de havde indledt, standsedes, fordi de varede for længe, eller når en instruktion, kancelliet havde affattet, omskreves af Guldberg, fordi den var „i et svært sprog og i en stil, som ikke er dansk“. Men alt sådant fandt sted lige så

¹⁾ F. eks. den både i Hist. tidsskr. III. 5. 374 og i Regeringsskiftet 1784. 6 omtalte, hvorved rentekamret fik en irettesættelse for at have reklameret en til arveprinsens regiment ulovlig hvervet rekrut; eller en meget vred skrivelse til kancelliet i anledning af, at en mand havde siddet arresteret længe: „Denne fremmede må være skyldig eller ikke, så er han menneske og ikke i barbariet. 6 β er ham udsat daglig. Kancelliet skal befale fra os, at den, som har arresteret ham, skal give ham daglig 2 ₤ . . . Landets retter må ikke for hele verden vorde beskæmmede.“ Da det viste sig, at 6 β var den af loven fastsatte betaling, måtte kongen selv udrede de manglende 26 β. — L. Reventlous brev til kronprinsen (den del, som ikke er trykt i Regeringsskiftet 1784. 289): Personallist. tidsskr. II. 6. 231. Da C. F. Numsen 1783 afskedigedes af rentekamret, var hovedgrunden hertil nogle kævlerier med oberforstmaster, kammerherre Warnstedt, for hvem hoffet tog parti ved nogle meget ubillige kabinetsordrer (Rentekamrets resolutionsprot. 1783 nr. 173 og 210).

vel i de første år som i de sidste, og kan ingenlunde alene lægges Guldberg til last; han fortsatte, hvad ministrene og især Schack Rathlou havde begyndt; forskellen var kun, at denne måde at regere på blev utåleligere, da magten lå i en mands hånd, som ikke engang var minister, og som tilmed i høj grad manglede taktfølelse. Det gik Guldberg, som det både dengang og senere er gået mange mænd, der kom i en højere stilling, end de vare opdragne til, han kunde aldrig finde den rette tone; der er noget i høj grad borgerligt ved ham, og hans fremtræden var en ubehagelig blanding af nedladenhed og myndighed, der ikke kunde andet end såre, især dem, der mente ved deres fødsel og sociale stilling at stå over ham. Det er også ene ham, der må bære skylden for de mange afskedigelser, der fandt sted i de sidste år, og det gik nu, ligesom i Struensees tid, det var disse, der fik bægre til at flyde over ¹⁾).

Det er af den måde, hvorpå statsrådet indrettedes, åbenbart, at den nye regering ikke blot skulde være en modsætning til Struensees, men også i visse måder en fortsættelse af denne. Den vilde bevare den virkelige enevælde og udelukke alle „intermediære“ led, der kunde skille kongen eller, som det nu var tilfældet, hans repræsentanter fra folket. Dette var ikke noget for Danmark særegent; man havde rundt om i Evropa fået øjnene op for, hvor let embedsmændene i de ene-

¹⁾ Den over kabinetsordrerne holdte protokol fra 1773 findes i rigsarkivet, men er ikke fuldstændig. For det danske kancelli og finanskollegiet findes der samlinger af kabinetsordrer og af arveprinsens breve. I rentekamret ere ordrerne indheftede i resolutionsprotokollerne; i kommercekollegiet findes de ved sagerne. Mange findes også i de andre kollegier spredte mellem disse.

vældige monarkier kunde tilrive sig den virkelige magt, og gjort forsøg på at forhindre dette, så fyrsterne virkelig kunde blive selvregerende; men det var uheldigt, at forsøget her hjemme skulde gøres med en sindssyg konge. Det var vist nok netop denne omstændighed, der bevirkede, at statsrådet fik den ovenfor skildrede ejendommelige stilling; det skulde være det skærmbreddt, der skjulte kongens sørgelige tilstand for hans folk.

Hvor stor del Schack Rathlou har havt i forordningen om statsrådet, kan ikke afgøres; men formodentlig har den ikke været ringe, og han har vel her som overalt, hvor vi møde ham, bestræbt sig for, at den nye ordning kunde slutte sig så nær som muligt til den gamle og tilvante. Det er alt omtalt, at det først valgte navn, kabinetsråd, ombyttedes med statsråd, hvilket svarede til det gamle conseil; ligeledes at kollegierne atter fik ret til at korrespondere med hverandre. I sådanne tilnærmelser til det gamle ere vi tilbøjelige til at se spor af Schack Rathlous virksomhed.

Ti han var en udpræget konservativ mand, så det er en ejendommelig skæbne, at han skulde blive minister ved den ene af de to hofrevolutioner, der have fundet sted i Danmark, og selv komme til at deltage i den anden. Lige fra begyndelsen til enden har han stræbt at holde tilbage, når andre af hans kolleger vilde forandre det bestående. Få måneder efter at han var bleven minister, var han meget betænkelig ved at gå ind på den af Eichstedt foreslåede omordning af kavalleriet; han udtalte da, at han i alle vigtige sager, der angik et helt lands styrelse, anså „en hastig og total forandring“ for mislig; det var langt sikrere at nå målet gennem mange små skridt. Dette gentog han oftere og

især 13 år efter, da stavnsbåndsløsningen forberedtes, næsten med de samme ord¹⁾. Især vare afskedigelser og personalforandringer ham imod, vist nok fordi Struensees vilkårlighed, der var gået ud både over ham selv og hans venner, stod for ham som et afskrækkende eksempel. Da han lige mod slutningen af sin virksomhed reformerede universitetet, fandt der ikke en eneste afskedigelse sted. Den eneste store reform, som han med iver og glæde er gået ind på, eller måske selv har foranlediget, nemlig indfødsrettens indførelse, havde også den fordel ikke at medføre nogen sådan.

Det hænger sammen med hele hans konservative natur, at han var aristokrat. Adelen skulde anvendes i alle stillinger, som skulde give hoffet glans, eller som medførte, at deres indehavere kom i forbindelse med fremmede; ti i alle Evropas lande lagdes der stor vægt på fødselen. Han beråbte sig i den anledning på Montesquieu, hvis skrifter for ham som for de fleste af hans samtidige vare en slags politisk katekismus, uden at han har havt øje for, i hvilken grad de undergrave den monarkiske forfatning, i hvilken der ingen brug er for dyden, og hvor staten består uafhængig af fædrelandskærligheden, af ønsket om den sande ære, af selvfornægtelsen, af opofrelsen af sine kærester interesser og af alle de heroiske dyder, som vi finde hos de gamle, og hvorom vi kun have hørt tale²⁾. Men Montesquieu hævder, at adelen er den naturlige „intermediære“ magt i monarkiet, som ikke kan bestå uden den, og Schack Rathlou finder det mærkeligt, at Frederik III havde

¹⁾ Erklæring 30. Juni 1772. Ravnholt. -- E. Holm, Kampen for landboreformerne. 98.

²⁾ De l'esprit des loix. Amsterdam og Leipzig 1759. I. 43.

givet adelen privilegier og Christian V oprettet baronier og grevskaber, uagtet deres førsteminister var borgerlig født. Men, tilføjer han, „han har været et stort geni, en af de største statsmænd, som Danmark nogensinde har havt. Han var forud for sin tid og har uden at have læst Montesquieu „Lovenes ånd“ i denne henseende truffet et stykke af den berømte forfatters principer“ ¹⁾.

I hele sin private færd var Schack Rathlou en velvillig og human mand, som hans undergivne holdt af og havde tillid til. Der er bevaret mange breve fra ham til forskellige underordnede, hans godsinspektør o. l. De ere ganske vist affattede i en anden tone, end når han skrev til sine standsfæller; men man vil aldrig i dem finde et vredt eller utålmodigt ord, selv hvor han ikke er enig med dem. I det hele går der igennem alt, hvad han har skrevet, en mærkelig behersket tone; det er sjældent at finde en egentlig skarp dom over et menneske, således som den ovenfor anførte om Oeder. Uagtet det har sine vanskeligheder for en mand i så høj en stilling ikke ofte at måtte støde sine venner, var det kun få af disse, han kom i uenighed med, eller som ikke atter forsonede sig med ham, hvis dette var sket. Næsten alle de, der stode ham nærmest, hørte til det danske parti, der bestandig betragtede ham som sin fører. Han har måske ikke sjældent savnet blik for, hvorhen de veje, han slog ind på, førte; men viste det sig, at de trufne foranstaltninger bleve trykkende for befolkningen eller på andre måder havde uheldige virkninger, søgte han at rette dem. Han synes ikke at have været ærgerrig; han afslog bestemt tilbudet om at være uden-

¹⁾ Skrivelse til Bülow 5. April 1783. Det kgl. bibl.

rigsminister, uagtet det kunde være lokkende nok for en forhenværende diplomat, og han har villig fulgt Bernstorff i den udenrigske politik og Schimmelmann i den finansielle. Ti han kendte sine ævners og kundskabers begrænsning; når han afgav erklæringer om faglige, f. eks. militære eller landøkonomiske, spørgsmål, bemærker han ofte, at det er områder, hvorpå han ikke er hjemme.

Overfor dem, der ikke hørte til hans nærmeste kreds, var hans optræden fornem og tilbageholdende; han har intet gjort for hos publikum at få æren for, hvad han har udført, og har derved bidraget sit til, at hans navn er bleven mindre kendt, end det har fortjent. Marquis d'Yves kalder ham lumsk (schleichend)¹⁾. Der kan vel ikke lægges stor vægt på hans dom, men lignende udtalelser findes også af andre. Det kan heller ikke nægtes, at han ikke altid har været nogen god kollega. I den første tid, han var minister, stod han ofte i hemmelig forbindelse med hoffet eller enkelte medlemmer af ministeriet imod de andre, og der er noget misligt ved hans forbindelse med kronprinsen, da denne tænkte på at styrte hele enkedronningens regimente. Men et ministerium var ikke dengang som nu en enhed; hvert enkelt medlem af det var kongens tjener for sig, og ingen har fundet det anstødeligt, at en enkelt minister søgte at fjærne kolleger, som han anså for skadelige. At den opfattelse, at Schack Rathlou var upålidelig, ikke har været almindelig, viser sig ved, at adskillige, også blandt dem, der i politisk henseende vare hans modstandere, have stolet på ham og betroet sig til ham, og så vidt vi kunne se, have de ingen grund

¹⁾ Geheime Hof- und Staatsgeschichte. 13.

havt til at fortryde det. Men fremfor alt må det ikke glemmes, at han to gange har opgivet sit embede hellere end at deltage i forholdsregler, han ikke billigede, og den første gang under så uheldige vilkår, at han bogstavelig stod uden indtægter.

Det ministerium, han 1772 var bleven medlem af, kunde ingeniende siges at være fast sammensluttet; tvertimod var det så uensartet, at der ikke hørte megen skarpsindighed til at se, at det måtte undergå forandringer, hvis ikke hele regeringen skulde opløses i et spil af indre stridigheder.

Den betydeligste af ministrene var grev Adolf Siegfred v. Osten. Han havde været en dygtig og virksom diplomat med gode anlæg til at tage del i intrigespillet ved hofferne i St. Petersborg og Warschau, hvor han havde tjent i mange år, indtil Bernstorff, som var blevet misfornøjet med ham, havde givet ham en ubetydelig post ved hoffet i Neapel. Herfra var han vendt hjem for at fejre den triumf at blive Bernstorffs eftermand som udenrigsminister. Men han havde i denne stilling, så godt det under de forandrede forhold lod sig gøre, stræbt at følge sin formands politik og især at forhindre, at forholdet til Rusland blev så plumret, at resultaterne af denne skulde gå tabt¹⁾. I sammensværgelsen mod Struensee havde han, så vidt vi vide, ingen del havt; men han havde skyndt sig at slutte sig til det sejrende parti; d. 18. Januar skrev han til Schack Rathlou: „Endelig har Gud frelst os af deres hænder, som vilde undertrykke kongen og hans land, og som vanærede Danmark“.

¹⁾ (Vedel) Grev Ostens gesandtskaber. Hist. tidsskr. IV. 1. — E. Holm. Danmarks udenrigspolitik under Struensee. Sammensteds IV. 2.

Der er ingen tvivl om, at Osten kunde udfylde den plads, han var sat på; men det er ejendommeligt ved denne mand, at ingen har havt tillid til ham, uagtet vi ere ude af stand til at påvise handlinger af ham, der kunne retfærdiggøre den mistro, han var genstand for. Omtrent alle samtidige, der have nævnt ham, beskyldte ham for at være forfængelig, falsk og intrigant, og der må vel have været noget i det, siden han aldrig har kunnet komme ud af det med de mænd, han har arbejdet sammen med. Ved hoffet gik han under navnet „den pudrede ræv“; men det skyldtes sikkert kun hans røde hår. Hans skarpe tunge har vist nok skaffet ham adskillige uvenner; han kunde ikke lade være at sige spydigheder, der ramte så meget hårdere, som de ofte vare træffende og vittige; således skal han allerede tidlig have sagt om Guldberg, at han nok havde lyst til at spille den lille Struensee. En hovedgrund til, at han kun kort tid beholdt sin plads, var det sikkert, at han havde tjent under Struensee. Den nye regering var skilt fra den gamle ved et svælg, som der ingen bro kunde bygges over.

Af de egentlige deltagere i sammensværgelsen mod Struensee bleve Rantzau Ascheberg og Eichstedt ministre. Rantzau kan rose sig af, at få mænd i så høj en stilling have havt så slet et rygte som han; der var omtrent ingen misgerning, man ikke kunde tiltro ham. Der hviler et slør, som endnu ikke helt er løftet, over hans tidligere liv, og især er det ikke oplyst, hvorved han har pådraget sig kejserinde Catharine II's bitre had. Han havde været i Rusland i den korte tid, da Peter III regerede, men han var rejst bort inden hans afsættelse, og det vides ikke, at han den gang har fore-

taget noget, der kunde have fortørnet kejserinden. Rime­ligvis har grunden været, at han havde sluttet sig til grev St. Germain, i hvem kejserinden kun så fransk­manden, og som derfor ligesom alt fransk var genstand for hendes vrede. Rantzaus opposition mod Bernstorff havde drevet ham over på det misfornøjede holstenske partis side; han var derved kommen i strid med C. v. Saldern, og det kan overfor to mænd af deres art ikke undre os, at „hele Holsten gav genlyd af deres dødelige had“ ¹⁾. Da grev St. Germain 1767 fik sin afsked, skrev Rantzau til Gähler, at han gerne vilde dø, hvis han først kunde præsentere sig for marschallen med Salderns næse og ører i hånden. Kejserinden havde med stor uforbeholdenhed tilkendegivet sin misfornøjelse, da Rantzau atter kom i nåde og fik anselige poster, og det var let at forudse, at den nye regering snart måtte komme til at træffe valget mellem ham og Ruslands velvillie.

H. H. v. Eichstedt var en temmelig ukendt officer, da han pludselig blev hævet til en statsministers høje stilling. Han var dog i mange henseender ikke uskikket til denne; vel havde han ikke mange kundskaber, og han var ikke al tid nøjeregnende med de midler, han brugte for at nå sine formål; men han havde en god forstand, og det er øjensynligt, at han repræsenterer fremskridtet i det nydannede ministerium. D. 3. Februar, altså ikke stort mere end 14 dage efter at det var bleven dannet, indførte han dansk kommandosprog i hæren. Denne forholdsregel viser, i hvilke retninger hans interesser gik; det var danskheden og hærens ord-

¹⁾ Danske saml. I. 5. 98 f. Rantzaus breve til Gähler, Rigsarkivet, Struensee.

ning, han arbejdede for. Den hærordning, der blev truffet d. 1. Avgust 1774, minder så meget om det alt omtalte forslag fra 1768 af Reventlou og Schack Rathlou, at det er sandsynligt, at denne har stor del i det; den får, vistnok med grund, det skudsmål at være billig, men også kun at tilvejebringe en uøvet milits, som vilde yde staten ringe værn mod dens fjender¹⁾. Men Eichstedt delte forkærligheden for de nationale regimentter; han befalede, at de dueligste officerer skulde ansættes ved disse, og at folkene skulde beegnes med lemfældighed, uden slag og prygl. Officerer, der havde mishandlet soldater, bleve forsatte; der skulde ansættes andre, „som vil være mennesker og omgås med mennesker“. Han lod kongen udtale sin afsky for soldaternes snevre klæder og befale at forandre dem m. m.²⁾. Endnu da han efter at have fået sin afsked som en gammel mand levede på Boltinggård i Fyen, var hans lyst til fremskridt ikke slukket; han var meget ivrig for reformerne af landboforholdene, og medens Schack Rathlou og Guldberg kun kunde se vanskelighederne ved hovriets fastsættelse o. desl., spåede Eichstedt rigtigt, at disse snart vilde blive overvundne³⁾. — Eichstedts deltagelse i egentlige regeringsanliggender vilde uden tvivl være bleven større, hvis han ikke 1773 var bleven kronprinsens hovmester. Han var desuden meget optaget af teatret, i hvis bestyrelse han havde fået del.

Om de to af ministrene, admiral Hans H. Røme-

¹⁾ Marquis d'Yves, Geheime Hof- und Staatsgeschichte. 37. — Eichstedt er iøvrigt, foruden Bernstorff, den eneste danske statsmand, forf. roser.

²⁾ Kabinetsprotokollen 21. Sept. 1774 og 31. Juli 1776.

³⁾ Breve til Bülow. Sorø.

ling og Otto Thott, kunne vi fatte os i korthed; Rømeling ansås for at være ringe begavet. Kongen, der havde øgenavne til alle sine ministre, kaldte ham „den dumme djævel“, og Luxdorph skriver i sin kalender efter at have omtalt en sag, hvor hver af statsrådets medlemmer gav deres tanker skriftlig: „Rømeling af ingen tanker“. Han har sikkert holdt sig til sit departement, flåden; han døde 1776. -- Thott var gammel og lidet energisk. Han var desuden svagelig; ofte mødte han ikke i statsrådet, hvor Bernstorff ved en lejlighed ytrede sig spydigt om hans forsigtighed med sit helbred; hans interesser lå på et andet område.

Arveprins Fredrik var kun 18 år gammel, da han skulde træde i spidsen for statsrådet, og han var i åndelig som i legemlig¹⁾ henseende stedmoderlig behandlet af naturen. Ernst Schimmelmann sagde om ham: „Han er intet, slet intet, aldeles ude af stand til at nære en fornuftig tanke“, og denne dom er vel ikke meget for streng. Der bør næppe lægges synderlig vægt på, at hans tilhængere dømte anderledes om ham, ikke blot Guldberg, men også Luxdorph, der efter 1773 at have havt audiens hos ham, skrev i sin kalender: „Det er en velsignet herre, som kan betage frygt og forøge respekt for sig“. Han fandt stor fornøjelse i at spille regent; således mødte han flittigt på paraderne, hvor han efter Eichstedts udsagn „fejede hen som en top på en stenbro“. Han var bestandig under andres påvirkning. I begyndelsen især under Køllers; det må formodentlig tilskrives denne, at han var imod, at dansk

¹⁾ En matros, som så ham til hest, sagde: „Han må være gjort af vådt træ, sådan som han har slået sig“.

kommandosprog indførtes i hæren. Eichstedt gik da til ham „for at tilfredsstille ham for denne chagrin“; han fandt ham temmelig opbragt; men, siger han, „jeg var så heldig at exprimere mig tydelig, hvilket jeg håber glædede ham“¹⁾. Dette viser, hvor overlegent ministrene behandlede ham. Siden sluttede han sig under Guldbergs, Schack Rathlous og Eichstedts påvirkning med iver til bestræbelserne for at holde fremmed indflydelse borte og give hoffet et dansk præg.

Netop fordi arveprinsen var så ubetydelig, blev det hans moder, enkedronning Juliane Marie, der, om hun end formelt ingen del havde i regeringen, dog i virkeligheden blev dens centrum. Det er sagt af hendes modstandere, at hun var en forstandig og verdenskløge dame, medens det så tilføjes, at lyst til at have indflydelse og rådighed var hendes herskende lidenskab²⁾. Imod denne karakteristik lader der sig dog sikkert adskilligt indvende. Hvad herskesygen angår, er det mærkeligt, at man lige til året 1772 næppe hører hende nævne, uagtet hun den gang havde været 20 år i Danmark. Så længe hendes mand levede, havde hun aldeles ingen indflydelse, og vi vide heller intet om, at hun har bestræbt sig for at få det. Selv da hendes broder, prins Ferdinand af Brunsvig, under et besøg i København 1753 søgte at rokke Bernstorffs stilling for at få Danmark til at slutte sig til den preussiske politik, kunne vi ikke påvise, at søsteren har støttet ham. Hendes mands ryggesløse levnet må have voldt hende, hvis vandel altid var uplettet, megen kummer; men så vidt vi vide,

¹⁾ Brev til Schack Rathlou 13. Juli 1772. Ravnholt.

²⁾ Regeringsskiftet 1784, s. 5.

har hun underkastet sig sin skæbne uden at gøre modstand. Da kongen lå i sin sidste sygdom, sad hun som en tro hustru ved hans seng indtil det sidste.

Christian VII havde lige fra sin tronbestigelse af negligeret hende. Han holdt lige så lidt af hende som af noget andet menneske med undtagelse af „Louison“, som han kaldte søsteren. Der er bevaret en række breve fra ham til stedmoderen, hvori han på flydende fransk og med mange høflige talemåder afslår anmodninger, hun har gjort ham om at give visse personer en tittel, en kammerherrenøgle el. desl. Men hun synes med tålmodighed at have fundet sig i tilsidesættelsen. Hun omgikkes venskabeligt med Caroline Mathilde, indtil denne, da hendes lidenskab for Struensee var vakt, selv trak sig tilbage fra hende. I den struenseeske periode blev der, som bekendt, næppe vist hende og hendes søn sømmelig agtelse; men hun synes ikke at have vist sin misfornøjelse; endnu d. 10. Januar, 2 dage før hun indlod sig med Køller og de andre sammensvorne, modtog hun både Struensee og Brandt. Det synes afgjort, at det først var nødvendigheden, der drev hende til at sætte sig i spidsen for de misfornøjede.

På en gang så nu hun, der aldrig havde prøvet at have nogen magt, sig i en regerende dronnings stilling, og hun har hurtig lært, at magten er sød. Da hun atter mistede den, var hun upåtvivlelig hæftig forbitret; men hendes vrede var lige så kortvarig, som den havde været stærk, og egentlig synes det ikke at være faldet hende vanskeligt at vende tilbage til sin gamle, temmelig ubemærkede stilling. Hun gjorde aldrig noget forsøg på atter at vinde indflydelse, uagtet der let kunde have været lejlighed dertil i de første år under kronprinsens

regimente, da alle slags intriger og partikampe fandt en frodig jordbund ved hoffet. Hele slutningen af hendes liv hengik lige så stille som den første del af det. Det forekommer derfor noget tvivlsomt, om hun med rette kan kaldes herskesyg.

Men lige så tvivlsomt er det, om der kan tillægges hende forstand, hvis derved skal forstås ævne til at regere. Hun har på en næsten barnagtig måde søgt at skaffe sig attestet for lovligheden af den revolution, hun havde sat i værk. Således findes der et par billetter fra kongen til hende og hendes søn, daterede d. 10. Januar 1772, hvori de bemyndiges til at styrte Struensee. Det er utvivlsomt, at de ere antiderede. Men hun nøjedes ikke dermed; hver 17. Januar lod man kongen skrive et taksigelsesbrev til hende. I det første af disse (1773) taler han om hendes moderlige kærlighed, som har vovet at frelse ham med den største fare for hendes liv: „Du har vist mig, elskede moder! at min lykke ligger dig på hjertet, uagtet jeg ikke har fortjent det, da jeg ofte har bedrøvet dig og ikke behandlet dig som en værdig moder, et navn, som tilkommer dig, om ellers nogen dødelig.“ I et andet brev af denne slags (1776) hedder det: „Disse mine linier skal endnu overbevise mine efterkommere, at jeg indtil min død har sat pris på den kærlighed, som De ej alene har vist imod mig, men imod hele landet. O! hvor gerne ønskede jeg ikke at kunne dele mit liv med dig, allerbedste, uskaterligste mama! Var jeg i dette øjeblik påklædt, løb jeg vist op til dig og kyssede dine søde hænder 1000 gange.“ Røsten er her Guldbergs, og i de senere breve, der ere opbevarede, er ikke en gang hånden kongens. Hele dette komediespil er ikke blot i sig selv lidet tiltalende;

men det vidner hellet ikke til fordel for enkedronningens forstand, at hun har kunnet tro, at denne korrespondance kunde gøre noget indtryk på „efterkommerne“.

Det er ikke muligt at afgøre, hvor hun har havt indflydelse på vigtige beslutninger af regeringen; har dette været tilfældet, har det sikkert været, hvor hendes personlige gunst eller ugunst har gjort sig gældende, som da Bernstorff, hvem hun ikke kunde lide, afskedigedes 1780. Derimod ville vi oftere komme til at omtale, hvorledes hun tillægger småting en urimelig betydning, især når hun frygter for, at der kan være intriger i gang imod hende, eller at der ikke tages tilbørligt hensyn til hende og hendes søn. Vi tro, at det nærmest må siges, at hun har været en temmelig indolent natur, der bestandig trængte til tilskyndelser fra andre, men som så også villig fulgte disse. Således var det Køller, der drog hende ind i sine planer mod Struensee; siden fulgte hun Schack Rathlou og Eichstedt, indtil disse fortrængtes af Guldberg. Da så denne berøvedes hende, sank hun tilbage i sin tidligere afmagt; i hende selv var der ingen kraft til at begynde paa noget. Dette bekræftes også af hendes forhold til kronprinsen. Den simpleste overvejelse måtte have sagt hende, at den tid vilde komme, da hun kun vilde kunne bevare sin stilling ved hans velvillie. Men hun synes intet at have gjort for at vinde ham, hvilket dog næppe vilde have været nogen vanskelig opgave; han var ikke forvænt med kvindelig omhu. Her var en opgave, som hun alene kunde løse, og netop derfor blev der intet gjort. Det vidner heller ikke om skarp iagttagelsessevne, at hun kunde lade sig så fuldstændig overrumple d. 14. April 1784.

Vi tro således ikke at kunne tillægge enkedronningen

egenskaber, der gjorde hende skikket til at være regeringens leder eller nogen væsentlig støtte for ministrene. Dermed skal dog ingeniunde være nægtet, at hun har kunnet tænke forstandigt over statssager og udtrykke sine tanker. Hun har i anledning af kronprinsens konfirmation opsat nogle regler, som hun anbefaler ham at følge¹⁾; man har ment, at de vare affattede af Guldberg; men ikke at tale om, at hun siger, at hun efterhånden har samlet dem for sig selv og nu optegnet dem for prinsen, så er deres stil så forskellig fra Guldbergs, at det er umuligt at tænke sig ham som forfatter; han vilde heller ikke have gjort sig skyldig i et så kvindeligt træk som tilsidst at tilføje nogle „glemte poster“. Hele denne afhandling viser, at enkedronningen har tænkt over sin stilling og forstået at fremstille sine erfaringer; men hun har ikke været i besiddelse af en sådan overlegenhed, at hun har kunnet erstatte den faktiske mangel af en konge.

Vi skulle nu se, hvorledes den regering, hvis organisation og personer vi ovenfor have skildret, løste de opgaver, der vare sat den. Først måtte der skaffes dom over Struensee og Brandt så vel som over dronningen for således at retfærdiggøre den voldsomhed, hvormed de vare blevne behandlede. I kommissionen over de to førstnævnte havde ingen af ministrene sæde; men de må bære deres del af ansvaret for det utilbørlige i, at Guldberg, som havde været deltager i revolutionen, nu også blev en af dommerne. Ligeledes deltog de i statsrådsmødet d. 25. April, hvor dommen blev stadfæstet i hele sin strenghed. Vi vide ikke, hvorledes

¹⁾ Danske samlinger I. 149.

Schack Rathlou har stillet sig til de forhandlinger, som den dag førtes om en lille formildelse for Brandts vedkommende. Men det er vel sandsynligt, at han har været enig i, at de begåede majestætsforbrydelser krævede, at dommen måtte udføres. For Struensees vedkommende kunde meget tale derfor; men den nye regering har sat en uafviskelig plet på sig ved at tilstede Brandts henrettelse.

Derimod har Schack Rathlou taget sig af general Gähler, hvis frue bad ham om at formilde mandens fængsel. Hun takkede ham siden smukt og varmt, både fordi han ved at opfylde hendes bøn havde reddet hendes mands liv, og fordi han al tid i hendes ulykke havde svaret hende lige så velvilligt som trøsteligt¹⁾.

Langt større del har han havt i dronningens domfældelse; ti han var tilligemed O. Thott, baron, justitiarius i højesteret Jens Krag Juel Wind og H. Stampe medlem af den kommission, som d. 9. Marts på Kronborg modtog tilståelsen af hendes brøde. Dagen efter havde de audiens hos kongen, som, siger arveprinsen, „med en anstændig standhaftighed og et fuldkomment bifald anhører deres beretning og er den samme aften ret munter, ej sorgfuld eller fortrædelig“²⁾. Det skal have været Schack Rathlou, som bestemt frarådede at give efter for pressionen fra England og fra-

¹⁾ Medens Schack Rathlou svarede straks på fru Gählers breve, undlod A. G. Carstens, til hvem hun også havde henvendt sig, dette, til mandens sag var afgjort. Han skrev da: „Les considerations, qui m'ont empêché jusqu'à ici de faire repond à la lettre, dont vous avez bien voulu m'honorer, n'auront pas échappés à votre pénétration“. Hele hans brev er luttet talemåder. Den Bøllingske brevssamling.

²⁾ Arveprinsens skrivekalender 1772. Rigsarkivet.

falde skilsmisdommen; men det er vist, at det var ham, der modsatte sig enkedronningens ønske om, at Caroline Mathilde trods Englands protest skulde føres til Ålborg. Det var i et statsrådsmøde d. 15. eller 16. April vedtaget, at hun skulde blive på Kronborg, til den engelske flåde afhentede hende, og arveprinsen havde selv stemt derfor; men påvirket af moderen gav han derefter Osten ordre til at sige til den engelske gesandt, Keith, at der på grund af påskehelligdagene ikke var gjort forestilling til kongen, medens han ved et brev, som Osten ikke måtte vide noget om, søgte at omstemme Schack Rathlou. Da dette ikke lykkedes, måtte enkedronningen give efter, og d. 18. April meddeltes det Keith, at kongen „med glæde“ vilde efterkomme hans britiske majestæts ønske om at hjemføre dronningen til sine egne stater og ligeledes indrømmede, at hun blev på Kronborg til afrejsen¹⁾. Trods enkedronningens ønske om at beholde Caroline Mathilde et sted, hvor hun kunde have opsigt med hende, var det dog en stor lettelse for alle, da hun d. 30. Maj gik ombord på de engelske skibe. Det lyder også som et befrielsessuk, når arveprinsen efter at have omtalt hendes afrejse skriver i sin kalender: „Gud giver os endnu et andet stort bevis på sit forsyn“.

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 2. 797. 808. Brev fra arveprinsen til Schack Rathlou 16. April. Ravnholt. Enkedronningen og arveprinsen have sikkert handlet endnu mere på egen hånd i denne sag, end ovenfor er vist. D. 14. April fik general Hauch ordre til at sige til Car. Mathilde, at hun næste mandag skulde rejse til Ålborg, og d. 16. sendtes der ham en kgl. skrivelse om det samme, der skulde vises hende, hvis hun tvivlede på, at det var kongens villie. Først d. 18. udstedtes kontraordre. Schumachers koncepter til kabinetsordrer. Kabinetsarkivet.

Allerede d. 23. April havde man ladet kongen i henhold til kongelovens § 9 udstede et testamente, der udelukkede hende fra andel i den formynderregering, der skulde indsættes, hvis han døde, før kronprinsen blev 13 år gammel. Prins Fredrik skulde indtage det forsæde, som, hvis intet testamente var bleven oprettet, vilde være tilfaldet dronningen; iøvrigt skulde den bestå af de mænd, der sad i statsrådet ved kongens død; afgik nogen af disse, skulde der sættes en ny indfødt undersåt i hans sted. Der blev også givet anvisning til, hvorledes dette råd skulde skille sig af med medlemmer, som handlede mod den ed og pligt, de vare den mindre-årige konge skyldige¹⁾. Der var ganske vist for øjeblikket ingen fare for, at dronning Caroline Mathilde skulde få nogen lejlighed til at hævne sig på dem, der havde gjort hende landflygtig, uagtet en del mest yngre mænd i København i forbindelse med Englænderen sir Nath. Wraxall havde dannet en art sammensværgelse til fordel for hende. Som deltagere nævnes A. Hennings, E. Schimmelmann, forhenværende generaladjutant og staldmester F. L. E. Bülow og en officer, grev F. A. C. Ahlefeldt. Det er efter Wraxalls egen beretning utvivlsomt, at dronningen har indladt sig med ham, og at han har udfoldet stor virksomhed for at skaffe hende broderens, den engelske konge Georg III's understøttelse, hvilket dog ikke lykkedes synderlig godt. Men lige så utvivlsomt synes det, at de danske deltagere

¹⁾ Rigsarkivet, kongehuset. Det kasseredes 1793. Ifølge Marquis d'Yves beretning, *Geheime Hof- und Staatsgeschichte* 1, har der gået ugrundede rygter om, „dasz ferner noch eine andere für die Tronfolge äusserst wichtige Vorkehrung darin getroffen“, og at prinsesse Louise skulde være berøvet sin arveret.

intet have gjort, og hvis Wraxall har opfattet deres udtalelser rigtigt, have de givet ham en urigtig forestilling om forholdene i København, f. eks. når de mente, at den ældre Schimmelmann vilde slutte sig til dem¹⁾. Det hele har næppe medført nogen virkelig fare, og den måde, hvorpå de nævnte mænd i de følgende år bleve brugte i statstjenesten, viser noksom, at hvor årvågen regeringen end var, har den intet opdaget, som endog kunde vække den ringeste mistanke om, at de stode i forbindelse med dronningen. Heller ikke Bering-schiolds lyst til at gøre den revolution om, med hvis resultater han var så lidet tilfreds, har kunnet vække virkelig frygt. Men på den anden side kunde det ikke nægtes, at der kunde indtræde omstændigheder, hvor dronning Caroline Mathilde kunde få bedre udsigter; dette vilde blive tilfældet, så snart der opstod en virkelig misfornøjelse i København med den nye regering, og endnu mere, hvis hun levede, til hendes søn blev voksen. Enkedronningens regimente var usikkert, så længe den fortrængte dronning levede, og kom hun atter til magten, vilde Schack Rathlou efter hele den del, han havde havt i det sørgelige drama, have fået en meget ubehagelig stilling. Da hun d. 15. Maj 1775 døde, ønskede den ældre Schimmelmann derfor ikke blot landet til lykke, men også Schack Rathlou, der nu kunde være helt beroliget for fremtiden. Det skal kun anføres som et vidnesbyrd om den betydning, man her hjemme til-

¹⁾ Musæum 1891. I. 378 f. I „For romantik og historie“ IV, 445 f. findes et uddrag af C. F. Lascelles Wraxall, „Life and times of H. M. Car. Mathilde, Queen of Denmark and Norway“. Der nævnes ikke andre danske deltagere end Bülow og Schimmelmann; men der siges, at de havde venner i København.

lagde hendes død, at Joh. Bülow kan fortælle, at alle i Celle troede, hun var forgivet med aqua Toffana. Han siger vel ikke, at det er enkedronningen, der skulde have forgivet hende; men hvem kunde ellers have interesse deraf?

Regeringens bekymringer i året 1772 vare dog ingenlunde endte med dronningens bortrejse. Tværtimod var hele året meget bevæget, og det viste sig på alle punkter, at den dannede regering var så uensartet, at den umuligt kunde arbejde sammen. Hoffet kom først i strid med Eichstedt, fordi denne og Køller ikke kunde forliges. Desuden nærede det mistillid både til Rantzau og Osten. Den sidste, der var den eneste af ministrene, som i erfaring og dygtighed kunde sættes ved Siden af Schack Rathlou, ansås af arveprinsen for at være så indiskret, at man ikke kunde betro sig til ham. Under disse omstændigheder sluttede hoffet sig mere og mere til Schack Rathlou, hos hvem arveprinsen ved private skrivelser søgte råd i alle forlegenheder. Han har dog ingen del havt i, at Beringschiold fordreves fra hoffet, ti dette skete allerede før end han var kommet til København. Derimod har han senere, da Beringschiold var bleven arresteret, søgt at forsvare ham mod ubillig behandling, uagtet han tilstod, at han var „en bekendt ond mand“. Han har også, efter at Guldberg var styrtet, bevirket, at Beringschiolds temmelig strenge fængsel i citadellet ombyttedes med et mildere på Bergenshus, og at der tillagdes ham rigelige indtægter. Men der er ingen tvivl om, at han 1772 kun har kunnet glæde sig over, at enhver forbindelse mellem hoffet og en mand af Beringschiolds art var løst¹⁾.

¹⁾ Hist. tidsskr. V. 1. 252. 305.

Men det viste sig også snart, at man måtte skille sig ved Rantzau. Han har sikkert straks havt en meget isoleret stilling i ministeriet. Osten siger, at han kun var kommet ind i dette „på grund af en overraskelse i det første øjeblik“, og at han ikke deltog i overvejselsen af de udenlandske sager, hvorom der kun førtes forhandlinger i et snevrere råd bestående af arveprinsen, Thott, Schack Rathlou og Osten selv¹⁾. Hvis dette er sandt, hvad der vel ikke er grund til at tvivle om, viser det, hvorledes statsrådsanordningen lige fra begyndelsen af er bleven sat tilside, idet hoffet og de ministre, der sluttede sig til det, have dannet kliker, hvortil andre af deres kolleger ikke have havt adgang. Det har næppe kostet hoffet overvindelse at give efter, da Saldern på den russiske kejserindes vegne forlangte Rantzaus afskedigelse, hvorom der straks blev sendt kejserinden meddelelse²⁾. Men det var Schack Rathlou, der ordnede sagen således, at Rantzau d. 4. Juli indgav sin ansøgning om afsked, der bevilgedes d. 9., og d. 13. forlod han København, som han aldrig mere skulde se. Han fik en pension på 8000 rd., og i Rusland synes man ikke at have været synderlig tilfreds med, at han fik så nådig en afsked; idetmindste klagede en korrespondent, kejserinden havde i Hamborg, en fru Bjelke, til Schimmelmann over, at han havde fået så stor en pension; men denne svarede, at man måtte bygge gyldne broer for landets fjender, når man derved kunde fjerne dem fra forretningerne³⁾. Dette har sikkert ogsaa været Schack Rathlous mening.

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 3. 134 f.

²⁾ Danske saml. I. 4. 289.

³⁾ Brev til Schack Rathlou, formodentlig fra Avgust. Ravnholt.

Men endnu en af sammelsværgelsens medlemmer, og det hovedmanden, Køller Banner, måtte inden årets udgang forlade København. Dette skete dog hårdt mod enkedronningens villie, og det var atter her Schack Rathlou, der måtte være mægleren. Der var meget hurtigt opstået uenighed mellem Køller og Eichstedt. Denne havde udkastet en plan til en forbedring af de i Danmark og Holsten garnisonerende kyrasser- og dragonregimenter, mod hvilken Køller opponerede, da han vilde, at folkene skulde have mere øvelse, frimændenes antal indskrænkes o. s. v.¹⁾ Uenigheden må have fået en temmelig skarp karakter, og hoffet har formodentlig holdt med Køller; ti Eichstedt skal have truet med at tage sin afsked. Da skete den 19. Avgust revolutionen i Stokholm, Gustav III var nu omtrent enevældig konge, og den danske regering følte sig forvissat om, at det kun var et tidsspørgsmål, når han vilde erklære Danmark krig. Norge måtte derfor sættes i forsvarsstand, og som kommanderende general her troede man ikke at kunne undvære prins Carl af Hessen. Han kom til København d. 2. Oktober og afgik til Norge d. 7. November. Men i denne korte tid tog han så afgørende parti mod Køller, at han endog nægtede at overtage den ham tiltænkte kommando, hvis denne ikke trådte ud af generalitetet, og han var ikke tilfreds med, hvad enkedronningen endelig indrømmede, at han skulde ansættes som kommandant på Kronborg; han vilde have ham til Glückstadt. Også her tyede hoffet til Schack Rathlous hjælp. D. 2. November kl. 1 om natten skrev

¹⁾ Erklæringer fra begge findes i rigsarkivet, Mallingiana, personalia privata.

arveprinsen til ham „med det mest sønderrevne og forpinte hjærte“ og klagede sin nød¹⁾). Hvad Schack Rathlou svarede dagen efter, vide vi ikke; men der kan næppe være tvivl om, at han har overbevist enkedronningen om nødvendigheden af at lade Køller falde. Ti d. 4. November var det bestemt, at han skulde være kommandant i Rendsborg, hvortil han rejste dagen efter at prins Carl havde forladt byen.

Under dennes ophold i København var der iøvrigt en anden meget delikat sag, hvori enkedronningen selv tyede til Schack Rathlou. Prinsens gemalinde var frugt-sommelig, og det var hans ønske, at hun skulde blive i København om vinteren, da han nødig vilde, at hun skulde ligge i barselseng i en by, der vilde blive så udsat som Kristiania, hvis krigen udbrød. Men enkedronningen vilde på ingen måde finde sig deri. Hun nævnte mange grunde, hvorfor det vilde være ubelejligt; men den virkelige fortav hun; ti det var ganske afgjort hendes frygt for, at prinsesse Louise, når hun atter kom til at omgås med sin broder kongen, skulde genvinde noget af den indflydelse over ham, som hun en gang havde havt. Schack Rathlou svarede, at han, Thott og Eichstedt vare aldeles enige i, at når prinsen fastholdt sit ønske, kunde det ikke gå an at afslå dette; det vilde være en fornærmelse, man ikke kunde tilføje ham i

¹⁾ Som det tidt er tilfældet, får man ikke just den tydeligste besked i hans brev: „Jamais je ne puis me convaincre, que nos apprehensions avec lui ne soient que des préventions augmentées et nouries par quelque personne secretement emissaire d'une ou d'autre partie Je désire, que ce, que le prince Charles m'a dit dans cette affaire, puisse s'expliquer plus-tôt comme une sorte d'animosité que comme ce, qui est vrai et fondé.“

samme øjeblik, man satte ham på så ansvarsfuld en post. Men han tilføjede, at hvis der var overvejende betænkeligheder ved, at prinsessen blev i København, måtte man forestille hende, at det vilde være til gavn for staten, når hun fulgte sin mand til Norge; dette, siger han, er sandt, og det har været en af grundene, hvorfor kongen har betroet ham kommandoen der. — Dronningen har også her måttet give efter; ti prinsessen blev vinteren over i København. Men i foråret rejste hun til Norge, uagtet det endnu var hendes mand imod, både fordi det vilde blive ham dyrt at holde hus i Kristiania, og fordi han endnu troede på, at sommeren vilde bringe krig¹⁾.

Hele den tid, prins Carl var i Norge, førte han en flittig og fortrolig korrespondance med Schack Rathlou. Vi kunne naturligvis ikke afgøre, om han tillige stod i forbindelse med andre af ministrene²⁾; men man vil ikke kunne gennemlæse disse breve uden at få det indtryk, at han betragter ham som en premierminister, og en sådan stilling indtog han ogsaa i virkeligheden. Enhver sådan henvendelse til ham fra hoffet som de ovennævnte måtte styrke hans indflydelse, og hertil bidrog det ogsaa, at han som mangeårig svensk gesandt måtte være selvskreven til at give råd netop nu, da forholdet til Sverrig trådte så stærkt i forgrunden. Vi se da ogsaa,

¹⁾ Brev fra enkedronningen 2. Oktober og fra Schack Rathlou s. d. Fra prins Carl 3. April 1773. Ravnholt. — Ved kabinetsordre 29. April 1773 befales det hofintendant Wegner at købe en gård i Kristiania til bolig for prinsessen. Kabinetsprotokollen.

²⁾ Der findes mange breve fra prins Carl til arveprinsen (rigsarkivet, kongehuset), men det er let at se, at det ikke er denne, han betragter som den egentlige regent.

at han d. 5. September har afgivet en lang erklæring om dette, og som det var at vente, fremhæver han stærkt, at der er stor fare på grund af det svenske kongehuses had til Danmark. Det kan dengang endnu ikke have været bestemt at sende prins Carl til Norge; ti han foreslår F. C. Rosenkrantz¹⁾ til statholder. — Ved samme lejlighed foreslog han en forholdsregel, som straks blev udført. Der var naturligvis, da der skulde rustes, stor mangel på penge; for da at gøre rustningerne finansielt mulige, skulde der nedsættes en ekstraordinær kommission, bestående af prins Frederik, Thott og Schimmelmann. Finanskollegiet skulde tilstille den alle mulige oplysninger. Han blev vel selv medlem af den; men hans hensigt har åbenbart været at stille Schimmelmann på en sådan plads, at han i virkeligheden fik hele finansledelsen i sin hånd. Han er, siger han, en af de første mænd i Evropa, både ved sin umådelige kredit udenlands og ved sin genialitet i alt, hvad der angår finans- og handelsvæsenet. Det må vistnok ogsaa tilskrives Schack Rathlou, at det 1774 bestemtes, at ingen udgift udenfor reglementerne måtte

¹⁾ Da Rosenkrantz ikke fik denne ansættelse, hjalp Schack Rathlou ham paa anden måde. Der blev nedlagt forbud mod, at hans godser solgtes, før en forventet arv var tilfaldet ham, og kongen overtog en del af hans gæld, der i alt udgjorde 314000 rd., af hvilke 50000 prioriteredes på Barritskov, medens c. 89000 rd. skulde afdrages ved, at han leverede tømmer af sine skove til flåden. I året 1782 var gælden til kongen endnu 105000 rd. — Rosenkrantz's dygtighed roses almindelig, men han ansås for at være intrigant og upålidelig. Når han ikke fik den post, Schack Rathlou havde tiltænkt ham, har grunden formodentlig været, at man vilde sende et medlem af kongehuset til Norge under de daværende kritiske forhold.

foreslås kongen uden gennem kommissionen¹⁾. Derved fik den indflydelse på alle betydeligere sager, så vist som de sjældent kunde føres igennem uden at overskride reglementerne. — Kommissionen udfoldede, som det sædvanlig er tilfældet med lignende institutioner, i begyndelsen en stor virksomhed og tog initiativet til mange af de finansielle forholdsregler, der bleve tagne, hvis resultater forekomme os mærkeligt små i forhold til den pengemangel, de skulde råde bod på; den har også ledet kongens overtagelse af banken. I årene 1772—73 ere mange kabinetsordrer affattede i henhold til dens beslutninger. Siden, da Schimmelmänn havde fået andre og anseligere stillinger, sygnede den hen og gav mest kun erklæringer om gagetillæg og andre lignende overordentlige udgifter. Den blev 1782 omorganiseret, prinsen trådte ud af den, kort efter også Schack Rathlou, og den bestod nu af Guldberg, Stemann og E. Schimmelmänn²⁾.

I de dage, prins Carl var i København, så det ud til, at også Osten skulde tage sin afsked, hvormed dog prinsen sikkert intet har havt at gøre. Danmarks hele udenrigspolitik var efter d. 17. Januar stærkt knyttet til Rusland, for at det aftalte mageskifte med Oldenburg og det gottorpske Holsten virkelig kunde komme istand. Mistilliden til den svenske konges hensigter gjorde det endnu mere magtpåliggende at være vis på Ruslands venskab. Osten havde, så vidt vi kunne skønne, bestandig ærligt søgt at blive i Bernstorffs spor; men det

¹⁾ Grundtvig, Meddelelser fra rentekammerarkivet. 1873—76, s. 119. 1878, s. 89.

²⁾ Dens protokol og skrivelser til den findes i rigsarkivet.

var ikke lykkedes ham at vække tillid hos den russiske regering, lige så lidt som hos sit eget hof. Den skildring, han kort iforvejen havde givet af Rantzaus isolerede stilling, kom snart til at passe på ham selv. Som det synes, er han bleven ked af således at se sig sat udenfor spillet og har i Oktober måned 1772 begæret sin afsked. Det var netop i den tid, da rustningerne mod Sverrig dreves ivrigst og man så at sige hver dag ventede et angreb på Norge, så der er vel næppe tvivl om, at det må være de i den anledning tagne forholdsregler, der have vakt hans misfornøjelse¹⁾. Arveprinsen tog som sædvanlig sin tilflugt til Schack Rathlou og besvor ham i de højtideligste udtryk „i Guds navn, i kongens, dronningens og fædrelandets“ midlertidig at overtage udenrigsministeriet; men han var ubevægelig, han vidste med sig selv, siger han, at han ikke var skikket dertil. Karakteristisk nok var prinsen bange for, at Osten „par effronterie“ skulde skrive således til den russiske udenrigsminister, grev Panin, at det kunde volde regeringen ulejlighed, men Schack Rathlou søgte at berolige ham med, at Osten kun nød en begrænset tillid ved det russiske hof. Da det viste sig umuligt at skaffe ham en eftermand, måtte prinsen bede ham beholde sin plads, og Schack Rathlou konciperede en

¹⁾ Den 16. Oktober skrev arveprinsen til Schack Rathlou: „Mr. d'Osten a enfin marqué l'humeur, que la conference lui a donné, quoiqu'il n'en a fait sembler“. D. 18. forlangte han sin afsked. Ravnholt. Hvilke rygter der gik i byen i disse dage viser Luxdorps kalender for 26. Oktober: „Man siger, at grev Osten skal være oberpræsident i Altona, Gähler nedersachsisk envoyé, Schimmelmänn i statsrådet i Schacks sted, som skal have det udenlandske. Scheel afgår fra det norske kammer og bliver i kommercedeputationen. Storm i Scheels sted! Aldrig bedre!“

sådan anmodning for ham. Ostens svar må have været lidet tilfredsstillende; ti Schack Rathlou konciperede et nyt brev til ham, affattet i så skarp en tone, at man må undre sig over, at striden dog blev bilagt, så Osten den gang beholdt sin plads. Men Schack Rathlou har næppe tvivlet om, at dette kun vilde vare en kort tid; han ønskede heller ikke at beholde Osten i ministeriet, og da A. P. Bernstorff den 12. November kaldtes til København ved et med stafet afsendt brev fra arveprinsen, hed det vel, at han skulde antage sig „de forfaldne finans- og kammersager“¹⁾; men meningen var dog sikkert, at man vilde have en mand ved hånden, der kunde overtage udenrigsministeriet, så man ikke oftere skulde have den ydmygelse at måtte bede Osten beholde det, medens man i virkeligheden helst vilde af med ham. Det varede heller ikke længer end til Marts måned, før han atter søgte og denne gang fik sin afsked, „da hans anskuelser ikke stemte med det antagne system“²⁾.

Vi vide ikke med bestemthed, hvorover denne nye uenighed er opkommet, men formodentlig har det atter været forskellige anskuelser om den udenlandske politik, der har forvoldt den. Der berettes os, at Osten skal have været imod de rustninger, der gjordes for at forsvare sig mod Sverrig, og at han, da han havde modtaget en depeche fra den preussiske minister Arnim, hvori de billigedes, har gemt denne uden at meddele konseillet den³⁾. Det er ikke usandsynligt, at Osten er

¹⁾ Arveprinsens kalender.

²⁾ Kabinetsprotokollen 10. Marts 1773.

³⁾ Ny kgl. saml. 715 c. fol. (Wasserschlebe). Suhm fortæller i sine utrykte optegnelser om de danske konger efter suveræni-

faldet, fordi han i virkeligheden havde mere statsmandsblik end Schack Rathlou. Ti vel er der ingen tvivl om, at Gustav III straks efter at have gjort sit statscoup tænkte på at angribe Norge; men der var mange omstændigheder, som måtte gøre det klart, at denne plan vilde være vanskelig at udføre. Store egne af Sverrig led i 1772 af formelig hungersnød, fordi høsten var mislykket; det svenske pengevæsen var om muligt i endnu større forvirring end det danske, og den truende holdning, kejserinde Catharine indtog, måtte gøre det til et næsten afsindigt skridt for den svenske konge at sætte sin nylig vundne stilling på spil ved at begynde en krig. I ethvert tilfælde blev det allerede i November måned klart, at tanken om at angribe Danmark var, om end ingenlunde opgivet, så dog opsat til bedre tider.

Det er ikke usandsynligt, at Osten, men ikke Schack Rathlou, har indset dette; men det er i så tilfælde også let forklarligt, at man i Rusland ikke har været tilfreds med Ostens politik, og at denne, som hans modstandere tidt nok have fremhævet, vilde være blevet en hindring for afgørelsen af den holstenske sag. Saldern udtalte

teten, at Osten fik sin afsked, fordi han havde fortalt, at fru Numsen, hvem Suhm tillægger en stor indflydelse i disse år, havde fået 2000 rd. for en kammerherrenøgle, samt fordi han havde sendt kongen et brev fra Hamborg, hvori forandringen med banken frarådedes. — Osten selv havde sagt ham, at den sande grund var, at han havde sagt til Guldberg: „Men hvad er det for et brev, prinsen har tilskrevet generalitetet? Man kender nok stilen; men tænke de ikke på, at de just have dømt Struensee for det samme?“ Disse Suhms optegnelser ere dog i alle henseender så upålidelige, at de må benyttes meget varsomt. Luxdorff omtaler også, at Osten skal have været uenig med sine kolleger i sagen om banken. Men Suhm er sikkert hans kilde.

sig for den danske gesandt i Petersborg, Numsen, på en måde, der ikke efterlader tvivl om, at havde Osten ikke fået sin afsked, vilde der fra russisk side være bleven gjort fordring på, at dette skulde ske¹⁾, og hvor villig man end var til at føje sig efter alle russiske ønsker, vilde det dog måske være faldet noget hårdt anden gang i mindre end et år at afskedige en minister, fordi han var kejserinden ubehagelig. Schack Rathlou kan derfor med grund rose sig af at have bidraget til, at overenskomsten om mageskiftet kom i stand, ved at have fjærnet, ikke blot Rantzau, men også Osten; Schimmelmänn, der tilligemed D. Reventlouw næst ham havde størst del i forhandlingerne, siger ganske det samme²⁾.

Da Osten var gået af, overtog Schack Rathlou udenrigsministeriet en ganske kort tid, uagtet Bernstorff, for hvem det var bestemt, opholdt sig i byen. Hensigten med dette besynderlige arrangement kan næppe have været nogen anden, end at han skulde bringe forhandlingerne med Rusland i det rette spor, hvortil han med grund kunde anses for at have bedre udsigter end Bernstorff, som endnu var en ny mand, der intet andet

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 3. 142.

²⁾ „Il est vrai... que nommément j'ai écarté les Difficultez insurmontables, qui s'opposaient dans ces derniers tems à la Conclusion finale de notre Negociation avec la Cour de Russie, en contribuant à éloigner deux Personnes, que je n'ai pas à faire de nommer à un Homme aussi instruit de nos Affaires que Vous. Mais je ne puis au reste que convenir, que mille Circonstances heureuses amenées par la Providence depuis environ 10 Mois, et sans lesquelles tous mes efforts auroient été vains et inutiles, ont fait en peu de tems bien au de là de ce, que nous avions osé esperer nous mêmes. La Bontée divine en soit éternellement loué!“ Schack Rathlou til Schumacher 20. Nov. 1773. Mallingiana. Lignende udtalelser i et brev fra Schimmelmänn 2. Juli 1774. Ravnholt.

ry havde end det, der var arvet fra farbroderen. Det synes også, at man i Rusland har været vel tilfreds med den trufne ordning; den danske gesandt, Numsen, skrev gentagne gange hjem, at det var den russiske minister Panins ønske, at Schack Rathlou skulde beholde ministeriet, så længe den nuværende krise i Evropa varede. Han havde brugt saa stærke Ord om nødvendigheden heraf, at Numsen vilde frygte alt for de danske interesser og ikke vilde svare for noget, hvis han ikke ofrede endnu nogle måneder på statens vel¹⁾.

Schack Rathlou tilskrev straks efter Ostens afgang både Panin og Saldern, idet han især foreholdt den sidste, hvorledes afslutningen af mageskiftetraktaten vilde bedække ham med udødelig ære. Ligeledes bevirkede han, at der blev givet den russiske gesandt i København, Simolin, løfte om 50000 rd., når traktaten afsluttedes. Der kom også fra nu af nyt sving i hele sagen, og man tog fra russisk side således fat, at det var klart, at den vilde blive bragt til ende. Dette tør vi ingenlunde helt tilskrive den tillid, Schack Rathlous person indgød i Petersborg; her indtrådte netop nogle af de „tusinde lykkelige omstændigheder“, han omtaler i det ovenfor nævnte brev til Schumacher, og navnlig, at en truende strid mellem Panin og Saldern ikke kom til udbrud²⁾. Men da forandringen i Ruslands holdning indtrådte samtidig med ministerskiftet i København, er der dog al grund til at antage, at dette havde sin del deri. — Da mageskiftetraktaten endelig var afsluttet, blev Schack Rathlou og Schimmelmänn udnævnte til

¹⁾ Depecher 11. og 23. April. Meddelt af prof. Holm. Smlgn. Hist. tidsskr. IV. 3. 148, anm. 4.

²⁾ Holm, C. v. Saldern. Hist. tidsskr. IV. 3. 140. 146.

riddere af elefanten. Prins Carl skrev fra Norge til Schack Rathlou: „Hvilken lykke for Danmark! hvilken tilfredsstillelse for de indsigtfulde mænd, som have arbejdet i denne sag! hvilken taknemmelighed skylder fædrelandet ikke dem, som især have gennemført en så vigtig sag, der har mødt så mange hindringer, af hvilke D. E. næsten alene har overvundet de sidste! Jeg ønsker Dem, min kære ven, af mit inderste hjærte til lykke med den hæder, De har vundet ved det fuldkomne lykkelige udfald af denne sag“¹⁾. — Han var sikkert ogsaa den af alle dalevende danske, der havde bidraget mest til at bringe den til ende.

Overleveringen af det hertugelige Holsten fremkaldte endnu en konflikt mellem hoffet og ministrene, og uagtet den kun varede kort, lader den til at have været alvorlig nok. Saldern forlangte nemlig, at oversekretærembedet i det tyske kancelli skulde genoprettes, hvilket stred mod statsrådsanordningen. Hoffet kom derved i største bevægelse. Enkedronningen klagede sin nød for Schack Rathlou, og hvad hun ikke gjorde, gjorde Guldberg, som ligeledes i et brev — det første, vi kende fra ham til Schack Rathlou — formelig jamrede over den fare, der var på færde; det var, skriver han, umuligt at bringe prinsen og hans moder fra den beslutning, de havde taget, „at ville trække dem ud af alt, da de desuden ikke fandt uden sorg af kabaler, bryderier og fortrædeligheder på alle kanter“. Det er vist nok, at det forløbne år havde medført nok heraf; men Schack Rathlou tog dog sagen meget roligt; den var, siger han, ikke meget farlig, og det lader til, han har været mere bange

¹⁾ 4. Septbr. 1773. Ravnholt.

for, hvad enkedronningen og arveprinsen kunde finde på at gøre, end for Saldern; ti han bad om, at prinsen ikke skulde skrive til denne, før statsrådets mening var hørt. Men prinsen kunde ikke dy sig så længe, men skrev et meget uheldigt brev¹⁾. — Dette vakte ministrenes levende misbilligelse. Schack Rathlou skal have skrevet til Bernstorff: „Lader os vise os mænd ved at være rådgivere, som vi ere beskikkede til, og ikke blot samtykkere i dronningens og prins Fredriks villie“. Dette brev kom ved en uagtsomhed fra Bernstorffs side ind i en portefeuille, som han sendte til Fredensborg, hvor det blev læst af dronningen og naturligvis vakte stor vrede²⁾. Salderns fordring var stillet d. 2. Oktober, d. 8. blev der holdt statsråd, eller i det mindste et møde af nogle af statsrådsmedlemmerne, og d. 12. tilskrev kongen ministrene, at når det hertugelige Holsten var overgivet til ham, skulde de gøre forslag om en holstensk adelsmand, der skulde være direktør for det tyske kancelli. „Videre“, hedder det, „tillader min højhed, min ære og andre omstændigheder mig ikke at gå“³⁾. Hermed må sagen være jævnet; d. 5. Novbr. skriver Schimmelmänn til Schack Rathlou og udtaler sin glæde over, at striden mellem hoffet og ministeriet ingen videre følger har havt. — Det blev Bernstorff, som blev direktør for det tyske kancelli. I den instruktion, som blev givet ham, pålægges det ham, da kongen i

¹⁾ E. Holm, C. v. Saldern. Hist. tidsskr. IV. 3. 159 f.

²⁾ Joh. Bülow's optegnelser. D. kgl. bibl. Bülow antyder, sikkert uden al grund, at Bernstorff med forsæt kan have villet odelægge Schack Rathlous kredit. Da denne 1780 modsatte sig Bernstorffs afskedigelse, mindede dronningen ham om denne sag.

³⁾ Kabinetetsprotokollen 12. Okt. 1773.

alt vil have statsrådsanordningen ubrødelig holdt, at i de sager, som skulle for statsrådet, skal han afholde sig fra at sige sin mening, men overlade det til kollegiets indsigt at gøre forestilling, om hvilken han da kan ytre sig i statsrådet¹⁾. Dette var ikke nogen praktisk ordning; ti den gik ud på, at direktøren skulde holde sig passiv i alle vigtigere sager; men den viser, at man har havt lyst til at spille Saldern og den holstenske adel et puds ved at reducere den hele forandring til, at Bernstorff i stedet for Thott skulde referere det tyske kancellis forestillinger²⁾.

De her omtalte forviklinger og vanskeligheder i årene 1772—73 vare ingenlunde de eneste. Der var en ængstelighed over regeringen, som vi ikke formå at forklare anderledes end som en følge af, at den var kommet til roret på en så uregelmæssig måde og derfor alle vegne sporede intriger og planer til en ny forandring. De mænd, som tidligere havde været ministre, kunde ikke røre sig, uden at det vakte uro. Da Rantzau kort efter sin afskedigelse kom til Fyn, sendtes major Harboe til ham med en skrivelse fra kongen, at han øjeblikkelig skulde rejse tilbage til Ascheberg. Harboe havde vel ordre til „at acquitere sig fra denne kommission med al sømmelig anstændighed og alvorlighed“, men han skulde tillige ledsage Rantzau til hans hjem,

¹⁾ Kabinettsprotokollen 16. Nov. 1773.

²⁾ Det er uden tvivl hertil Reventlous sigter, når han skriver til Bernstorff: „J'applaudis fort au sentiment de V. E. relativement au directoire; il s'accorde trop avec ma façon de penser pour que je n'employe pas tout mon savoir faire à eluder la proposition de Mr. de Saldern“. Hist. tidsskr. IV. 3. 170. Man må derefter antage, at det er Bernstorff selv, der har truffet den nævnte besynderlige ordning.

og når han havde bragt ham dertil, skynde sig tilbage til København for at aflægge rapport¹⁾. — En lignende forskrækkelse voldte det, da A. G. Moltke, der havde fået en nådig håndskrivelse fra kongen, kom fra Brengtved til København; hans uvenner, uvist hvem, vare bange for, at han atter skulde blive minister. Efter hans egen beretning benyttede han ret snildt denne frygt til at skaffe sig den pension, som han ønskede²⁾. — Den 23. December 1772 skrev arveprinsen i sin kalender: „Gud opdager for os et slet anslag, hvori mange have del“, og den næste dag: „Konferensråd Schumacher ansøger at komme til Segeberg“. Der er utvivlsomt en forbindelse mellem disse to notitser. Når en hofmand den gang blev amtmand, kunde man være vis på, at det var en slags forvisning, og det må have været magtpåliggende at skaffe Schumacher en plads langt fra København; ti hans formand, Rothe, fik i den anledning sin afsked med 700 rd. pension. Schumachers stilling som kabinetssekretær må iøvrigt ikke sammenlignes med den, som Guldberg i en senere tid indtog; han havde kun meget få forretninger; men kongen skal have næret mere tillid til ham end til nogen anden. Hans navn blev atter bragt i forbindelse med nogle intriger, feltmarchalinde Numsen skal have spundet, uvist i hvilken hensigt, men som i September 1773 kostede hende sin stilling som kronprinsens overhofmesterinde. Fru Numsen, der, som alt er anført, var en søster til Schack Rathlous bedstemoder, og i hvis hus han havde tilbragt en del af sin barndom, fik iøvrigt

¹⁾ Høst, Struensee, den tyske udgave II. 395. Ny kgl. saml. 715 c. fol. Kabinetsordre 3. Novbr. 1772. Kabinetsarkivet.

²⁾ Hist. tidsskr. IV. 2. 289.

en meget nådig afsked med tak for den ømhed og flittige omhu, hun havde havt for prinsen. Men formentlig er det også bleven anset for nødvendigt at fjerne hende fra København; ti hun blev beskikket til dekanesse på Vallø, og kongen tillagde hende 600 rds. løn, for at hun ikke skulde falde stiftelsen til byrde. — Der var iøvrigt langt ubetydeligere personer, som det blev anset for nødvendigt at skaffe af vejen; således fik Caroline Mathildes frisør 100 rd. og ordre til inden 24 timer at forlade landet¹⁾.

Det er utvivlsomt, at Schack Rathlou har havt del i de forholdsregler, regeringen her troede at måtte tage; vi skulle se, at han efter 1784 anså det for nødvendigt at vogte sig for, at enkedronningen skulde prøve på at genvinde sin tabte magt; han har vel ikke mindre været på sin post i den tid, da man endnu kunde vente, at dronning Caroline Mathilde kunde søge hævn og oprejsning.

Der kommer øjensynlig mere fasthed i hele regeringens holdning, efter at Bernstorff var blevet minister; men grunden hertil var ikke hans indflydelse, der ikke blev stor; snarere må den søges i, at dronning Caroline Mathildes død bortskaffede den væsentligste årsag til den nervøse tilstand, hvori både hoffet og ministeriet havde befundet sig, og man blev nu fri for de hyppige ministerskifter. Der fandt intet sådant sted i de 6 år 1774—79; vel døde i den tid admiral Rømeling; men han fik ingen eftermand; ti Schack Rathlous svoger, Kaas, der nu kom i spidsen for marinebestyrelsen,

¹⁾ Regeringsskiftet 1784. 185. Kabinettsprotokollen 1773, 9. og 19. Septbr.

blev ikke medlem af statsrådet. Dette var nu blevet langt mere ensartet, end det havde været i begyndelsen. Schack Rathlou og Eichstedt stode i det venskabeligste forhold til hinanden, og det samme har sikkert været tilfældet med Thott. Derimod var Bernstorff bestandig et fremmed element iblandt dem; han har vel ret flittig korresponderet med Schack Rathlou, når denne om sommeren var i Jylland; men korrespondancen havde væsentlig et forretningspræg; den hørte op, da han fik sin afsked, og blev først genoptaget efter 1784. Schack Rathlou siger selv, at der under Bernstorffs første ministerium kun har været liden fortrolighed imellem dem, og at de ofte have været uenige¹⁾.

Under hele den uro, hvormed året 1772 hengik, havde regeringen et stort arbejde at udføre med at bringe orden i hele statsstyrelsen og foretage de fornødne forandringer i de i Struensees tid truffne bestemmelser. Man har været meget tilbøjelig til at tale om den stærke reaktion, der fandt sted efter revolutionen, og selvfølgelig måtte der ske en standsning; Struensee havde med sine reformer fremkaldt en sådan forstyrrelse, at hele maskineriet var kommet i uorden. Men det må langt snarere siges, at den nødvendige reaktion var meget lempelig, og det var ofte et tryk nedenfra, der drev ministeriet til forholdsregler, der ikke oprindelig vare udgæede fra dets medlemmer; hele den offentlige mening krævede dem, og de underordnede embedsmænd påstode, at de ikke kunde opfylde deres pligter, når ikke de gamle ordninger genindførtes.

Schack Rathlou sad tilligemed Thott og stift-

¹⁾ Hist. tidsskr. III. 5. 298.

amtmand Scheel i den kommission, der nedsattes d. 10. Februar for at foretage de nødvendige forandringer. Vi fejle næppe, når vi antage, at det har været ham, der har været dens betydeligste og virksomste medlem, ligesom han uden tvivl har affattet den instruktion, som blev givet kommissionen; det hedder i denne, at „de forandringer, som i henseende til det almindelige bedste findes enten gode eller næsten ligegyldige, ej må foreslages omgjorte, og at de, som kunne eragtes skadelige, skal søges at vorde rettede med muligste lemfældighed“. Selv her, hvor han dog sikkert ønskede det meste ugjort, bliver han konservativ og er bange for store forandringer i det, som jo dog nu var det bestående.

Allerede før kommissionen nedsattes, ophævedes plakaten af 3. April 1771, der havde bestemt, „at enhver skal nyde i sit hus fuldkommen frihed uden at blive forhindret af politiet dag eller nat i deres particulære forretninger“. Grunden hertil var, at politimesteren i København klagede over, at politiets afmagt til at forhindre de optøjer, der fandt sted i dagene efter d. 17. Januar, kom af, „at det var ude af stand til at have øje med den menige mands sæder og levemåde i husene, hvor de ustraffet kunde begå alle liderligheder og laster“. Siden fik den myndighed, der her tillagdes politiet, en udvidelse; men heller ikke denne gang var det kommissionen, der tog initiativet; der var bleven oprettet en kommercedeputation som en overgang til fornyelsen af det afskaffede kommercekollegium. Denne indgav den 20. April en beretning om den tilbagegang, der havde fundet sted med fabrikerne, især silke- og uldmanufakturterne. Disse havde 1770 beskæftiget 5739 arbejdere og havt 553 væverstole igang; nu var der kun 3656

arbejdere og 230 væverstole. Blandt flere grunde hertil nævntes også, at ophævelsen af husinkquisitionen næsten havde tilintetgjort afsætningen i København, hvor kontrabande varer nu omtrent frit forhandlede. Efter deputationens forslag tillodes det derfor under 23. April, at der måtte anstilles undersøgelser efter ufortoldede varer hos „Jøder, kræmmere og på skrædderværksteder“¹⁾.

Da lejermålsbøderne genindførtes, skete det efter en forestilling fra kancelliet, og der var vel næppe nogen af de skete forandringer, som i det hele mere havde stødt an mod den almindelige bevidsthed end disses afskaffelse. Anordningen om, at de atter skulde træde i kraft, udkom allerede d. 27. Februar.

Derimod var det først d. 14. December 1775, det bestemtes, at der atter skulde søges bevilling til giftermål i visse tidligere forbudne slægtskabsgrader. Det var den for finanserne nedsatte ekstraordinære kommission, der forlangte dette, da kongens kasse ikke kunde tåle at miste de indtægter, den havde haft af betalingen for bevillingerne. Anden grund måtte der ikke angives i forordningen, da „man ikke vilde hos menigmand forny nogen ugrundet tvivl eller superstition i slige ting“.

Den tilligemed stokhusretten ophævede såkaldte skarpe eksamination, der bestod i, at der under forhørene anvendtes slag med en tamp, genindførtes d. 29. Oktober 1772, da en assessor i hof- og stadsretten klagede over, at det var vanskeligt at få selv de groveste tyve til at bekende. Retten anbefalede hans andragende, og kancelliet foreslog, at det skulde tillades at følge den

¹⁾ Kommercedeputationens forestilling 20. April 1772. Resol. 23. April.

gamle praksis, som iøvrigt ingen hjemmel havde i lovgivningen. Dog blev der truffet nogle bestemmelser for at forhindre misbrug.

I alle de her nævnte tilfælde gik altså Schack Rathlou og kommissionens andre medlemmer ind på at føje sig efter de ønsker, der udtaltes fra forskellig side om at genindføre det gamle. Hertil kan endnu føjes genindførelsen af 4 % rentefod, borttagelsen af den kasse på hittebørnshospitalet, hvori nyfødte børn kunde nedlægges, samt flere tilfælde, i hvilke der kun foretoges mindre forandringer i retning af at bringe det gamle tilbage, som den almindelige plejestiftelse, Fredriks hospital m. m.

Men i et punkt stod kommissionen fast, nemlig i, at Hof- og stadsretten skulde bevares. Det var ikke, fordi der her manglede tilskyndelse til på ny at oprette de gamle domstole eller give dem deres fulde myndighed igen. Både generalitets- og kommissariatskollegiet, admiralitetet, universitetet og magistraten androg derom. Men fordelene ved den nye ordning var for øjenfaldende, idet man var bleven fri for de mange kompetencespørgsmål mellem de gamle jurisdiktioner, og kommissionen fandt en god støtte i det danske kancelli, der tappert forsvarede hof- og stadsretten, uagtet det ingen grund havde til at se med venlige øjne på den; ti det havde ganske uformodet fået ordre til at gøre forslag til dens oprettelse; dette var bleven udarbejdet af Stampe, og det er også ham, der især har æren for, at der ikke blev rokket ved den trufne ordning¹⁾.

¹⁾ Om disse reformer se Deuntzer, H. Stampe, universitetsprogram 1891, 62 f., 65, 66, 69 f. Om hof- og stadsretten tillige Stampes erklæringer VI. 325.

Vi skulle her ikke omtale de forandringer, der foretoges med regeringskollegierne, da der for disse var nedsat en særskilt kommission; derimod var der en vigtig foranstaltning, nemlig trykkefrihedens indskrænkelse, hvor forholdet var anderledes end i de hidtil nævnte, idet ministeriet her var stemt for at gå videre, end det blev tilfældet, medens det skyldtes det danske kancelli, at der dog bevaredes en del af det gode, der var opnået. D. 28. Maj 1772 udfærdigedes der en kabinetskrivelse til kancelliet, hvori det standpunkt, statsrådet indtog til denne sag, angives. Det hed her, „at det må have sit forblivende ved skrivefriheden i henseende til videnskaberne på en anstændig måde; men at der intet angående hoffet og staten må trykkes uden foregående censur af det danske kancelli, ligesom ej heller nogen partikulær ved offentlige skrifter må angribes eller navngives“. Dette vilde omtrent være blevet en genindførelse af censuren med den forandring, at ikke universitetet, men kancelliet skulde besørge den, hvad der næppe var blevet nogen formildelse. Men kancelliet frarådede at røre ved trykkefriheden, „da der nylig er sket så stor en forandring in ministerio“¹⁾, og statsrådet må selv have fundet det betænkeligt; thi det gik straks ind på at udsætte sagens afgørelse til årets udgang.

Der blev flere gange anlagt sager i anledning af misbrug af pressen, således mod Chr. Thura, der ved en kommissionsdom blev hensat på Kristiansø, og mod et blad, der hed „Statsmanden“. Ordren til politimester-

¹⁾ Deuntzer, H. Stampe, 72. viser, at det er denne, som har bestemt kancelliets holdning i denne sag; men han har her kunnet støtte sig til Luxdorff, der var en ivrig tilhænger af pressefriheden.

ren om dette sidste er udfærdiget af Schack Rathlou. I disse tilfælde kunde man støtte sig til reskriptet af 7. Oktober 1771, hvorved Struensee selv havde givet nærmere bestemmelser for pressefriheden. Derimod var det næppe lovmedholdeligt, når der den 5. Maj gennem kancelliet sendtes bladene et forbud mod at optage bynyt.

Imidlertid gjorde kancelliet flere gange forestilling til en ny anordning, hvorved det forgæves søgte at løse den vanskelige opgave at skille litteraturen, om vi så må sige, i to dele, af hvilke den ene skulde sættes under censur, medens den anden skulde fritages for denne. Man kan ikke bebrejde statsrådet, at det vægrede sig ved at gå ind på de gjorte forslag. Derimod synes det, at det mere og mere er bleven overbevist om, at det var aviserne, man måtte se at lægge bånd paa. Det var også i anledning af en artikel i en af dem, arveprinsen endelig pålagde kancelliet at fremkomme med en forestilling om, „hvorledes man kunde reglere avisskriverne følelige mulkter, når de indrykker anstødelige ting“. Denne prinsens skrivelse er formodentlig foranlediget ved en forhandling i statsrådet; ti nu udkom reskriptet af 20. Oktober 1773, der, som bekendt, lod trykkefriheden bestå, men gav politimesteren magt til at diktere bladene mulkter fra 50 til 200 rd. Allerede d. 18. November udvidedes reskriptet til at gælde „alle bekendtgørelsesmåder af, hvad der er stridigt mod loven og vore befalinger, hvad enten det sker ved trykning eller kobberplader eller på hvad måde være kan“. Dette kunde anvendes og blev også anvendt således, at hele litteraturen nu var sat under tilsyn af politimester Fedder, der afgjort ikke var nogen til dette hverv skikket mand.

Men hvorledes end resultatet blev, er hele den forhandling, som førte til det, et vidnesbyrd om, at man har anset det for en betænkelig sag at lægge hånd på trykkefriheden og således berøve folket, hvad mange anså for et stort klenodie. Suhm skrev i sine optegnelser: „Trykkefriheden er altså ophævet, og vi ere værre slaver end forhen“¹⁾.

Det er dog vist nok fremfor alt regeringens holdning i landbospørgsmålene, der har skaffet den navn for at være reaktionær. Som bekendt tilbageførtes ved forordningen af 12. Avgust 1773 hele den gamle ordning af hoveriet²⁾. Det er gået som sædvanligt i hele vort tidsrum, at Guldberg har fået skyld for dette som for alt, hvad der er sket; i virkeligheden havde han den gang endnu ingen indflydelse på administrationens enkelte grene; forandringen må tilskrives Gregers Juel, der var en meget virksom 1ste deputeret i rentekamret. Der er intet spor af, at der er udstedt nogen kabinetsordre om denne sag; i rentekamrets forestilling til anordningen, siges der, at den er foranlediget ved indberetninger fra amtmændene om de misligheder, hoveriets fastsættelse havde fremkaldt. Schack Rathlou har utvivlsomt været enig med Juel, og det er rimeligt nok, at de gik ud fra en lignende betragtning som den, Guldberg senere udtalte, at statens tarv krævede en bestemt fordeling af de forskellige stænder, og at enhver af disse måtte leve under sine vilkår; løsnede man den fra disse,

¹⁾ Kancelliets rotuli 16. Juli og 17. Decbr. 1772. En forestilling af 7. Januar 1773 er ikke indheftet. Deuntzer, H. Stampe. 71. Holm, Trykkefrihedstidens historie. 8.

²⁾ Se om hele denne sag E. Holm, Kampen for landboreformerne s. 26—74.

vilde dens medlemmer blive misfornøjede med og uskikkede til deres stilling, og allermest vilde dette gælde dem, der skulde udføre „bondens hårde og ensdanne arbejde“¹⁾.

Men selv om Schack Rathlou har delt sådanne anskuelser, så er en teori ofte mindre det egentlige grundlag for menneskenes handlinger end en slags forklaring af og retfærdiggørelse for dem, medens de i virkeligheden ere bestemte af omstændighederne. Dette er sikkert også tilfældet her. En regering, der står på så usikker en grund, som den, der dannedes d. 17. Januar 1772, havde under fødderne, i det mindste så længe dronning Caroline Mathilde levede, kan umuligt inklade sig på reformer, der ikke have hele den offentlige mening med sig. Der er intet spørgsmål om, at omtrent hele gods-ejerstanden var imod hoveriets indskrænkning, og det var dog for en stor del denne stands uvillie mod Struensee, der havde gjort revolutionen mulig. Der var, især i de første år, ingen fare ved forandringer, der gik i modsat retning af den forrige regering, men det var betænkeligt at gøre skridt, der kunde se ud, som om de fortsatte, hvad Struensee havde begyndt. Det har ikke kostet Schack Rathlou eller nogen af ministrene overvindelse at forøge godsejernes magt; men selv om de havde villet, kunde de ikke have gået den modsatte vej.

I de følgende år benyttedes Schack Rathlou til forskellige hverv; endnu 1773 blev han medlem af skat-kamret, og året efter af en kommission til forbedring af videnskabernes selskab. Dette må have påskønnet hans virksomhed; thi det vilde 1776 vælge ham til

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 1. 168 f.

sin præsident, og da han på grund af sine mange forretninger afslog den ham tilbudte ære, udnævntes han til æresmedlem. — Da arveprinsen 1774 ægtede den mecklenborgske prinsesse Sophie Frederikke, afhentede han bruden. I den instruks, der efter hans forlangende gaves ham for denne rejse, og som formodentlig er affattet af ham selv, pålagdes det ham at lægge prinsessen på sinde, „i hvor høj grad vort fædreland og vort sprog fortjener hendes opmærksomhed, med hvilket mishag man ser fremmede træde i vor tjeneste, og i hvor høj grad min og hendes stilling kræver, at vi vise en erklæret iver for alt, hvad der er dansk“, og der ytres ønske om, at hun allerede på rejsen kunde begynde at tale dansk¹⁾. Vi have her et udslag af den stærke nationalfølelse, der snart skulde sætte frugt i anordningen om indfødsretten.

Det må naturligvis anses som et stort bevis på den gunst, Schack Rathlou nød, at arveprinsen valgte ham til så hæderfuldt et hverv; men endnu mere talende i så henseende er det, at det lykkedes ham at tilintetgøre et forsøg, Køller Banner gjorde på at genvinde sin indflydelse, idet han kom til København og gjorde et angreb på generalitetet og altså også på sin gamle modstander Eichstedt. Dette mislykkedes imidlertid aldeles; han indgav da på den ominøse dag d. 17. Januar 1774 ansøgning om sin afsked, der tilstodes ham på de gunstigste vilkår, idet han beholdt hele sin gage i pension og fik lov til at opholde sig i Tyskland og at gå i fremmed tjeneste. Men den kabinetsordre, der meddelte generalitetet dette, ender med, at kongen „bifalder

¹⁾ Instruksen er affattet 19. Septbr. 1774. Ravnholt.

de militære principer, det følger, siden samme ikke ere eller kan være andre end dem, som vi selv ville og befale“. Herved var Køllers angreb afvist, og det var Schack Rathlou, der havde sat denne afgørelse igennem. Schimmelmann skrev til ham: „Himlen velsigne Dem for Deres anstrengelser for at tilintetgøre Banners hensigter“. Dronningen glemte aldrig, at det frem for alle var Køller, hvem hun skyldte tak for „den lykkelige 17. Januar“. Hans nederlag er det bedste bevis på, at Schack Rathlous stilling var usvækket¹⁾.

Han var således endnu ved 1775 ustridig den anseteste og indflydelsesrigeste mand i landet; men imidlertid begyndte allerede en anden, der snart skulde vokse ham over hovedet, at gøre sig gældende. Vi ere nu nåede et godt stykke ind i det tidsrum, der sædvanlig kaldes det guldbergske, og dog have vi kun sjældent haft anledning til at nævne Guldberg, fordi vi ikke have fundet noget punkt, hvorpå hans indflydelse har gjort sig gældende, eller hvor hans villie har stået imod ministrenes, således som det siden blev tilfældet næsten overalt. Han har utvivlsomt stået i stor gunst hos enkedronningen og hendes søn lige siden d. 17. Januar; men som vi have set, fremtræder han så godt som slet ikke i de talrige småkonflikter mellem hoffet og ministrene. Det kan her ikke komme i betragtning, at han var medlem af en del kommissioner; sådanne hverv bleve jo betroede til så mange, og det var naturligt, at han kom til at deltage i reformen af skolevæsenet og af

¹⁾ Kabinetsprotokollen 23. Januar 1775. — Brev fra Schimmelmann 2. Juli 1774. Ravnholt. Marquis d'Yves, Geheime Hof- und Staatsgeschichte 46. Høst, Struensee II, 436 f., den tyske udgave.

kommunitetet; netop disse sager måtte jo ligge ham som teolog nær; det er ikke usandsynligt, at det er ved sin iver og virkelyst her, han har banet sig vej til indflydelse også på andre områder.

Han kan have haft sin del i de mange breve, arveprinsen i de første år skrev til forskellige kollegier; men disse vare dog ikke, således som det siden al tid var tilfældet, konciperede af ham, hvis stil er meget let kendelig; de ere også bestandig skrevne af prinsen selv. Derimod er det ganske vist hans ånd, der går igennem dem, når prinsen er stærkt oprørt over rettens langsomme gang og over embedsmændenes vilkårlighed, når han taler om de mange små tyranner i provinserne og især i det arme Norge, og når han vil have sine protégéer hjulpede straks uden undersøgelse, erklærings indhentning osv., og derved indvikler sig i mange modsigelser og fortrædeligheder. Men misfornøjelsen med kollegiernes forretningsgang var ikke noget for Guldberg særegent; den danner baggrunden for hele statsrådsordningen, og den deltes af ministrene, så det har sikkert ikke været uden deres viden og villie, når mange kabinetsordrer gå i samme retning som prinsens breve, til hvilke denne også godt kan være bleven tilskyndet i statsrådet. Men hvorledes det end hænger sammen dermed, så er der i de første 3—4 år efter revolutionen ingen påviselige spor af, at Guldberg skulde have haft nogen indflydelse, der kunde lignes med den, han siden øvede. Det kan også bemærkes, at han et helt år efter at han var bleven kongens kabinetssekretær havde tid til at give sig af med literært arbejde, idet hans „Åbenbarede teologi“ først udkom mod slutningen af 1773.

Herimod vil det dog kunne indvendes, at Guldberg

i de breve, han senere skrev til Bülow, giver en ganske modsat fremstilling; ved at læse dem må man tro, at han omtrent har været eneregent lige fra d. 17. Januar 1772. Således skulde det være ham, der havde fået „det indfald“, at kongen skulde drive fiskeri i de grønlandske have. Vi kunne ganske vist ikke bevise, at dette ikke er rigtigt; men den omtalte plan blev vedtaget efter en indstilling fra skattedirektionen af 1. April 1775, og det er kun lidet rimeligt, at Schimmelmann har lånt merkantile ideer hos Guldberg, medens det godt kan være muligt, at han på denne tid, hvor dennes indflydelse allerede var i stigning, har søgt hans hjælp for at sætte sine planer igennem¹⁾. — Endnu mindre ret har han til at sige „Jeg“, når han taler om hoveriforordningen af 1773²⁾. Det er alt vist, at vi kunne påpege denne foranstaltnings rødder lige ned til de betænkninger fra amtmændene, der foranledigede rentekamret til at foreslå den; Guldberg har aldeles afgjort intet haft dermed at gøre. — Endelig påstår han, at det har været hans ønske, at den senere såkaldte Ejderkanal skulde have gået igennem Slesvig uden at berøre Holsten. Hvis der er noget rigtigt heri, ere Guldbergs betæneligheder først fremkomne på et meget sent stadium. Tanken om en kanal trådte frem straks efter at det hertugelige Holsten var erhvervet, og det har åbenbart været meningen, at kanalen skulde ligesom knytte de to hidtil adskilte dele af Holsten sammen og være som et segl på, at hele hertugdømmet nu var underlagt den danske krone. Man tænkte nemlig

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 1. 159. Nathanson, Danmarks national- og statshusholdning, 2. udg. 434 f.

²⁾ Hist. tidsskr. IV. 1. 164.

så lidt på Slesvig, at kanalen tværtimod skulde ligge helt på holstensk grund og føres fra Glückstadt til Kiel, om muligt med sidekanaler til Ejder og Trave. Denne plan var udarbejdet af generalmajor Wegner, men den blev stærkt kritiseret af Schack Rathlou, der anfører lignende betænkeligheder som Guldberg senere, at Holsten ved kongehusets uddøen kunde blive skilt fra Danmark, og at en fjende i krigstilfælde kunde bemægtige sig dette og således blive herre over en vej mellem Vesterhavet og Østersøen. Da der derefter nedsattes en kommission for nærmere at overveje planen, var Guldberg ikke medlem af denne, han blev det først 1782, da kanalens retning for længe siden var fastslået og arbejdet halvt færdigt¹⁾. Planen om en kanal til Elbmundingen blev ikke opgivet på grund af de betænkeligheder, Schack Rathlou havde fremsat; disse ere uden tvivl også blevne formindskede, da man måtte slå betydelig af på den dybde og brede, man oprindeligt havde tænkt sig. Men de tekniske vanskeligheder bleve for store, især fordi kanalen da måtte føres gennem højtliggende land. Da man så søgte andre linier, tænkte man også på en plan, som allerede Fredrik IV skal have næret, at føre kanalen fra Sli eller Eckernfördefjord til Trave. Men også dette opgaves, fordi bekostningerne vilde blive for store²⁾, og

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 1. 236. Kabinetsordre til prins Carl 31. Dec. 1773, Kabinetsprotokollen. Schack Rathlous betænkning 24. Marts 1773. Ravnholt. Kabinetsordre til kancelliet 14. April 1774. Sæll. tegn. 18. April s. å. indeholder kommissoriet for Bernstorff, Schimmelmann, G. Juel, J. G. Moltke, F. Carstens, C. L. Stemann og L. Prætorius.

²⁾ De ansloges til 3 mill. rd., medens man mente, at Ejderkanalen kunde graves for 6—700,000. Den kom dog til at koste over 2 mill., idet arbejdet først blev endt 1784 og havde varet 3 år

d. 5. Marts 1777 approberedes den linie, som blev udført. Er der noget sandt i Guldbergs påstand om, at han har arbejdet for en helt slesvigsk kanal, må det have været, da den omtalte undersøgelse om en sådan anstilledes, formodentlig 1776; men kanalkommissionen beklagede lige til det sidste, at man havde måttet opgive at gøre Elben til det ene endepunkt, da dette vilde have medført store merkantile fordele.

Der kan ikke være tale om, at Guldberg i brevene til Bülow skulde have talt forsætlig usandhed; men de røbe ganske vist en tilbøjelighed, som også samtiden tillagde ham, til at tilegne sig æren for mere, end han har udført. Han har, da han skrev dem, ikke brugt anden kilde end sin hukommelse, og perspektivet har da forrykket sig, så han har tilskrevet sig en indflydelse allerede i de første år, som han først senere vandt. Dette kunde så meget lettere ske, som hans anseelse steg lidt efter lidt; ingen, ikke heller han selv, kunde sige, når han var bleven den mægtige mand, han tilsidst var, da Schack Rathlou med rette kunde kalde ham en kabinetssekretær med en premierministers myndighed.

Det mest afgørende bevis for, at det ovenfor fremstillede er rigtigt, er det dog, at der lige til i det tidligste 1777 ikke er noget som helst spor af uvillie mellem Guldberg og ministrene. Dette vilde være aldeles utænkeligt, hvis han allerede før den tid havde krydset deres planer på samme måde, som det siden skete. Der er ingen tvivl om, at det, som vi siden skulle påvise det nærmere, er ministrene selv og især Schack Rathlou,

længere, end man havde beregnet. Afskrift af en indberetning fra kommissionen 10. Juli 1784. Sorø.

som have draget Guldberg frem. Ved hans hjælp have de søgt at vinde hoffets støtte mod kolleger, som de ikke stemte overens med, og det har snart vist sig, at de sammenstød med hoffet, som de jævnlig havde, vare lette at komme over, når de havde Guldberg på deres side. Det er især i året 1775, venskabet mellem Schack Rathlou og Guldberg bliver varmt; både Eichstedt og Schimmelmänn deltage i det; den sidste roser oftere i sine breve til Schack Rathlou Guldberg og ønsker, at forbindelsen med ham må vedvare; ti „da ville vi med fornøjelse kunne arbejde, og staten vil blive stor og lykkelig“. Men ikke fornøjelsen netop bestod i, at da var man sikker for modsigelser og ubehageligheder fra hoffets side?

Men den alliance, der således var sluttet, skulde snart opløses, og først blev Schimmelmänn udstødt af den. Dens andre medlemmer satte nemlig, da dronning Caroline Mathildes død havde gjort regeringen tryk, hele deres kraft ind på at standse den strøm af fremmede, især Tyskere, som længe havde trængt sig ind i statens embeder. Hvor stor del Eichstedt har haft i indfødsrettens indførelse, kan ikke afgøres; men der er ytringer af ham, der vise, at han i det mindste med interesse har fulgt denne sag. Andet kan heller ikke ventes af den mand, der havde debuteret som minister ved indførelsen af dansk kommandosprog i hæren. Men det er utvivlsomt, at det er Schack Rathlou, der både har drevet værket og selv udført den største del af arbejdet. Allerede i tiden før og under Struensees regiment klage hans korrespondenter, især C. Scheel til Ulstrup og Gregers Juel, over de danskes undertrykkelse og tilsidesættelse på en måde, der noksom viser, at de

vare visse på, at han her var enig med dem. Disse mænds kærlighed til, hvad der var dansk, har næppe været af nogen meget ideel natur; de breve, hvori de beklage sig over de fremmedes indflydelse, ere affattede på fransk, og deres ønsker gå egentlig kun ud på, at landets børn bør spise landets brød, en sætning, der jo også er optaget i selve anordningen. Men det var i virkeligheden også et stort fremskridt, at der sattes bom for fremmedes indtrængen i embederne. Schack Rathlou selv har dog tillige havt blik for det uheldige i, at et land havde embedsmænd, der ikke kendte dets sprog, love eller sæder, og han har indset, at det vilde svække nationalfølelsen, når fremmede, der dog al tid ville udgøre en klasse for sig selv, stilledes lige med de indfødte. En dansk, siger han, kunde vanskelig tro, at han hørte mere til Danmark end til det øvrige Europa, når han så sig omgivet af fremmede, som nød samme retigheder som han selv.

Anordningen om indfødsretten udkom på kongens fødselsdag d. 28. Januar 1776; den skulde være en grundlov ligesom kongeloven, som den jo forlængst har overlevet, og i virkeligheden er den den betydeligste foranstaltning, der fandt sted i hele tidsrummet 1772—84. I almindelighed har man givet Guldberg æren for den, men det er dog stundom påstået, at tanken om den er udgået fra Schack Rathlou¹⁾. Denne siger selv, at han er en af dens første ophavsmænd og den, som først har

¹⁾ Dette er allerede Bülow's mening. Han tilføjer, at da det viste sig, hvor populær denne foranstaltning blev, tilegnede Guldberg sig æren, hvilket Schack Rathlou fandt sig i. Holm, Kampen for landboreformerne 93, tillægger også Schack Rathlou en væsentlig del i indførelsen af indfødsretten.

nedskrevet dens momenter¹⁾. Det udkast, som han her omtaler, findes endnu mellem hans papirer; det indeholder alt, hvad der siden blev optaget i anordningen, således også, hvad han kun har udtalt som et ønske, at der ikke må ansættes fremmede hofdamer, „hvored på mere end én måde landets døttre tilsidesættes“. Ligeledes, at pager udtrykkelig skulde nævnes, da det er som sådanne, de fremmede have gjort oftest og størst lykke i Danmark.

Den endelige anordning er affattet af Guldberg, der havde indsat en § 6, som indeholdt bestemmelser om undtagelser fra loven; men denne blev atter udeladt, da Schack Rathlou var imod den. Herved blev, siger han, „en dør åben, igennem hvilken efter nogle års forløb, snart under et, snart under et andet påskud, alle fremmede, som havde formående talsmænd herinde, strømmet ind og kunde indtrænge sig igen til landets embeder“. Dette turde vise, hvor vidt Guldberg den gang var kommet. Han var blevet Schack Rathlous fortrolige ven og betroede koncipist, men heller ikke mere; når han vilde gå på egen hånd, stod det endnu i ministerens magt at standse ham.

Hvem det altså end er, der har fattet tanken om indfødsretten, så er det Schack Rathlou, der har bestemt, hvad den skulde indeholde, og efter hele den måde, hvorpå der siden blev reageret, må det anses for en særlig fortjeneste, at han fik undtagelsesparagrafen udeladt; der kan ikke være tvivl om, at den rigelig vilde være bleven benyttet; ti selv nu, da den manglede, er

¹⁾ En skrivelse til Bülow 5. April 1783, det kgl. bibl. Skrivelsen nævnes i regeringsskiftet 1784, 201.

der eksempler på, at anordningen overtrådtes ved, at uberettigede fik indfødsret. Siden gjorde han ligeledes udkast til de nærmere bestemmelser om anordningens gennemførelse. Alle, der vare fødte i det kielske Holsten, skulde regnes for indfødte, ligeså Oldenborgere, der vare fødte i dette land, medens det stod under den danske konge. Men ingen fik indfødsret, fordi han havde været dansk embedsmand; ellers vilde mange Mecklenborgere have gjort fordring på den. Han beklager de fremmede studenter, som havde informeret her i landet og tildels taget deres eksaminer i håb om ansættelse. Men da de intet løfte have herom, sker der dem ingen uret, og når dette ikke er tilfældet, kan der ikke tages hensyn til nogle enkelte i en sag af så almindelig betydning¹⁾. — Han har også siden strengt holdt over, at anordningen ikke overtrådtes. Ved en sådan lejlighed kalder han den „den grundlov, som er så højtidelig bekendtgjort, som har vundet så meget bifald endogså i fremmede lande, som er modtaget med så megen glæde og erkendtlighed i alle Hs. Majestæts stater, som med ét ord al tid vil være et hædersminde om hans kærlighed til undersåtterne så vel som om hans visdom og retfærdighed“²⁾. Disse ord vise noksom, hvor stor pris han satte på sit værk.

Han har sikkert ret i, at anordningen blev mod-

¹⁾ Memoire 17. Febr. 1775, 4. Jan. og 10. Marts 1776. Ravnholt.

²⁾ En fransk skrivelse til statsrådet 24. April 1778 i anledning af, at storfyrst Poul havde forlangt, at der skulde gives hertug Fredr. Vilh. Phil. af Würtemberg en ansættelse i Danmark. Ravnholt. Der måtte, for ikke at bryde loven, skænkes ham en gård i København. Kabinetprotokollen 27. Maj 1778. Schack Rathlou har andensteds nævnt, at anordningen er bleven rosende omtalt i det engelske parlament.

taget med glæde af de indfødte. Præsten Jørgen Hee prædikede i Holmens kirke over Mark. 7, 27: „Lad først børnene blive mætte“. Digterne stemte harpen i samme tone, f. Eks. K. Trojel:

„Den lønsikre yngling skal Muserne dyrke
og synge din ros, — og gudinderne flette
om nordiske isser belønnende krans
af evig uvisnende laurbær.“

Men begejstringen tog også en anden retning, idet den brød ud i forhånelser mod de fremmede. M. Trojel skrev:

„Hist han flygter, den snigende fremmed.
Fly kun! aldrig kom mere til Norden“,

og en anden digter, Tøstrup, skrev om kongen:

„Han så, hvor grumt den sværm fra naboriger kom,
som raned landets frugt. Lyst tindred hævnens dom
og Cimbrers salighed i Danneerkongens øje.
. . . . Så skælvede vort land,
da fjender flokkevis betrådte Elvens strande,
blev yndt i Axelshus og trygt ved slebne rænker
tog dannervældens guld og skabte lumske rænker
og lo ved Asers søvn“¹⁾).

Det kunde ikke være behageligt for dem, der nu i mange år havde levet i landet, at se sig omtalte på den måde, og der er ingen tvivl om, at indfødsretten hos de fremmede vakte et nag, der ikke fik så ringe indflydelse på de senere begivenheder. Da Schlanbusch og Boddendich begyndte at vække kronprinsens uvillie mod enkedronningen, underholdt de ham med spotterier over den²⁾, og der findes mange ytringer af de fremmedes

¹⁾ Om indfødsretten i anledning af kongens fødselsdag 1777. Udgivet af et selskab. I eksemplaret på kongens bibl. ere forfatterens navne tilskrevne.

²⁾ Bülow. D. kgl. bibl.

misfornøjelse med den¹⁾. Vi vide også, at Bernstorff modsatte sig den; han anførte bl. a. som grund, at han da ikke kunde skaffe attachéer; ti de danske adelsmænd vare uvillige til at blive diplomater. Dette var ikke ugrundet, og det må ikke have været de danske medlemmer af statsrådet let at nævne unge danske adelsmænd, der kunde bruges dertil, siden Eichstedt nævnte Bülow, hvem han sikkert aldrig har tænkt på skulde forlade kronprinsens hof. Også Schimmelmänn har uden tvivl følt sig krænket ved, efter at have gjort staten så store tjenester, kun at kunne takke den omstændighed, at han havde store ejendomme i landet for, at han ikke skulde trænge til et naturalisationspatent. I det mindste er det påfaldende, at hans korrespondance med Schack Rathlou, der havde havt en meget fortrolig karakter, hørte op med året 1775, altså i den tid, da anordningen forberedtes.

Schack Rathlou stod endnu bestandig i den højeste gunst og anseelse ved hoffet; han fik 1776 et gagetillæg på 1000 rd., da han, hedder det i kabinetskrivelsen derom, i kongens tjeneste har pådraget sig trykkende gæld. Det var sikkert sandt, når Eichstedt skrev til ham, at de kongelige herskaber talte ikke alene nådigt, men venskabeligt om ham. Men Guldberg steg også; han havde fået tittel af statssekretær, hvilket også passede bedre end kabinetssekretær, ti han var jo i virkeligheden den, der skulde ekspedere statsrådets beslutninger. I året 1777 adledes han på en måde, der noksom viste, hvor højt hoffet vilde hædre ham. De to

¹⁾ Marquis d'Yves, Geh. Hof- und Staatsgesch. 61. Ny kgl. saml. 711 d. fol. (Wasserschlebe).

felter i hans våbenskjold skulde have de samme farver som selve det danske våben, guld, blå og rødt, de to andre enkedronningens fædrenevåben: rødt, guld og sølv¹⁾. Der bestod imidlertid endnu det varmeste venskab mellem disse to mænd. Når Schack Rathlou opholdt sig i Jylland, var det ikke længer blot Eichstedt, der underrettede ham om, hvad der gik for sig i København, men også Guldberg, og man kan især i året 1776 se, hvorledes de danske slutte sig sammen og nyde deres sejr. Den senere så bekendte grev Leopold Stolberg, som havde havt en lille ansættelse ved det danske hof, blev 1776 udnævnt til minister i København for biskoppen af Eutin med 3000 rd. i årlig løn. Bernstorff var meget glad over den lykke, hans svoger gjorde; men Stolberg havde lagt sig ud med Schack Rathlou; han havde sagt vittigheder om ham og havde ikke villet gøre undskyldning. Både Eichstedt og Guldberg synes at have været bange for, at Schack Rathlou skulde have modsat sig hans anerkendelse ved det danske hof. Guldberg skriver: „En eutinsk minister er lidet farlig, og hans vigtigste indflydelse vil altid blive i proverber og i det selskab, hvor die schönste weibliche Seele²⁾ er bestyrerske“. Han tilføjer, at man må være glad ved at blive af med ham; ti når Schimmelmänn en gang vilde tage sig af ham, vilde han dog sætte igennem, at man blev nødt til at ansætte ham, „og det er bedre at overlade dette mesterstykke af vittighed til andre end selv at fordunkles af ham“. I et andet brev fra samme år fortæller han, at Bernstorff er syg, så kun to ministre,

¹⁾ Kabinettsordre til kancelliet 26. Marts 1777.

²⁾ Formodentlig Stolbergernes søster og Bernstorffs første hustru Henriette Frederikke.

Eichstedt og Thott, møde i statsrådet, og, tilføjer han, „kongen har jo også kun to kongeriger, og hvad mig angår, ser jeg heller to ministre for kongerigerne end to for hertugdømmerne“¹⁾.

Da der i statsrådet kun var en tysk minister, er det sikkert Schimmelmänn, som her sigtes til, og i virkeligheden kan man gerne sige, at det var mod ham, Schack Rathlou, Eichstedt og Guldberg havde sluttet en alliance, dog på ingen måde for at fjerne ham fra hans embeder, men kun for at forsøge at lette nogle af de byrder, som hans finansbestyrelse havde medført. Det var især to ting, som den gang fremfor alt trykkede befolkningen, nemlig ekstraskatten og forbudet mod brændevinsbrænding på landet. Ekstraskatten var Schimmelmänn's værk; den blev indført 1762 og var vist nok da en nødvendighed, om end en sørgelig nødvendighed. Enhver voksen mand og kvinde uden forskel skulde svare 8 β månedlig, og for dem, der ikke kunde udrede dette beløb, skulde de velhavende betale²⁾. Der var siden sket nogle småforandringer, og for Norge var den bleven ophævet, da det blev af betydning at vække en god stemning i Norge af hensyn til den forventede konflikt med Sverrig. Men i Danmark og hertugdømmerne opkrævedes den endnu og var en kilde til uafsladelig kummer både for betjentene, der skulde opkræve den, for præsterne, der skulde affatte skattemisterne, og for den fattige befolkning, der idelig hjem-søgte af udpantninger og tvangsauktioner, hvor det endog gik ud over sengklæder og husgeråd.

¹⁾ 17. Avg. og 7. Sept. 1776. Ravnholt.

²⁾ Hist. tidsskr. VI. 2. 513 f.

Det skyldtes vistnok også Schimmelmänn, at det ved anordningen 2. September 1773 var bleven forbudt at brænde brændevin på landet. Vel anføres der adskillige filantropiske og økonomiske grunde for forbudet; men hovedsagen var dog sikkert, at man ikke kunde tilvejebringe den meget omtalte handelsbalance, og man håbede, at dette kunde ske, når en del af det korn, som hidtil var bleven brændt, blev udført. Denne anordning skærpedes 26. April 1776 på en måde, der gav anledning til mange utilbørligheder. Landbobefolkningen vilde ikke opgive sin gamle ret; den førte en formelig krig mod de fra byerne udsendte inkvirenter, og hemmelige angivelser, som loven tilstedede, falske eder og al slags hæleri demoraliserede befolkningen.

Schimmelmänn var en hård mand, han gennemførte, som vi siden skulle se, sin handelspolitik med ubønhørlig konsekvens, uden at lade sig bøje af de uheld, som ramte den, og når staten skulde have penge, måtte de ind, om det end gik aldrig så meget ud over de enkelte. Men de tre mænd, som nu havde stillet sig i en vis modsætning til ham, vare blødere naturer. De havde, i det mindste ministrene, givet deres samtykke til de trufne foranstaltninger, men de havde ikke forudset følgerne af dem, og da disse viste sig, blev de betænkelige. Men de formåede intet mod Schimmelmänn, og den krig, der førtes imod ham, fik også et bedrøveligt udfald.

Rentekamret, med hvem disse forhandlinger dreves, skiftede netop 1776 sin 1ste deputerede, idet Gr. Juell døde og J. G. Moltke blev hans eftermand; men Schack Rathlou havde selv givet Schimmelmänn en sådan stilling, at han var den egentlige finansminister, og

i alt, hvad der angik skattevæsenet, have de sikkert begge to ladet sig lede af ham. Det var også efter forlangende af skattedirektionen, kamret i året 1776 gjorde en forestilling om en skærpelse af bestemmelserne for ekstraskattens inddrivelse. Denne blev vel approberet i statsrådet; men kort efter modtog kamret en kabinets-skrivelse, hvori det siges, at da de bestående anordninger vare strenge nok, tillod kongens landsfaderlige hjærte ikke at tåle, at dertil føjedes videre hårdhed. Kamret vidste, hvorledes han anså udpantningerne og de berygtede auktioner, og det skulde derfor til amterne udstede en ordre om ikke at forvolde nogen udsugelse og undertrykkelse. Kamret gav herpå et meget skarpt svar, der endte med, at „så længe denne alle og enhver trykkende skat af nødvendighed ikke kan undværes, udfordres sådanne anstalter af højeste nødvendighed, så som det påbudne ellers hos de fleste ej blev at erholde“, og statsrådet måtte trække i land med en udtalelse om, at hvor skatten ej kunde erholdes, skulde det blive ved forordningerne¹⁾. Men det varede ikke længer end en måned, inden det kom igen. Kongen havde erfaret, at præsterne og magistraterne vare blevne „inderlig bedrøvede“ over, at han havde beskyldt dem for uefterrettelighed ved affattelsen af mandtalslisterne, og sagtens endnu mere, fordi de truedes med store mulkter. Men dertil hedder det: „Kamret skal i sin nidkærhed for vore indtægter erindre, at vi ikke ville bebyrde vor kasse med suk og tårer, derfor afsky, ja ville vi straffe al hårdhed, som i henseende til denne bedrøvelige skat, så længe

¹⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 29. April nr. 48 og 13. Maj nr. 55 1776.

den skal være, kunde ved udpantninger udøves mod sådanne, der virkeligen ere arme“. Kamret svarede herpå endnu bestemtere end før; det stod ikke i dets magt at fritage dem, som vare ansatte til skat, uden at enten de formuende og jordegodsejerne bebyrdedes uforholdsmæssigt, eller at indtægten formindskedes, og statsrådet måtte atter give efter; der blev kun indrømmet præsterne nogle ubetydelige lettelser med hensyn til mandtallenes affattelse¹⁾. Hermed var angrebet afslået, det måtte anses for afgjort, at der med den bestående lovgivning ikke lod sig tilvejebringe nogen lettelse i skatten, og der var da intet andet at gøre end at formilde loven selv. Schack Rathlou, Eichstedt og Guldberg forhandlede herom i løbet af sommeren; det var deres plan, at inderster og jordløse husmænd aldeles skulde fritages for skatten, hvad ikke blot vilde være blevet en lettelse for dem selv, men også for de mere formuende klasser, som nu måtte betale for dem. Det gjaldt nu om at få Schimmelman til at gå ind herpå; Guldberg skulde forhandle med ham, og han forudså, at det vilde give hårde kampe. Hvorvidt sådanne have fundet sted, kunne vi ikke afgøre; men det er ikke lykkedes at bøje Schimmelman; ti der skete ingen forandring²⁾. Statsrådet nøjedes siden med at eftergive enkelte småposter af restancer, uden at disse skulde overføres på andre. Men det skete bestandig således, at summerne dog skulde blive ved at føres på restancelisten, hvilket vel ikke kan have havt anden grund, end at man vilde undgå, at der fra skattedirektionen skulde gøres fordring på deres refusion.

¹⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 26. Juni 1776 nr. 86.

²⁾ Guldberg til Schack Rathlou 12. Nov. 1776.

Det angreb, som blev gjort på ekstraskatten, havde fra begyndelsen af været temmelig håbløst, fordi hverken Schack Rathlou eller Guldberg kunde anvise noget middel til at erstatte den afgang i indtægter, som en mildere fremgangsmåde nødvendig måtte fremkalde. Derimod gjorde Schack Rathlou næste år et særdeles forstandigt forslag til at mildne ulemperne ved brændevinslovene; han sendte det til arveprinsen, men modtog derefter en kabinetskrivelse, hvori kongen udtaler, at han endnu vil undersøge denne sag nøjere, og når den da kommer til behandling, skal der blive taget alt muligt hensyn til hans ytringer¹⁾. Det var uden tvivl første gang, et bestemt forslag af Schack Rathlou således afvistes; og han var her, og det er ligeledes første gang, det kan påvises, bleven svigtet af Guldberg. Denne havde nogle måneder tidligere bedet ham at opsætte at gøre skridt i denne sag, indtil man havde nået at sætte den ønskede forandring med ekstraskatten igennem, og han havde „givet ham sit ord og det endda skriftlig“ på i så tilfælde at yde ham sin fulde understøttelse. Formodentlig er det det uheldige udfald af bestræbelserne med hensyn til ekstraskatten, som have skræmmet ham. Schimmelmann vilde uden al tvivl også i denne sag have hindret alle

¹⁾ Forslagets indhold er: 1) Når købstæderne skulle have eneret til at brænde, bør der en gang om året fastsættes en pris for brændevinen. 2) Kun et vist antal af købstadens beboere må brænde. 3) Hver købstad skal have sit distrikt, hvor den må inkvirere. Kun konsumptionsforpagterne og de til at brænde berettigede må anstille inkquisitioner. 4) Hemmelige angivelser må kun holdes skjulte, når sagen går den angivne imod. I modsat tilfælde skulle navnene bekendtgøres. 5) Den bestemmelse i loven af 1773, der gør de faldne gæsteretsdomme inappellable, ophæves. Ravnholt. Kabinetsprotokollen 13. Maj 1777.

forandringer, der kunde fremkalde nedgang i statsindtægterne. Det følgende år tænkte han endog på at foreslå en skat af 6 β på hvert stykke hornkvæg, en tanke, som Schack Rathlou dog synes at have kvalt i fødselen¹⁾.

Om det er denne sag, der har kølet venskabet mellem Schack Rathlou og Guldberg, får stå hen. Men det er kendeligt nok, at kabinettet begynder fra denne tid af at blive mere og mere egenrådigt; for så vidt det støttede sig til nogen af ministrene, var det Eichstedt, der helt fulgte Guldberg; Thott var ikke skikket til at gøre modstand, og det blev derfor Schack Rathlou, som måtte prøve så godt som muligt at tage stødet af. De stridigheder, der opstod, angik som oftest embedsbesættelser og andre småting i den daglige administration, og man kan gå ud fra, at de fleste af dem ikke have efterladt sig kendelige spor. Vi skulle meddele en enkelt, der tilfældigvis er bleven bekendt, og som sikkert kan stå som eksempel for mange.

Justitiarius i den norske overret, M. Falsen, var 1777 i København og søgte pladsen som assessor i samme ret for sin søn, den siden, bl. a. som „Dragedukken“s digter bekendte Enevold Falsen. Kancelliet indstillede ham af hensyn til faderens lange og tro tjeneste, og Guldberg sagde til denne, at han kunde betragte sagen som afgjort og takke prinsen, der også tog imod taksigelsen. Men i statsrådet blev der gjort indvendinger, fordi det var utilbørligt, at fader og søn sad i samme

¹⁾ Brev til Schimmelmann 24. Maj 1778. Ravnholt. D. 2. Febr. 1774 har den ekstraordinære kommission af rentekamret forlangt en indberetning om hornkvægets antal i Danmark. Formodentlig har den gang noget lignende været påtænkt.

ret, og forestillingen sendtes tilbage påtegnet med Schack Rathlous hånd, at „denne post skal på ny allerunderdanigst refereres“. Denne beslutning nægtede statsrådet at tage tilbage; men det måtte da finde sig i, at Falsen udnævntes ved en kabinetsordre¹⁾.

Der er adskillige tegn på, at Schack Rathlou af og til i disse år har følt sig misfornøjet og ønsket at trække sig tilbage. Da amtmand Woyda i Skanderborg og Åkær amter døde 1778, ønskede han at gå af med 2000 rd.s pension og overtage dette embede, hvorpå han havde en gammel ekspektance. Men arveprinsen skrev til ham, at kongen ikke vilde lade en mand gå bort, hvis tjenestes værd han kendte. Schack Rathlou bevarede dog denne ekspektance, som han altid havde sat stor pris på, og den nye amtmand, H. L. Bülow, ansattes med forpligtelse til, når forlangtes, at trække sig tilbage med ventepenge²⁾. Det næste år har han følt sig krænket ved en anden os ubekendt sag, og arveprinsen måtte ved en meget indtrængende skrivelse bevæge ham til atter at møde i statsrådet³⁾.

Men det første egentlige brud mellem ham og Guldberg fandt dog sted i anledning af Bernstorffs afskedigelse d. 12. November 1780. Denne var utvivlsomt fremkaldt af politiske årsager, idet den russiske minister Panin blev hæftig forbitret over, at Danmark, samtidig med at det underhandlede med Rusland om et neutralitetsforbund, havde afsluttet en traktat med Eng-

¹⁾ Rotuli 3. Sept. 1777 p. 299. Luxdorffs kalender 1777, 13. og 20. Sept.

²⁾ Brev fra arveprinsen 31. Marts 1778. Rentekamrets resolutionsprotokol s. å. nr. 60.

³⁾ 14. Oktober 1779. Ravnholt.

land, hvorved det afgjordes, hvilke varer der skulde anses for krigskontrabande. Det har ikke blot været Bernstorff, der har været af den mening, at den aftale, der var truffet med England, ikke stod i nogen strid med de forpligtelser, Danmark havde påtaget sig overfor Rusland. I de breve, som Guldberg skrev til den danske gesandt i Rusland, P. C. Schumacher, har han flere måneder efter at traktaten med England var bleven afsluttet, i bestemte udtryk forsikret, at der ikke længer var tale om nogen „Anglicisme“, og at en alliance med England vilde stride mod Danmarks forpligtelser, hvorfor den ikke påtænktes. Men da uvejret i Rusland brød løs, svigtede hoffets mod, og det lod Bernstorff i stikken. Det har heller næppe været dronningen uvelkomment, at der bød sig en lejlighed til at skille sig ved en minister, som hun kun følte liden sympati for, og det er sandsynligt, at hendes broder, prins Ferdinand, som opholdt sig i København til først i November, har skudt til, da vognen heldede; navnet Bernstorff havde altid havt en dårlig klang i kong Fredrik II's øre. Men hvorledes det end forholder sig dermed, så er det vist, at Schack Rathlou modsatte sig Bernstorffs afskedigelse både i en samtale med Guldberg d. 11. November og i et brev til denne endnu samme dag¹⁾, dels fordi han nu som altid var imod pludselige forandringer, og dels fordi han anerkendte Bernstorffs fortjenester og store dygtighed, samt endelig fordi han mente, at Ruslands misfornøjelse ikke vilde være uovervindelig. Men antagelig har han

¹⁾ Hist. tidsskr. III. 5. 295. Smlgn. Holm, Danmarks neutralitetsforhandlinger 1778—80 smstds. Om Guldbergs stilling se hans breve til Schumacher (Rigsarkivet), især et fra 10. September 1780.

havt en grund til, som ikke kunde nævnes; han har følt, at en stor del af magten var gledet over i Guldbergs hænder, og at forandringer i ministeriet ikke kunde finde sted uden at forøge hans indflydelse. Dette blev også tilfældet. Vel søgte hoffet også den gang at bevæge Schack Rathlou til midlertidig at overtage udenrigsministeriet, og det var kun, fordi han bestemt afslog at inllade sig derpå, det blev overgivet til Thott¹⁾. Men den nye udenrigsminister, Rosencrone, der nu kaldtes tilbage fra Berlin, hvortil han kort i forvejen var afgået som gesandt, sluttede sig, som Guldberg siger, „med hele sin sjæl og sit hjærte til vort (o: hoffets) system“²⁾, og det blev nu Guldberg, der fik ordre til at affatte en oversigt over Danmarks forhold til de udenlandske magter. Denne, der i virkeligheden var en instruktion for Rosencrone, blev læst i statsrådet, hvor man lod kongen påtegne den, at han selv havde læst den og givet den sin allerhøjeste approbation³⁾. I Ostens tid havde det været Schack Rathlou, der havde affattet en sådan betænkning; at det nu blev Guldberg, betegner det skete omslag. Rosencrone blev ikke medlem af statsrådet, men derimod J. G. Moltke. Men Guldberg udnævntes til geheimeråd, og det meddeltes ham, at han var udset til at tage plads i statsrådet⁴⁾.

Det var naturligvis fremfor alt den tyske kreds i København, som ved Bernstorffs afskedigelse fik ny næring for den uvillie, som indfødsretten havde vakt;

¹⁾ Regeringsskiftet 1784, 124.

²⁾ Smstds. 137.

³⁾ Giessing, Struensee og Guldberg, 171 f. Kabinetsprotokollen 11. Decbr. 1780.

⁴⁾ Regeringsskiftet 1784, 127, 128.

således sagde Schimmelmann, at den var „et søm til hans ligkiste“, og han lagde sin misfornøjelse for dagen ved at tage sin afsked som gesandt for den nedersaksiske kreds. Men denne gang strakte misfornøjelsen sig videre, og det har sikkert kun været en snever kreds, der var tilfreds med det skete. Schack Rathlou modtog endnu i de samme dage et bevis på, at hoffet gerne vilde knytte ham til sig, idet referaterne for skatkamret og skattedirektionen, som Thott ikke mere kunde overkomme, overdroges ham; men dette kunde ikke skjule for ham, at hans stilling var undergravet, og der gik kun et par måneder, før det første gang kom til åben uenighed mellem ham og Guldberg. D. 8. November 1780, altså 4 dage før Bernstorffs afskedigelse, var der udstedt en ordre til at udruste 20 linieskibe foruden fregatter til det næste forår; hverken Bernstorff eller Schimmelmann skulle have været vidende herom. D. 16. forbødes det i overensstemmelse hermed det enroullerede mandskab at tage hyre på koffardiskibene. Imidlertid indskrænkedes denne store udrustning ved en ny ordre af 16. Februar 1781 til det halve; men Schack Rathlou må have fundet, at selv dette var for meget; ti han modsatte sig det i statsrådet uden dog at kunne sætte sin villie igennem; enkedronningen og arveprinsen vilde ikke vide af, at den danske eskadre skulde være svagere end den svenske, som den skulde forene sig med, og det så meget mindre, som kong Gustav havde gjort nar af, at man havde talt om 20 skibe. Schack Rathlou må have været alvorlig vred over sit nederlag; ti da Guldberg samme dag kom til ham, opstod der en sådan uenighed mellem dem, at de skiltes i vrede. Vel skrev Guldberg straks et brev til ham, der skulde gøre

det godt igen, og tilsyneladende lægedes også bruddet den gang; men Schack Rathlou havde længe samlet på den bitterhed, som her gav sig luft, og da han også herefter bestandig måtte finde sig i mere og mere at fortrænges af Guldberg, kunde den gamle forståelse imellem dem ikke genoprettes, uagtet det er øjensynligt, at Guldberg har ønsket dette, dels fordi det kunde blive en farlig sag at være uven med en mand, der havde så mange forbindelser som Schack Rathlou, dels fordi de to dog i mange punkter stemte overens, og fordi de virkelig, som fremtiden skulde vise, satte pris på hinanden. Der er dog ingen tvivl om, at der i den følgende tid har været stadige sammenstød imellem dem på grund af den meget betænkelige tilbøjelighed, Guldberg mere og mere lagde for dagen til at afgøre sager i kabinettet, hvorved ikke blot statsrådet tilsidesattes, men også privates rettigheder krænkedes, idet der forholdtes dem adgang til domstolene.

Et eksempel på dette er den fremgangsmåde, der brugtes mod Beringschiold, der lige så lidt efter som før 1772 havde undladt at tænke på hævn for de krænkelse, der vare tilføjede ham. I året 1781 blev han arresteret, efter at være angivet af sin egen søn og svigerdatter for at lægge planer til at styrte regeringen. Det blev pålagt statsministrene tilligemed Guldberg og Rosencrone at gennemgå hans beslaglagte papirer, og Guldberg opsatte derefter en forestilling til kongen, der er gået ud på, at denne af egen magtfuldkommenhed skulde afsige dommen. Men Schack Rathlou gjorde indsigelse herimod; han fandt ikke, at de papirer, han havde gennemgået, indeholdt beviser; der var ingen vidner ført, ja det var end ikke opgivet, hvem anklageren var. Da

både Thott, Moltke og Rosencrone sluttede sig hertil, så, siger Schack Rathlou selv, blev Guldbergs forestilling „af hoffet tilbageholdt og anstalterne til kammerherre Beringschiolds sags undersøgelse m. v. af Hans Maj. selv gennem kabinettet til vedkommende befalede“. Dette vil altså sige, at der først blev gjort et forsøg på at få ministrene til at gå ind på hoffets planer; men da det ikke lykkedes, opgav man at søge deres medvirkning og handlede på egen hånd. Kabinettet nedsatte vel en kommission (justitiarius i højesteret Rosenørn, Carstens og Stemann), men denne var bunden af det kommissorium, der var givet den; den afsagde en slags dom i den retning, som hoffet ønskede, og statsrådet måtte nu nøjes med en meddelelse af kommissionens erklæring¹⁾.

Det er vel ikke usandsynligt, at Guldberg her har været hoffets redskab, idet Beringschiold nu som tidligere har vakt enkedronningens frygt; men det må helt skrives på hans regning, når man, da nogle af de kapitainer, der førte statens hvalfangerskibe, vare satte under tiltale, fordi de antoges for skyldige i, at fangsten var mislykket, men frikendtes, lod kongen udtale, at „erfaring har længe siden overbevist os, at mennesker, som bruge den allermindste klogskab, aldrig for retten blive at overbevise“²⁾. Dette lyder som en bebrejdelse mod rådgivere, der have fået ham til at gå rettens vej i stedet for at straffe vilkårligt. — I en lang kabinetsordre, der er dateret kongens fødselsdag 1783, har man ladet ham skrive så blodig en klage om retsplejens tilstand, at man

¹⁾ Hist. tidsskr. V. 1. 251 f. Schack Rathlous erklæring findes nu i rigsarkivet i „alm. politisk samling“.

²⁾ Kabinetsprotokollen 26. Oktober 1780.

skulde tro, det var en avisartikel i et oppositionsblad, hvis der havde eksisteret et sådant. Her befales det bl. a., at kancelliet skal træffe forholdsregler mod en lommeprokurator i Odense „og vel agte på, at sådant skarn må udfejes af staten, og ikke kan begejnes på den ordentlige måde, da kun uretfærdighed bliver ved at ske og, om den glemmes af os, ikke glemmes af Gud“. — Ikke engang den med så stor højtidelighed givne anordning om indfødsretten respekteredes, når medlidenheden var vakt med en eller anden fremmed, som derved vilde være bleven afskåret fra at få ansættelse. Da dronningen vilde have en udenlandsk konditorsvend ansat ved hoffet, hjalp man sig ved at lade kongen erklære: „Vi ville allernådigst have ham som kunstner anset, og at indfødsrettens § 5 skal og bør komme ham tilgode“. — Lignende vilkårlighed kom for dagen i mange sager, der ofte i og for sig vare så ubetydelige, at man undres over, at hoffet for deres skyld vilde pådrage sig den uvillie, de vakte. Men også mere almindelige forholdsregler gennemførtes på en mislig måde, idet de kommissioner, der nedsattes, vare således bundne ved de instruktioner, der gaves dem, at der ikke var betroet dem andet end at sætte forud fattede beslutninger i form. Man vil vel kunne påvise, at noget lignende har fundet sted også før den tid, da Guldberg fik den afgørende magt; men vilkårligheden fik under hans styrelse langt skarpere og mere udfordrende former end tidligere.

Havde allerede Bernstorffs afskedigelse været et vendepunkt ved at fremkalde udbruddet af uenigheden mellem Schack Rathlou og Guldberg, så blev Schimmelmans død d. 16. Februar 1782 det ikke mindre.

Han havde i 20 år øvet en indflydelse på finansvæsnet, handelen og fabrikerne, som vanskelig lader sig måle; den viser sig på mange områder også udenfor hans egentlige embedsvirksomhed, og den synes ikke at være bleven mindre, fordi han halvt brød med hoffet 1780¹⁾. Uagtet han ikke var medlem af kommercekollegiet, har han haft stor del i, hvad der gjordes for atter at bringe den i Struensees tid hårdt medtagne fabriksdrift på fode, hvilket kun i ringe grad lykkedes. Hvad handelen angår, da havde den haft gyldne tider under den nord-amerikanske frihedskrig; men idealet i Schimmelmans øjne var, at den skulde være et statsforetagende; derfor havde han ladet foretage en storartet udrustning af hval- og sælhundefangere; men den bragte kun tab. Schimmelman var en kraftig natur; han gennemførte ubønhørlig sine planer, han var utrættelig i at finde nye hjælpeklender, og hans lange virksomhed i statens tjeneste havde bevirket, at han betragtede dens anliggender som sine egne. Dagen før han døde lod han sin sekretær hente for at diktere ham en anvisning til, hvorledes en sag, som lå ham på hjerte, skulde behandles. Hans omgivelser, der vare bange for, at han skulde have skade af anstrengelsen, bad ham lade det være; men han svarede: „Kære børn! jeg véd, jeg dør denne gang; jeg har beskikket mit hus og befalet min sjæl i Guds hånd. Lad mig endnu opofre et eneste kvarter til staten“²⁾.

Allerede medens Schimmelman levede, havde flere af de yngre, hans egen søn, A. Hennings og formodentlig også Reventloverne, været misfornøjede med hans politik

¹⁾ Biografisk leksikon, art. O. H. Guldberg.

²⁾ Luxdorps kalender 20. Febr. 1782 efter Fr. Nunsens meddelelse.

og ønsket, at staten skulde vikle sig ud af disse kostbare foretagender, der skaffede sikre udgifter, men kun lovede en fjærn og usikker indtægt¹⁾. Det kan heller ikke nægtes, at da han døde, var statens stilling som en stor forretningsmands, der har foretagender nok i gang, men ikke er ganske solid. Man får et levende billede deraf ved nogle breve, som finansminister Stemmann i egenskab af 1ste deputeret ved det vestindiske kammer har skrevet til Schack Rathlou 1782—83: Kursforskellen mellem sølv og sedler bliver bestandig større; der er kommet mange skibe hjem, og vi have et stort vareforråd; efterretningerne fra Bordeaux tyde på, at sukker og kaffe stige. Gid dog vore varer vare vel solgte, og at man ikke vil opsige os for mange kapitaler efter nytår! — Det lyder, som var det en forretningsfører, der skrev til handelshusets chef.

Guldberg havde taget en stor indflydelse på de udenlandske sager i arv efter Bernstorff. Da Schimmelmänn døde, overtog han hele ledelsen af bank- og handelsvæsenet. Det var ikke, fordi han havde selvstændige meninger om denne del af statshusholdningen; han blev helt i det mislige spor, Schimmelmänn var slået ind på; forskellen var kun, at han ikke besad hans kredit, dygtighed og behændighed.

Og dog havde der aldrig været større brug for disse egenskaber end netop nu. Da freden i Versailles blev sluttet, eller, rettere sagt, allerede året i forvejen, da det var afgjort, at den vilde komme i stand, var det forbi med den danske handels overlegenhed. Aktierne faldt stærkt, de ostindiske fra 1500 til 1150, de vestindiske,

¹⁾ Regeringsskiftet 1784. 103.

der en tid havde stået i 900, til 300 rd. Man havde netop begyndt at danne et nyt handelsselskab, det såkaldte kanalkompagni, og det vilde møde store vanskeligheder at tilvejebringe dets kapital, uagtet denne nedattes fra 1½ til 1 million rd. Men det allerværste var, at de store handelshuse vaklede og kun kunde holdes oppe ved hjælp fra statskassen. Det var altså en handelskrisis i stor stil, der rykkede frem, og staten var så indviklet i alle disse foretagender, at en række falliter let kunde medføre store vanskeligheder for den. Guldberg anså det derfor for nødvendigt, at den holdt handelshusene oppe; men ulykken var, at disse ikke led under en øjeblikkelig forlegenhed, men at de i virkeligheden vare fallit og ikke kunde byde nogen sikkerhed for de lån, de søgte.

Det var i Oktober 1782, at det første andragende indkom til banken; Joost v. Hemmert og sønner behøvede 80000 rd. Det sendtes til bankdirektionen med en påtegning af kongen, at det skulde bevilges. I direktionen gjordes der ingen indvendinger; kun C. Reventlov og Ernst Schimmelmann bemærkede, at man da måtte indgå med en forestilling til kongen om, at dette ikke havde været muligt, når banken skulde kræve den sikkerhed, som man ellers forlangte. Schack Rathlou synes ikke at have gjort indvendinger mod lånet; men han var overbevist om, at man her var slået ind på en farlig vej, og få dage efter søgte og fik han sin afsked af bankdirektionen¹⁾. Da han således stod temmelig udenfor de senere omvæltninger i bankbestyrelsen, skulle vi kun kortelig nævne dem.

¹⁾ Regeringsskiftet 1781, s. 171 f.

Efter en krisis, hvori det var kommet så vidt, at Guldberg truede med at træde ud, sejrede hans anskuelser aldeles. Hans program var, at kongen skulde blive ved gennem banken at indvirke på kursen, og statens deltagelse i handelen skulde opretholdes. Banken skulde vel inddrage sedler, men foreløbig skulde den støtte handelshusene og lette tegningen af kanalkompagniets aktier: „endnu dette år skal være et skånsels år“. Men dette program indeholdt for megen modsigelse, til at det kunde gennemføres. Købmændene mærkede, at banken stod åben for dem; v. Hemmert forlangte atter 200000 rd. og generalkrigskommissær Brown 80000, og d. 19. August 1783 afskedigedes bankdirektionen, H. Stampe, Fr. Numsen, Schimmelmänn og C. Reventlov, for at give plads for føjeligere mænd. Kun Stemann, der iøvrigt heller ikke synes at have været enig med Guldberg, blev tilbage¹⁾. Hvor stor den sum var, som låntes til handelshusene, kan ikke opgives. Men seddelmassen udgjorde 1781 16 millioner, 1782 19 og 1783 22½²⁾, så der var god grund til ængstelse over, hvor dette vilde ende.

Spørge vi nu, hvor de afskedigede embedsmænd bleve af, så er svaret, at de uden undtagelse trådte i forbindelse med kronprinsen og sluttede sig til hans plan til en regeringsforandring. Kronprinsen havde allerede siden efteråret 1781 stået i forbindelse med Bernstorff, og hans andre tilhængere, L. Reventlov, Schlanbusch, Riegels, Bodendich o. fl., havde lagt en plan til, at han skulde fremtvinge en fremskyndelse

¹⁾ Regeringsskiftet 1784, s. 176 f.

²⁾ Mallingiana. Kurantbanken.

af sin konfirmation og indtrædelse i statsrådet eller gøre fordring på at tage sæde i dette, inden han var konfirmeret, hvad ikke vilde kunne være sket uden en revolution, der let vilde have fået en betænkelig lighed med den fra 1772. Da Bülow, som længe var bleven holdt udenfor disse forhandlinger, endelig i begyndelsen af 1783 fik at vide, hvad der var i gære, blev han yderlig forskrækket, og for at skaffe sig en forbunds-fælle bevægede han prinsen til at tillade sig at bede Schack Rathlou om et råd. Han kunde påberåbe sig, at prinsen både agtede og ærede denne; ti han havde ved Bülows hjælp i det sidste par måneder knyttet en slags forbindelse med ham, idet han havde meddelt ham sit ønske om at blive konfirmeret tidligere, naturligvis uden at tale om, at han vilde fremtvinge opfyldelsen heraf. Ligeledes havde han fået Schack Rathlou til at være talsmand for visse forandringer i den da påtænkte luksusanordning, uden at det dog var lykkedes denne at sætte dem igennem¹⁾. Det lader heller ikke til, at prinsen selv har havt noget imod at indvie Schack Rathlou i sine planer; mere ulejlighed havde Bülow med hans tilhængere, Schimmelmänn, Reventloverne og Bodendich, med hvem han havde mange disputer; ti Schack Rathlou var, påstod de, en svag og underfundig mand og tilmed en fjende af Bernstorff. Dette sidste gendrev Bülow ved at vise dem en afskrift af det brev til Guldberg, hvorved han i sin tid havde søgt at forhindre Bernstorffs afskedigelse²⁾.

Bülow havde ikke taget fejl af Schack Rathlou;

¹⁾ Hist. tidsskr. III. 5. 350. Regeringsskiftet 1784, 48.

²⁾ Bülows optegnelser. D. kgl. bibl.

denne tilskrev kronprinsen et overordentligt sindigt og forstandigt brev, hvori han frarådede alle forsøg på at fremme konfirmationen eller gøre noget skridt, før han fik ret til dette ved af sin fader at være kaldet til medlem af statsrådet, og da dette ikke endnu gjorde den rette virkning, gentog han få dage derefter sine forestillinger¹⁾. Fra den tid af stod han i stadig forbindelse med kronprinsen; han gav ham råd og affattede planer, både for hvorledes man skulde se at holde det hen, så der i den udenrigske politik intet vigtigt skridt gjordes, før Bernstorff kunde overtage ministeriet, og for hvorledes forandringen i regeringen, kabinettets afskaffelse og et skifte af ministeriet, kunde føres igennem. Hans råd blev fulgt i hovedsagen, men ikke med hensyn til de mænd, der skulde have sæde i statsrådet; om dette punkt var der i det hele en del uenighed. Bülow havde foreslået, at det skulde bestå af Thott, Schack Rathlou og Bernstorff. Schack Rathlou, som egentlig helst havde set, at man havde valgt de endnu levende medlemmer af det 1770 afgåede conseil, A. G. Moltke, D. Reventlou og F. C. Rosenkrantz, indvendte herimod, at da man ikke kunde gøre regning på prins Fredrik og Thott, måtte man have endnu et medlem, enten O. Blome i Paris eller P. Rosenørn eller G. C. Haxthausen. I en af sine skrivelser til kronprinsen foreslog han, efter at Reventlou var død, atter Moltke og Rosenkrantz. Af disse blev dog kun den sidste minister tilligemed Bernstorff, Huth og Stampe²⁾.

¹⁾ Regeringsskiftet 1784, 194 og 198.

²⁾ Schack Rathlous skrivelser til kronprinsen ere trykte i „Regeringsskiftet 1784“, 194, 198, 200, 201, 211, 216.

Det kan ikke nægtes, at der er noget misligt i den måde, hvorpå Schack Rathlou her er med at undergrave det ministerium, hvoraf han dog selv var medlem, og det må have været en egen sag som kollega at forhandle med mænd, som han hemmelig lagde planer til at styrte. Men på den anden side må det betænkes, at han egentlig kun har havt valget mellem enten at handle, som han gjorde, eller at gå til enkedronningen eller Guldberg og fortælle dem, hvad der i fortrolighed var meddelt ham om, hvad der var i gære. Dette sidste måtte i hans øjne være en umulighed, både fordi han var overbevist om nødvendigheden af, at der skete en forandring, og fordi han måtte betragte kronprinsen som fuldt berettiget til at foretage denne. Vil man påstå, at der var en tredje udvej, under et eller andet påskud at nedlægge sit embede og da lade sagerne gå deres egen gang, da vilde han sikkert derved have draget kronprinsens vrede over sig omtrent i lige så høj grad, som om han havde forrådt ham, og han vilde derved tillige have afskåret sig fra al indflydelse på, hvorledes den forandring, som dog måtte ske, skulde udføres. Det er hans væsentligste fortjeneste i hele denne sag sammen med Bülow at have forhindret alle revolutionære skridt.

Han var i høj grad bekymret over den vending, tingene tog; han sagde til sin hustru, at han takkede Gud, han var så gammel, at han kunde vente at blive befriet fra at se landets undergang. I en lang skrivelse til Bülow, hvori han giver regler for, hvorledes han ønskede, at kronprinsen skulde regere, har han advaret mod de misligheder, han så i det hidtilværende regimente. Han formaner prinsen til, når han kommer til

magten, fremfor alt at regere selv, hvilket ikke vil sige, at han skal afskaffe sit statsråd, men han må ikke betros den myndighed, Gud har givet ham, og som han selv skal være ansvarlig for, hverken til en yndling eller til en premierminister eller til en kabinetssekretær med en premierministers autoritet. Han må ikke ansætte borgerlige i de stillinger, der naturligt tilkomme adelen. Han skal ved sparsommelighed og orden bringe finanserne på en bedre fod; ti forvirringen i pengevæsenet har gjort landets indvortes stilling vanskeligere, ja farligere, end den nogensinde før har været.

Men han har også havt blik for, at fremtiden let kunde komme til at medføre meget, som han ikke kunde billige, og når han i de anførte punkter havde vendt sig mod fortidens misbrug, er der andre, hvori han advarer mod, hvad han frygter for, der skal komme. Meget indtrængende lægger han prinsen indfødsrettens bevarelse på sinde, og han advarer ham mod projektmagere, hvorved han ikke tænker blot på dem, der ville anlægge fabriker el. desl., men især på dem, som „danne store planer og projekter for at forandre lovene eller de store institutioner eller de væsentlige dele af landets indre økonomi“¹⁾. Efter alt at dømme har det ikke været med noget let hjærte, Schack Rathlou har sluttet sig til kronprinsen og de mænd, der havde samlet sig om denne; han har ikke skjult for sig selv, at der let herefter kunde gøre sig anskuelse gældende, som han ikke billigede.

Har han havt betænkeligheder derved, så er der sikkert ingen, der mere end Guldberg har bidraget til at

¹⁾ Skr. 5. April 1783. D. kgl. bibl.

fjerne disse; han gjorde det vanskeligere og vanskeligere at arbejde sammen med sig. I foråret 1783 har han dog gjort et temmelig kejtet forsøg på at forsone Schack Rathlou ved at drage ham ind i en af de forbindelser, hvor enkelte af ministrene skulde afgøre en sag uden de andres vidende. Det var hensigten at åbne forhandlinger med de nordamerikanske fristater om en handels- og venskabstraktat. Guldberg lod da Rosencrone skrive til Schack Rathlou, at da disse forhandlinger skulde være meget hemmelige, havde han fået ordre til i denne sag kun at henvende sig til ham og Guldberg; disse to skulde da indhente kongens umiddelbare resolution. En sådan forhandling var ikke noget nyt; som vi have set, havde Schack Rathlou ikke sjældent været med at holde en eller anden kollega uden for spillet. Men under de daværende omstændigheder var det kun en plump fælde, og han afslog med stor bestemthed at gå ind på så mislig en affære. Både for sagens egen skyld og af hensyn til statsrådsanordningen var det absolut nødvendigt, at alle overvejelser angående traktaten forelagdes det samlede statsråd¹⁾.

Men kort efter indtraf der en anden begivenhed, som mere end noget andet bidrog til at forbitre ikke blot Schack Rathlou, men de fleste ansete mænd mod Guldberg. Til de handelskalamiteter, som denne havde i fuldt mål at kæmpe imod, kom, at der i Maj måned 1783 opdagedes et stort bedrageri i det ostindiske kompagni. Det viste sig siden, at det løb op til 702,079 rd. 87³/₄ β. Bogholderen og sekretæren rømmede,

¹⁾ Kabinetsskrivelse 12. April 1783 og Schack Rathlous svar d. 13. Ravnholt.

justitsdirektøren tog sig selv af dage, og kun kassereren, der var syg, blev fængslet. Direktørerne, admiral Hooglant og hovederne for de tre største handelshuse, N. Ryberg, P. v. Hemmert og C. A. Fabricius, klagede ynkelig over al den svig og det bedrageri, der var brugt, og dette kunde være sandt nok; men ved siden deraf havde direktørerne gjort sig skyldige i den groveste pligtforsømmelse, især var dette tilfældet med Ryberg og Fabricius, der hver måned skulde have efterset kassen og sørget for, at hvad den indeholdt mere end 20000 rd., blev afleveret af kassereren. Dette var ikke sket et helt år, og dog var det attesteret i bøgerne, at kassen var i orden. Man kan ikke undre sig over, at aktionærerne vare højst forbitrede og bleve det endnu mere, da det blev bekendt, at direktørerne på generalforsamlingen vilde forlange sig fritagne for alt ansvar. Denne sag måtte komme Guldberg meget ubelejligt. Den truede med at bevirke et stort fald i aktiernes pris, og da der ikke kunde være tvivl om, at direktørerne ved enhver domstol vilde blive forpligtede til at betale, hvad der manglede i kassen, vilde med det samme tre store handelshuse være fallit. Direktørerne vare også straks tyede til kongen og havde bedt ham træffe sådanne forholdsregler, at interessenterne kunde blive tilfredsstillede, uden at der blev anlagt sag mod dem, hvorved deres kredit, selv om de kunde vinde den, vilde blive ødelagt i den tid, der hengik inden dommen faldt. Guldberg lod også kongen udstede en skrivelse til aktionærerne, hvori han udtaler, at uagtet hverken han eller nogen af det kongelige hus, der ejede aktier, tidligere havde deltaget i aktionærernes afstemninger, „så bliver der dog en langt højere lov, en lov, der er dybt

indgravet i Vort hjærte, som forbinder os i nærværende generalforsamling at lade Vor stemme høre“. Kongens ønske gik da ud på, at den hidtilværende direktion skulde beholdes. Der skulde nedsættes en kommission for at undersøge kasse manglens størrelse, og der skulde skaffes dom for, hvem der skulde betale, hvad der ikke kunde fås i de skyldiges boer. Gik dommen direktøerne imod, vilde kongen enten forskudsvis betale beløbet eller forlænge oktroien på 10 år; en generalforsamling skulde vælge mellem disse alternativer¹⁾. Denne skrivelse blev forhandlet i statsrådet; men da ministrene alle selv vare interesserede i sagen som aktionærer, vilde de ikke parafere den; dette opfattede Guldberg som et tegn på deres taknemlighed for kongens ædelmodighed, medens de selv derved mente at have forbeholdt sig deres frihed til som aktionærer at stemme for, hvad der forekom dem hensigtsmæssigst.

Aktionæerne vare imidlertid ikke tilsinds at lade direktionen slippe så let. Tredsindstyve af dem holdt et møde, hvor de vedtog, at der skulde gås frem imod den efter loven, og at man skulde svare kongen, at man med tak modtog hans tilbud om at ville holde kompagniet skadesløst, idet man foretrak at modtage pengene fremfor at få oktroien fornyet; men man kunde ikke gå ind på først at sagsøge de egentlige bedragere for at se, hvad man kunde få ud af dem. Derved vilde sagen blive trukket ud, medens man, når man straks holdt sig til direktøerne, vilde kunne have pengene inden et år. Jo længere afgørelsen blev skudt ud, desto flere

¹⁾ Nathanson, Danmarks handel, skibsfart, penge og finansvæsen, 136 f.

vilde der være, som i mellemtiden kunde blive nødte til at sælge deres aktier, og som således vilde miste deres del i godtgørelsen. Det har sagtens kun været en dårlig trøst for direktørerne, at man også besluttede at vedtage den temmelig overflødige bestemmelse, at enhver aktionær kunde, om han vilde, eftergive dem, hvad de bleve ham skyldige. Højesteretsadvokat Uldall, som var talsmand for de 60 aktionærer, gik til Schack Rathlou, Thott, Eichstedt, J. G. Moltke og Stampe og viste dem den skrivelse til kongen, der skulde foreslås, og ingen af dem fandt noget anstødeligt ved den, men gav ham eller andre, der mødte for dem på generalforsamlingen, fuldmagt til at stemme for den.

Generalforsamlingen holdtes d. 20. Juni, og det lader til, at den har været meget stormende. Direktørernes parti formåede ikke at bevirke nogen forandring i den af deres modstandere forud tagne beslutning. Skrivelsen til kongen blev vedtaget med 189 stemmer mod 113, uagtet Ryberg lod føre til protokollen, at aktionæerne da „måtte have taget i overvejelse, hvad justitsråd Uldall deklareret haver, at når man betragter Hans Majestæts nådige erklæring således, som den er forfattet, så skulde interessenterne ikke blive holdte skadesløse for den indfaldende kasse-mangel“. Uldall svarede naturligvis hertil, at han ikke havde ytret nogen tvivl om, at det kongelige løfte jo vilde blive holdt.

Men det var dog især to andre omstændigheder, som fik videre følger. Da en af direktørernes parti kaldte skrivelsen til kongen næsvis, fik han det svar, at således måtte man ikke sige om et udkast, der var billiget af tre statsministre, og da Uldall blev spurgt, om dette var sandt, svarede han: ja! Dertil kom, at

medens skrivelsen til kongen naturligvis var affattet som et allerunderdanigst andragende, vedtoges der tillige en plan for, hvorledes sagen mod direktørerne skulde forfølges, og denne havde form af en beslutning, uden at den var gjort afhængig af kongens approbation.

Næppe var forsamlingen sluttet, før etatsråd Ryberg rejste til Fredensborg, hvor det lykkedes ham at ophidse hoffet og Guldberg til den hæftigste vrede. Den deputation, kompagniet sendte med skrivelsen til kongen, blev ikke modtaget; det blev forbudt det under tab af kongens nåde at lade den trykke, og der blev pålagt det at indkalde en ny forsamling til d. 4. Juli for at erfare kongens faderlige ømhed for interessenterne, medens der iøvrigt intet måtte foretages på denne forsamling. Men hermed var hoffet ikke tilfreds; den plan til sagens forfølgelse, der var vedtaget, var, sagde Guldberg, „mod kongen“, og hans forbitrelse skal have været så stor, at han vilde lade Uldall arrestere, hvad han dog opgav, da Colbiørnsen, som på Guldbergs vegne havde oplæst kongens skrivelse i generalforsamlingen, stærkt frarådede det, eftersom han intet havde gjort, han kunde straffes for. Man lod da kongen skrive til ministrene og Stampe, at han på ingen måde vilde betage dem deres ret til som aktionærer at stemme for, hvad de anså for fordelagtigst; men han var vis på, at de vare lige så forbavsede som han selv over, at Uldall havde nævnt dem under debatten i generalforsamlingen. Stilen er ægte guldbergsk; det hedder: „Vi kende vore ministre og véd, at de med afsky anse, at de ere blevne anførte på sådant offentligt sted, for sådan forsamling og ved sådan lejlighed, hvor det gjaldt om at votere om noget fra Os; end ikke i England tillader en

minister sig sådant, så længe han er minister, og da hos mig!“ Det pålagdes dem derfor at skrive til Uldall, at de ikke havde bemyndiget ham til at nævne deres navne, forlange en undskyldning for, at dette var sket, og indsende den til kabinettet.

Situationen var nu i høj grad spændt; det så ud til at kunne ende med, at alle ministrene tog deres afsked. Schack Rathlou var i Jylland under den hele storm, og her modtog han kongens brev. Han fik tillige brev fra Numsen, som forsikrede ham, at hvis han ikke vilde gøre det forlangte skridt mod Uldall, vilde han få sin afsked. Men han tilføjede, at „en vis mand“ havde gennem en fælles ven pålagt ham at sige til Schack Rathlou, at han på ingen måde måtte tage sin afsked. Da denne alt dengang i flere måneder havde stået i forbindelse med kronprinsen, er der vel al rimelighed for, at det er fra ham, dette råd kommer. Schack Rathlou tilvejebragte også uden nogen modsigelse den forlangte erklæring fra Uldall og sendte den d. 30. Juni til Guldberg, hvem han beder „at lægge hans hyldest og udtalelsen af sin dybeste ærbødighed for hendes Majestæt dronningens og hans kgl. højhed arveprinsens fødder og forsikre dem, at intet holder ham mere ved hoffet uden ønsket om al tid at bevare disse høje kongelige personers velvillie“. Når allerede disse ord synes os noget overflødige under disse omstændigheder, bliver det endnu betænkeligere, når han skriver til Uldall, der havde ladet ham vide, at der gik rygter om, at han intrigerede mod Guldberg: „Publikum véd, og bemeldte hr. geheimeråd tvivler formodentlig ikke derpå, at når jeg har grundet årsag til at være misfornøjet med nogen, jeg da har mod til at sige det rent ud. Var jeg altså i

den cas med geheimeråd Guldberg, som jeg ikke er, da der er aldeles ingen personlig misforståelse mellem os, så gik jeg åbenbart tilværks mod ham, og sandelig, intet skulde afholde mig derfra; men at gøre ham eller nogen hemmelig fortræd, det kunde aldrig falde mig ind, dertil ærer jeg mig selv for meget.“

De andre ministre og embedsmænd, der havde fået ligelydende skrivelser, faldt ligeledes tilføje. Kun „de to oldinge“, Thott og Stampe, gjorde nogle indvendinger, som dog bleve overvundne. Guldberg erkendte også snart, at han var gået for vidt; Uldall havde i slutningen af Juni en lang samtale med ham, hvori han antydede den plan, han nu vilde følge, idet han erklærede, at generalforsamlingen havde misforstået kongens tilbud. Det var også dette, som blev forklaret i en lang kongelig skrivelse, som Guldberg selv oplæste på den nye generalforsamling. Det angaves her, at det ikke var hensigten, at betalingen skulde udskydes; den skulde finde sted, så snart kommissionen var kommen på det rene med kasse manglens størrelse. I planen til fremgangsmåden foretoges nogle forandringer, af hvilke den vigtigste var, at kommissionen ikke skulde gøre indberetning til kompagniet, men til kongen, og at denne da skulde bestemme, om og mod hvem der skulde anlægges sag. I Juni 1784 opgav kommissionen beløbet som alt anført til c. 700,000 rd., men det synes, at der er bleven sluttet en overenskomst med direktørerne eller aktionærerne, så der kun er bleven udbetalt 450,000 af statskassen¹⁾.

¹⁾ Luxdorpls optegnelser 19. Juli 1785.

Direktionen var således reddet, og Guldberg lader til at have været tilfreds med resultatet. I det mindste skrev han til Schack Rathlou: „Iøvrigt kender D. E. fuldkommen hoffets nåde og mildhed: nøjet med uden larm at have stillet for demagogerne i generalforsamlingen et forsigtighedens minde, har man ei villet drive alt dette videre, skønt begge parter med megen hidsighed have ægget dertil. . . . Virkningen blev, at alt nu er roligt, og begge partier, så vidt jeg kan mærke, blevne tilfredsstillede, og kongens højhed håndhævet; ti den var temmelig fornærmet ved den d. 20. Juni også tillige samtykte plan, som D. E. ikke har set, og som ikke indeholdt mindre end en formelig beslutning af generalforsamlingen om de 3 poster, man i skrivelsen kun foreslog og udbad sig af kongen.“

Det er rimeligt nok, at Guldberg har ret i, at ikke blot direktørerne, men også aktionærene vare tilfredse; de havde jo fået sikkerhed for intet tab at lide. Men sagen var ikke, som han påstod, løbet af uden larm. Tværtimod, den havde vakt så stærk en bevægelse, at Numsen i det alt anførte brev, som han sendte Schack Rathlou ad en omvej, for at det ikke skulde blive læst på posthuset, skriver: „Jeg er bange for, at hvis Guldberg forfølger sin plan, vil han ophidse en del af publikum så stærkt imod sig, at der kan opstå uroligheder. Gud bevare os derfor!“ Så vidt kom det nu ikke; ti Guldberg forfulgte ikke sin plan; men han havde nået at fornærme de mest indflydelsesrige mænd i landet, og det er ikke bleven glemt, fordi sagen jævnedes, uden at det kom til et brud. Schack Rathlou skrev, da alt var overstået, til Uldall, at denne sag, som både havde sat hans eller egentlig hans kones hele velfærd på spil

og desuden udsat ham for personlige fornærmelser, havde krænkede ham mere end alt det, der var hændt ham i de 36 år, han havde tjent. Vi have alt nævnt den modstand, Thott og Stampe gjorde mod at lystre kongens ordre om at kræve oprejsning af Uldall, som efter deres mening ingen fornærmelse havde tilføjet dem. Selv Moltke, som dog nærmest skulde regnes til Guldbergs parti og inden et år skulde rives med i hans fald, viste den kongelige ordre til Uldall og tog denne i forsvar hos Guldberg, og om vi end intet vide om, hvorledes Eichstedt har forholdt sig, er det rimeligt, at den mistemning, som netop nu opstod mellem ham og hoffet, er bleven om ikke fremkaldt så næret ved dets optræden mod ham. Forsøget på at gøre Uldall til syndebuk eller påstanden om, at man kun havde villet tugte „demagogerne“ mellem aktionærene, kunde ikke dække over, at det var ministrene, der vare blevne beskyldte for at have handlet på en måde, der var uforenelig med deres stilling. Dertil kom, at kongens tilbud til kompagniet, som Schack Rathlou bemærker, vel var til fordel for interessenterne, men til bekostning for den kongelige kasse, som dårlig havde råd til at udrede en sum på over 2 millioner kroner i vore penge, og denne blev, når alt kom til alt, dog skænket de direktører, der havde forsømt deres pligt¹⁾.

¹⁾ En pakke nr. 21 i arkivet på Ravnholt. Schack Rathlou har påskrevet den: „Tvende cahiers det ostindiske kompagnis stridigheder vedkommende 1783 og 85. NB. den første er især meget mærkværdig.“ — Nathanson, Danmarks handel og skibsfart, penge- og finansvæsen 136 f. . . . Allerund. rapport til kasseanglen i det ostind. komp. 1784 og Besvarelser foranledigede ved denne s. å. (af N. Ryberg). Hist. tidsskr. III. 5. 367 f. Minerva 1785 I. 1. h. 71, 2. h. 99, 3. h. 93.

Det røber en mærkelig mangel på blik for, hvad den nærmeste fremtid ikke blot kunde, men måtte bringe, når Guldberg næppe et år før kronprinsens konfirmation vovede på denne måde at lægge sig ud med så godt som alle statsmændene. Men atter her må det siges, at han ved den gavmildhed, der vistes mod de halvt fallerede købmænd og mod det ostindiske kompagnis direktører, kun fulgte det spor, som var bleven trådt lige siden 1772. Ti medens der i finansbestyrelsen stundom vistes en ligefrem smålig sparsommelighed, gik der ved siden af en storartet ødselhed med gaver, gratifikationer, skadesløsholdelser og lønningstillæg til regeringens tilhængere. Enkedronningen gik selv i spidsen; ti uagtet hun havde en appanage på 80,000 rd. årlig og i hele tidsrummet levede på kongens bekostning, var hun al tid i gæld, og hun lod sig udbetale meget betydelige summer af finanserne. I året 1773 lånte hun 40,000 rd., som allerede det næste år eftergaves hende for at yde hende en erstatning, fordi hun havde skænket sin svigerdatter næsten alle sine smykker. Tre år efter fik hun 10,000 rd. for at betale den gæld, der trykker hendes indtægter. 1778 udbetaltes der hende 5000 rd. som den sidste del af 55,000 rd., som ere skænkede hende for bekostninger havde på Fredensborg. Tillige overlod kongen hende 500 vestindiske aktier for den pålydende pris, 50,000 rd., som hun skulde afbetale i 5 terminer, medens de i virkeligheden den gang vare 8—9 gange så meget værd. Kongen havde ved selskabets oprettelse forbeholdt sig 2000 aktier, og på en lille rest nær synes alle disse kostbare papirer at være blevne bortskænkede eller, som i dette tilfælde, solgte for den pålydende værdi. Dronningen fik siden endnu

200, formodentlig som ligefrem foræring. Da deres pris 1782 faldt, lod hun statskassen bære tabet, idet hun af den lånte 200,000 rd. mod at pantsætte 400 aktier, som den gang næppe have repræsenteret en større værdi end c. 120,000. I årene 1779 og 80 fik hun hvert år 4000 rd. til bygningsarbejder på Fredensborg; desuden et rentefrit, uopsigeligt lån på 20,000 rd., og 1783 samme sum som gave. Endelig lod hun i anledning af kronprinsens konfirmation kongen skænke hende og hendes søn godserne Drage og Friederichsruhe¹⁾.

Vi tør ikke indestå for, at denne fortegnelse er fuldstændig. Men vil man lægge de anførte tal sammen, vil man se, at enkedronningen udover sin regelmæssige indtægt har forbrugt 6—700,000 rd., og tilmed uden at det er muligt at sige, hvad pengene ere anvendte til.

Også arveprinsen blev staten dyr. Hans appanage forhøjedes 1773 fra 30,000 til 34,000 rd., hvorhos kongen skulde holde taffel og stald for ham. Han fik Jægerspris slot og gods, og på dets istandsættelse til de mindste enkeltheder anvendtes der mange penge. Ligeledes fik han, da han ombyttede Søllerød slot med Sofienberg 8000 rd. til dets istandsættelse. Da han giftede sig, forhøjedes hans appanage atter til 52,000 rd., foruden 7000, hvis han vilde føre egen husholdning; i dette tilfælde skulde kongen tillige overlade ham et slot i København. Alle omkostninger ved bryllupet afholdtes af statskassen. Som erstatning for at give afkald på bispedømmet Eutin fik han 150,000 rd. og løfte om 20,000 årlig, når fyrstbiskoppen døde²⁾.

Det er ikke let at afgøre, hvor megen del stats-

¹⁾ Gavebrevene ere indførte i kabinetsprotokollen.

²⁾ Bülow's optegnelser på det kgl. bibl. og i rigsarkivet.

mændene og særlig Schack Rathlou have havt i denne uforsvarlige ødselhed; men at de ikke have været uvidende om den, er afgjort; Schack Rathlou havde referatet for finanskollegiet og siden også for skatkamret og skattedirektionen. Men de have næppe kunnet rejse nogen alvorlig modstand mod den måde, hvorpå dronningen og arveprinsen brugte penge; ti de fik alle mere eller mindre del i byttet.

Schack Rathlou gør dog en undtagelse herfra; vel fik han, som alt omtalt, 1776 et tillæg til sin løn på 1000 rd.; men dette måtte anses for billigt, da han kun havde havt 5000 rd., medens i det mindste Thott havde 6000, hvilket ansås for den reglementerede ministerløn. En lignende betragtning kan gøres gældende for Bernstorffs vedkommende; han fik 1780 et tillæg af 2000 rd., som han jo rigtignok ikke skulde nyde længe. Men langt mere misligt stiller det sig for deres kolleger og andre høje embedsmænd. — Eichstedt fik megen ros, fordi han afslog et lønningstillæg, da han blev kronprinsens hofmester, men 1776 fik han 1200 rd. til at bestride de omkostninger, Elefantordenen havde voldt ham, og 1780 ikke mindre end 8000 rd. — Thott ansattes 1780 i bankkontoret med 1000 rds. løn; men det blev ham udtrykkelig tilkendegivet, at det ikke var hensigten, at han i sin høje alder skulde bebyrdes med et nyt embede. Han skulde kun møde en gang imellem for at give et godt råd, men hverken befatte sig med arbejdet eller deltage i underskriften. — J. G. Moltke afslog vel 1773 at modtage et lønningstillæg, men allerede det næste år modtog han det. General Huth fik 1773 2300 rd. og 1774 2000. — Overhofmarskal E. C. E. Schack fik, da han 1777 giftede sig, 9000 rd. til at betale sin gæld,

og hans fader 1000. C. L. Stemmann fik 1775 4000 og 1779 2000 rd. — Guldberg og Jessen fik straks efter d. 17. Januar, den første 4000, den anden 2000 rd.; endvidere skænkedes der Guldberg 1780 2400 rd. „for at hjælpe ham i en forlegenhed, som han er kommen i, og som vi ej kan tåle at se denne vores tro tjener længe i“. Efter hans død fandtes der desuden mellem hans papirer et gavebrev på 100,000 rd., som tilbageleveredes til kongen. — Den eneste, man ikke kunde byde penge, var Schimmelmann; så blev det befaleet som „en liden agtelse, vi ville vise denne i vor tjeneste så nidkære mand“, at han på sine rejser skulde have fri overfart over belterne. — Vi skulle ikke fortsætte denne trættende opremsning, hvilket vilde være let nok; det allerede anførte er tilstrækkeligt til at vise, at statskassen betragtedes som et nådesekretariat, hvortil omtrent enhver, der var i forlegenhed, kunde ty. Den benyttedes også rigeligt både af store og små; en kabinetsordre af 25. Februar 1781 bortskænker således 2110 rd. til 27 personer, og det var langt fra den eneste gang, noget sådant fandt sted. Men jo længere man skred frem på denne vej, desto større bleve de summer, som bortgaves, og der var ikke hidtil gjort så dybe greb i statskassen, som Guldberg gjorde for handelshusenes og det ostindiske kompagnis skyld.

D. 14. April 1784 styrtede hele Guldbergs med så megen møje opførte bygning sammen. Han synes kun at have havt en anelse om, at der var fare på færde, medens enkedronningen, så vidt vi kunne se, har følt sig helt tryk. Den værdighed, hvormed Guldberg bar sit fald og fandt sig tilrette i den forandrede situation, forsoner med de fejlgreb, han havde begået, medens

han havde magten. — Schack Rathlou var tilstede i statsrådsmødet d. 14. April, og han har sammen med Thott paraferet de ordrer, hvorved de gamle ministre afskedigedes og nye indsattes.

Hvori bestod nu den skete forandring? Hvad var det, der bevirkede, at den nye regering tog en fra den ældre så forskellig retning? Det var ikke det, at kronprinsen indtog den plads, farbroderen hidtil havde havt; ti om end hans ævner stod højt over dennes, er det aldeles klart, at den 16-årige dreng ikke kunde regere selv, lige så lidt som prins Fredrik havde kunnet dette.

Man kan sige, at det var det tyske parti, der sejrede over det danske, og dette var også straks den almindelige mening. Man talte om, at det var det danske parti, der vilde opretholde den hidtilværende handelspolitik og dermed de høje kornpriser, medens det tyske vilde bevirke forandringer i indfødsretten. At man har næret frygt for dette sidste, viser den alvor, hvormed Schack Rathlou i den oftere citerede skrivelse til Bülow advarer mod at fæste lid til de forud indtagne folk, som han véd ville vække prinsens uvillie mod en lov, der er retfærdig, vis, politisk rigtig og hæderlig både for folk og konge. Man kan hverken tilbageholde den, eller lade den gå i forglemmelse, eller tilstede undtagelser fra den uden at gøre en uoprettelig skade. — Den preussiske gesandt, grev Rohde, skrev 1785 til sit hof, at det danske parti var meget nedslået og frygtede for at blive knust. — Schack Rathlou skulde være statholder i Slesvig og prins Carl af Hessen ind i konseillet. Bülow, som meddeler dette, siger: „Så megen ondskab, som der end er i denne beretning, så ses dog af den, hvad man på den tid klagede mest over og frygtede

most.“ Guldberg selv har udtalt, at det var „fremmede, fremmede principer og tyske professorers stuegriller“, som styrtede ham, just da han troede at have fået bugt med dem ¹⁾. Man kan også med rette sige, at det var fremskridtet, der sejrede, om ikke over reaktionen, så dog over den forsigtighed og frygt, der havde hæmmet udviklingen. Det var de unge, som kom til roret, og det er kun til en vis alder, menneskene have det mod, der udkræves til at fremkalde store forandringer i det bestående.

Men man vil ikke kunne påstå, at noget af dette egentlig prægede sig i det ministerium, der blev indsat. Dette bestod, som alt er omtalt, af Thott, Schack Rathlou, Stampe, Rosenkrantz, Bernstorff og Huth; Schimmelmänn fik vel titel af finansminister, ligesom Stemann tidligere havde havt, men han havde ikke sæde i statsrådet.

Huth, der ikke kunde tale dansk, har næppe blandet sig i almindelige anliggender; men selv om dette var tilfældet, stod der dog 4 danske ministre overfor 2 tyske. Men Thott og Stampe vare kun invalider; Rosenkrantz har vel især holdt sig til sit departement, flåden, og han stod ikke i synderlig gunst hos kronprinsen. Schack Rathlou stod således som den eneste kraftige repræsentant for det danske parti. Men dertil kom, at det tyske desuden havde støtter udenfor ministeriet som Schimmelmänn, prins Carl og brødrene Reventlov. Især de sidste vandt straks en betydelig indflydelse. Det danske parti kunde vel regne på Bülow; men den gode forståelse mellem ham og Schack Rathlou varede ikke længe.

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 1. 196.

Man kan lige så lidt sige, at fremskridtspartiet var stærkt repræsenteret; ti kun Bernstorff og Schimmelmann kunde henregnes til det. Rosenkrantz var meget uvilligt stemt mod landboreformerne, og det samme var tilfældet med Schack Rathlou. Men der er en mærkelig forskel på Bernstorffs optræden i dette ministerium og i hans tidligere. Den gang holdt han sig væsentlig til sit departement; nu se vi ham snart i virkeligheden indtage en premierministers stilling og føle hans indflydelse overalt. Det kan neppe ligge i, at han selv skulde have udviklet sig i mellemtiden; thi han var 1780 45 år gammel. Men han har sikkert under sit første ministerium følt sig trykket af den ældre Schimmelmanns overlegenhed. Denne havde været hans højt hædede farbroders ven og højre hånd, og han nærrede ikke blot et varmt venskab for ham, men tillige dyb beundring. I året 1781 skrev han til ham: „Der lever visselig ikke nogen mand, der har gjort så meget for Danmark, som De; ingen har ofret så meget for staten eller tjent den så fuldkomment og uegennyttigt“¹⁾. Især så længe Schimmelmann stod i et godt forhold til Schack Rathlou og Guldberg, var han utvivlsomt omtrent den mægtigste mand i landet; men under sin næsten håbløse kamp for at ordne finansvæsenet kunde han ikke ønske nye forandringer, der, hvor fortræffelige de end kunde være, dog vilde bringe uro og let kunde forstyrre kreditten; desuden har han næppe billiget de anskuelser, hvorfra reformerne gik ud; han så den eneste redning i at samle hele magten i kongens hånd, medens afskaffelsen af stavnsbåndet jo i virkeligheden var en decentraliserende

¹⁾ Rigsarkivet. Alm. politisk samling. Afskrifter af breve fra Ahrensburg.

bestræbelse; det skulde forsøges, om ikke statens velstand og de enkeltes velvære vilde forøges, når man gav dem frihed til at røre sig på de områder, hvor de hidtil af formentligt hensyn til det heles vel havde været bundne. — Efter 1784 derimod så Bernstorff sig omgivet af en kreds af yngre mænd, der delte hans livsanskuelse, men tillige så op til ham som deres fører og åndelige overmand. Af disse satte han især pris på Ernst Schimmelmann, om hvem han sagde, at Danmark var for lille et land for ham til at vise og udføre sine finansplaner ¹⁾, et udsagn, der på en bedrøvelig måde skulde gå i opfyldelse. Hertil kom, at medens Bernstorff aldrig ret havde stået i gunst hos enkedronningen, vandt han hurtigt så afgjort kronprinsens tillid, at denne aldrig synes at have gjort indvendinger mod hans politik, uagtet den tidt har været i strid med hans personlige meninger og ønsker. Det er Bernstorffs ære, at han, hvor megen fristelse der end har været dertil, aldrig blev nogen partimand. Selv i den tid, da mange vare mest forbitrede både over Tyskernes indflydelse og over reformerne, så dog disses værste fjender bestandig op til ham. Dette var tilfældet med Schack Rathlou og f. eks. med C. F. Numsen, som efter et voldsomt udbrud af forbitrelse mod „disse Tyskere, som vi al tid have næret som slanger ved vor barm,“ straks tilføjer, at ingen dansk, som har den mindste følelse for sit fædreland, kan tænke på at styrte Bernstorff; og da denne havde havt et anfald af den sygdom, der snart skulde volde hans død, skriver en anden af det danske parti, statsminister Haxthausen: „Gud bevare ham!

¹⁾ Bülow, Forsøg til biografier. D. kgl. bibl.

ti sandt at sige, han er den eneste, som opretholder denne svage maskine, som ellers er færdig til at gå istykker¹⁾.

I det hele er det i de første år efter 1784 langt fra ministeriet, der sætter sit præg på hele styrelsen, således som i tiden efter 1772; det forsøg, der var gjort på at centralisere denne, var nu opgivet, og de betydelige resultater, der opnåedes i de følgende år, bragtes netop tilveje ved atter at tilstå dens enkelte led en større selvstændighed. Det er aldeles åbenbart, at kollegierne stærkt begynde at erobre den tabte magt tilbage. Såvel i det aktstykke, som kronprinsen lod sin fader undertegne d. 14. April, og hvorved kabinettet ophævedes, som også siden udtales det, at statsrådsanordningen af 13. Februar 1772 skal opretholdes²⁾. Men dette var i virkeligheden en umulighed, når kabinettet var afskaffet. Ministrene vilde da så at sige være afskårne fra forbindelse med kollegierne. I begyndelsen brugte man den udvej at erstatte kabinetsordrerne med mundtlige ordrer fra kongen eller kronprinsen; især rentekamret søgte approbation på en mængde sådanne på samme måde, som der tidligere søgtes korroboration på kabinetsordrerne. Men man opgav tillige hele den adskillelse mellem statsrådet og kollegierne, som er hovedpunktet i statsrådsanordningen; ministrene blev atter stillede i spidsen for kollegierne; det var ikke blot det tyske kancelli, der fik en præsident, men også det danske (1787), og Rosenkrantz blev oversekretær ved marinen. Det blev dog især rentekamret, som ved den energi og dygtighed, hvormed det under ledelse af

¹⁾ 4. Okt. 1794 og 9. Maj 1797. Ravnholt.

²⁾ Regeringsskiftet 1784. 265. 267.

C. Reventlov og ved Colbiørnsens hjælp gennemførte landboreformerne, erhvervede sig en anseelse, der gav det indflydelse på mange anliggender, som egentlig ikke kunde siges at høre ind under det. Det er også i den henseende karakteristisk, at medens det tidligere altid var kabinettet, over hvis vilkårlighed der klagedes, møde vi efter 1784 hyppig misfornøjelse med kollegiernes vilkårlighed. De afgøre sagerne uden at kjende forholdene, uden at spørge embedsmændene o. s. v.

Men dette udviklede sig først efterhånden, og i den første tid efter d. 14. April kunde det næsten se ud, som om Schack Rathlou havde nået lige så indflydelsesrig en stilling, som han havde havt i den første tid efter Struensees fald. Det var til ham, de faldne statsmænd henvendte sig, enten for at bede om hans hjælp, eller for at takke for de stillinger, de havde opnået. Det var også for ham, enkedronningen udgød sin vrede over kronprinsens utaknemlighed¹⁾. Han har iøvrigt, lige så lidt som de andre deltagere i sammensværgelsen mod hende, været vis på, at hun ikke vilde forsøge at genvinde sin magt. Man skyndte sig med at skaffe alle dem, der havde tjent under hende, ansættelser i provinserne, åbenbart for at hun ikke skulde kunne søge bistand hos dem. Prins Fredrik havde underrettet kronprinsen om, at han vilde beholde Guldberg i sin tjeneste, og når denne desuagtet blev stiftamtmand i Århus, har grunden sikkert været, at man ikke vilde finde sig i, at så farlig en mand blev på Sælland. For at skaffe plads til ham blev den hidtilværende stiftamtmand, C. F. Guldencrone, afskediget „for andensteds at

¹⁾ Regeringsskiftet 1784, 94.

ansættes“. I sommeren 1785 rejste prins Fredrik til Meklenborg, og da han derfra, uden at have underrettet nogen derom, tog til Berlin, blev Schack Rathlou i høj grad urolig; den preussiske konge var lidet tilfreds med den forandring, der var sket; hans gesandt, grev Rohde, havde lådet sig forlyde med, at enkedronningen nok snart genvandt sin kredit, og Schack Rathlou tvivlede ikke om, at prinsen på en eller anden måde søgte hjælp i Berlin. I et meget bevæget brev beder han Bülow i Guds navn gøre kronprinsen opmærksom på farbroderens skridt, for at han kunde tilintetgøre de planer, som man vilde lægge, om hvilke man vel intet kunde sige med sikkerhed, men som dog sandsynligvis eksisterede¹). Heri tog han sikkert fejl; prinsen har næppe gjort sig skyldig i andet end at glemme, at han ikke længer kunde gøre, hvad han selv vilde; men han fik følelige påmindelser om, at han kun var en undersåt, ved et spydigt brev fra kronprinsen og en ligefrem irettesættelse gennem Bernstorff. Schack Rathlous optræden ved denne lejlighed er tilstrækkeligt bevis for, hvor ugrundet det var, når Schimmelmänn indbildte sig selv og den engelske gesandt Hugh Elliot, at han stod i forbindelse med enkedronningen. Schimmelmänn har i det hele i høj grad set syner; han var så bange for en kontrarevolution, at han spurgte Elliot, om han i tilfælde af en sådan måtte søge beskyttelse i England²).

Hvor stor tillid kronprinsen i den tid har havt til Schack Rathlou, viser sig i den del, denne havde i hans giftermålsplaner. Enkedronningen havde alle-

¹) 10. Avg. 1782. Mallingiana. Personalia privata.

²) Regeringsskiftet 1784, 78.

rede indledt underhandlinger om at forlove ham med en preussisk prinsesse. Disse blev straks standsede, da han havde fået uvillie mod dette giftermål; den preussiske gesandt Rohde henvendte sig da halvt privat til Schack Rathlou for at få rede på, hvorledes sagen stod. Denne svarede kun, at han ingen bemyndigelse havde til at udtale sig herom¹⁾. Men det har dog måske været dette, der har foranlediget, at de underhandlinger, der indledtes gennem Elliot om et giftermål med en engelsk prinsesse, førtes af Schack Rathlou. Han gjorde udkast til svar, som Bülow på kronprinsens vegne skulde tilskrive Elliot, så vel som til, hvad kronprinsen skulde sige ham, når han, der havde fået orlov, var til afskedsaudiens. Men planen strandede på, at man i England var bange for, at kronprinsen havde arvet faderens sygdom²⁾.

Derimod var det Schack Rathlou højlig imod, da der begyndte at blive tale om kronprinsens forlovelse med prins Carls datter. Han nærede den gang endnu bestandig håb om, at det engelske giftermål dog tilsidst skulde komme istand. Som en følge deraf blev forholdet mellem ham og prins Carl køligt, medens derimod prins Carls rival ved hove, hertugen af Augustenborg, sluttede sig nær til ham. Schack Rathlou tog sig med iver af hans giftermål med kronprinsesse Louise Augusta; han bevirkede, at hun blev konfirmeret ved Mikkelsdag 1785, for at forlovelsen da kunde finde sted; men den egentlige grund var, at han så et nyt parti rejse sig imod sig, og han mente på denne

¹⁾ Regeringsskiftet 1784, 309.

²⁾ Aktstykker i denne sag på Ravnholt og i Bülow's optegnelser på det kgl. bibl. — Hist. tidsskr. VI. 3. 271 f.

måde at bevirke, at partiånden skulde forsvinde, både i ministeriet og ved hoffet for, om ikke en fuldkommen enighed, så dog ophør af forfølgelser, intriger og uroligheder¹⁾. Det er sikkert det forbund, der var sluttet mellem prins Carl og Bernstorff, han her sigter til. Siden har han arbejdet for, at prinsesse Louises appanage blev ordnet efter hertugens ønske, og den usædvanlige åbenhjærtighed, hvormed de begge i deres breve omtale kronprinsen og forholdene ved hoffet, viser nok som, hvor nær forbindelsen var mellem dem. Da kronprinsen 1787 var i hertugdømmerne, nærrede de begge frygt for, at prinsesse Marie skulde gøre indtryk på ham. Hertugen mente dog den gang at kunne trøste sin ven med, at dette ikke var lykkedes hende²⁾. Men det var ikke vejen til kronprinsens yndest at slutte sig til hertugen af Augustenborg og lægge sig ud med prins Carl; ti denne passede meget bedre til omgang for ham end hans „lærde svoger“. Dertil kom, at Schack Rathlou ved den holdning, han indtog overfor kronprinsens giftermålsplaner, kom i uvenskab med Bülow, som, efter at det engelske giftermål havde måttet opgives, sluttede sig til prins Carls parti, vist nok fordi han var bange for, at kronprinsen slet ikke skulde gifte sig, og det var dog for en stor del gennem ham, at vejen til kronprinsens gunst gik i disse år.

Schack Rathlou har uden tvivl benyttet den indflydelse, han havde i den første tid efter regeringsskiftet, til at arbejde for, at den skete forandring ikke skulde

¹⁾ Sorø. Brev til Bülow 27. Juni 1785.

²⁾ En lang række breve fra hertugen og adskillige fra Schack Rathlou til denne findes på Ravnholt. — Hist. tidsskr. VI. 3. 49 f.

blive for gennemgribende, og at det liberale parti ikke skulde få for megen vind i sejlene. Han har således, da C. Colbiørnsen havde besværet sig over, at et ham ved højesteret tilkendt honorar i en offentlig sag var for lille, og derved kom i strid med justitiarius, grev Osten, konciperet en kongelig resolution, hvori det hedder: „Iøvrigt ville vi af særdeles nåde denne gang overse med den af justitsråd Colbiørnsen ved denne lejlighed imod vores højesteret brugte uoverlagte skrivemåde“. Det er vist nok, at Schack Rathlou ikke kunde lide Colbiørnsen; men det er også utvivlsomt, at det den gang blev betragtet som en strafbar forseelse at ytre tvivl om retmæssigheden af en højesteretsdom, og forseelsen måtte være så meget større, når det var kammeradvokaten, der begik den¹⁾. Ligeledes frarådede han kronprinsen at gøre den bekendte historiker Suhm til ridder af Dannebrog. Han kunde ganske vist med rette påberåbe sig, at Suhms private liv ikke i alle henseender havde været lige hæderligt; men det var en dårlig grund, når han tillige fældte en nedsættende dom over hans videnskabelige virksomhed, som han sikkert ikke har været kompetent til at bedømme. Iøvrigt synes det, at han her har været enig med Bernstorff; i det mindste anmoder han kronprinsen om at forhandle med denne²⁾.

I det hele er forholdet mellem Schack Rathlou og Bernstorff under dennes andet ministerium mærkeligt; hvor vi kunne se deres stilling til de forskellige sager, der behandlede i statsrådet, ere de næsten altid

¹⁾ Hist. tidsskr. VI. 1. 431. Res. 25. Maj 1885.

²⁾ Hist. tidsskr. VI. 1. 800, et brev til Bülow 8. Maj 1784.

uenige; men ikke desto mindre bliver der et langt varmere venskab imellem dem, end der havde været før 1780. En del af grunden hertil kan vel søges i, at den gang havde Bernstorff været det eneste liberale element i et konservativt ministerium; nu derimod stod han allerede som en ældre mand mellem de unge, der savnede hans rige erfaring. Men især må vi dog søge forklaringen i den glans, som i alles øjne, og ikke mindst i Schack Rathlous, lå over navnet Bernstorff, og som var stærk nok til at få ham til at holde fast ved ham trods hans tyske herkomst og hans i så høj grad afvigende politiske anskuelser.

En af de første uenigheder imellem dem opkom mærkeligt nok ved, at Bernstorff i et enkelt tilfælde vilde følge den gamle politik fra tiden før 1784 og understøtte et vaklende handelshus, baron Boltens. Bernstorff fik Reventlov på sin side; han anførte dels, at Boltens allerede skyldte kongen 600,000 rd., som vilde tapes, hvis han gik fallit, dels at hans fald vilde skade den danske kredit i Ostindien, og endelig, at han vilde drage et andet handelshus, Peschier, med sig; denne havde havt næsten alle kommissioner på Schweitz og Frankrig, og det måtte befrygtes, at disse kunde blive overførte til London til skade for Danmark. Schack Rathlou advarede da indtrængende mod de falske og skadelige forholdsregler, som den forrige regering havde truffet, og som den offentlige mening da havde dømt så strengt, og han har her sat sin villie igennem; resolutionen siger i meget skarpe udtryk, at der hverken kan tages hensyn til ansøgningen eller betænkningen, og at finanskollegiet på ingen måde må inddrage sig på denne sag. Få dage

efter gik Bolten fallit¹⁾. Det næste år, 1786, forsøgte han i forening med prinsen af Augustenborg at forhindre, at kronprinsen rejste til Sverrig. Kort efter har han tilskrevet prinsen af Augustenborg et brev, der har fyldt ham med vrede mod Bernstorff og Schimmelmann. Schack Rathlou skjulte ingenlunde for sig selv, at Bernstorffs indflydelse steg, medens hans egen sank. I året 1787 tilskrev hertugen af Augustenborg ham om de to senere statsministre Møsting og Stemann. Den første vilde Bernstorff tage sig af, den sidste beder han Schack Rathlou skaffe en ansættelse. Men denne svarede, at når Bernstorff vilde tage sig af Møsting, skulde der stort uheld til, hvis det skulde mislykkes; men lige så stort et held vilde det være, hvis han skulde kunne gøre noget for Stemann; den bedste tjeneste, han kan gøre ham, er uden tvivl slet ikke at tale om ham. Det var en følge af, at han således mistede sin kredit hos kronprinsen, at han genvandt enkedronningens velvillie. I året 1787 gjorde han hende sin opvartning og var hos hende 2½ time, i hvilken tid hun kun sagde ham „nådige og behagelige ting“.

Den samme spænding mellem de to sider af ministeriet viste sig også, da der blev tale om en omordning af universitetet. Den gamle O. Thott var 1784, året før

¹⁾ Schack Rathlou til Bülow 4. Juli 1785. Sorø. Købmand Bolte nobiliteredes 19. Maj 1783, „da han her i staden har af den partikulære ostindiske handel den største fortjeneste, hvorved ikke alene vore toldintrader anseligen har vundet, indtil af ham alene forrige år noget over 1½ td. guld, men hvorved og henved 700 af vore undersætter finder brød“. Kabinetsordre til kancelliet. — Kabinetsarkivet, Indkomne sager 1785. — Luxdorff 17. Juli 1785: „Baron Boldt spillet ordentlig Banquerot, gjort sig usynlig, og man mener, hand ei kommer tilbage“.

sin død, atter bleven dets patron, efter at denne plads havde været ubesat siden 1771. Han var imidlertid aldeles affældig, og ved hans død udnævntes Schack Rathlou til hans eftermand. Men da var det allerede bestemt, at der skulde udarbejdes en ny fundats, en plan, der vel næppe kan tænkes at være udgået fra ham. Dens ophavsmand er uden tvivl den samme mand, som kom til at gennemføre den, den teologiske professor Hector Janson. Han havde stået i en vis opposition mod sine kolleger, og han havde i ethvert tilfælde et åbent øje for, at adskillige af dem tog sig det noget mageligt med opfyldelsen af deres pligter. Janson synes ellers, hverken før eller siden, at have stået i nærmere forbindelse med Schack Rathlou; måske er det Bülow, som har gjort denne opmærksom på ham som en mand, man kunde betro så betydningsfuldt et arbejde, uden at der skulde være fare for, at han gik for vidt¹⁾. Schack Rathlou synes også at have stemmet godt overens med ham; han besluttede som bekendt, at prokanslerembedet skulde fornyes og beklædes af ham. Men der var, om end egentlig ingen modstand herimod, så dog megen skjult uvillie over, at det skulde være Schack Rathlou og Janson, som skulde råde for universitetets skæbne. De mænd, som havde gået Guldberg til hånde ved hans reformer af kommunitetet og hans ordning af den teologiske embedseksamen, kunde ikke finde sig i, at disse nu skulde omgøres, og mellem dem hørte så ansete mænd som den første deputerede i det danske kancelli,

¹⁾ Præsten L. Smith, den gang i Vejle, var Bülows rådgiver i mange ting. Han glæder sig over, at „manden, som så længe stod i mørke, blev miskendt for Bastholms flitterværk og Balles kryben, dog nu er sket ret“. Program, Sorø, 1877. 25.

Luxdorph¹⁾, Balle og den teologiske professor Hornemann. Bernstorff og det hele tyske parti havde heller ingen lyst til at se denne sag lagt i Schack Rathlous og Jansons hænder; de vilde have foretrukket den gamle Cramer, der som prokansler i Kiel havde forestået dette universitets organisation, medens man fra dansk side påstod, at „det var hver fordomsfri mand vitterligt, at Cramer havde fordærvet Kiel“. Han havde selv stor lyst til at få med den nye reform at gøre; han mente, at man kun havde udelukket ham, fordi man ikke vilde have nogen Tysker med, og førte den i de tider dog temmelig ugrundede klage, at man ikke vilde betjene sig af fremmede indsigter²⁾. Endelig havde prinsen af Augustenborg sine egne idéer om, hvorledes sagen skulde angribes, og som vi skulle få at se, udtalte han siden stærkt sin misfornøjelse med, hvad Schack Rathlou agtede at gennemføre.

Imidlertid sejrede Schack Rathlou denne gang fuldstændig; der nedsattes d. 9. September 1785 en kommission til at afgive erklæring over Jansons plan til forandring både af skolerne og universitetet, bestående af Luxdorph, Carstens, Suhm og konferensråderne G. Nielsen og J. Erichsen. Det er ret betegnende, at ikke nogen eneste professor fik sæde i den, vist nok

1) 18. August 1785: „Udlæst Dr. Jansons Forslag til Skolernes og Universitetets Forbedring. Det indeholder saare meget got, men anlangende Communitetet og Ligbæringen bliver jeg aldrig Eenig.“

2) Brev fra Cramer til Carstens 29. Marts 1786. Den Bollingske brevsamling. — Program fra Sorø 1876, 15, L. Smiths brev til Bülow. I P. C. Schumachers breve i Sorø findes mange nedsettende ytringer om Cramer. Men han nærer et så bittert had til Bernstorff og hans venner, at man må være forsigtig med at tro ham.

fordi man da ikke kunde have undgået Balle, der endnu forenede embedet som 3die teologiske professor med bispeembedet. Luxdorph, som ganske vist hørte til det samme parti, var næppe farlig, når han blev stillet sammen med mænd af modsat retning.

Det var, som alt nævnt, Janson, der udarbejdede „Udkast til en plan betræffende studeringernes indretning i de offentlige skoler og ved Københavns universitet“. Han var utvivlsomt både en lærd og dygtig mand med kendskab til universitetet, iver for dets vel, og med ævne til at udtrykke sig klart og bestemt; men det er vel tvivlsomt, om han havde den åndelige overlegenhed, der måtte kræves af den mand, der skulde gennemføre så stor en reform på en tid, da anskuelserne om, hvad der var det rette, stod så skarpt imod hverandre. Han udnævntes 1786 til prokansler.

Hans udkast begynder med to sætninger, hvorom han mener, at alle ere enige:

1. Alle videnskaber, der på forskellig måde have indflydelse på den menneskelige lyksalighed, må fortjene flid og agtelse.
2. De, som ere mest vigtige for menneskeheden og fædrelandet, bør have den øverste rang.

Det er i den første af disse, det udtales, hvori fremskridtet skulde bestå. Ti det var Jansons mening, og deri havde han utvivlsomt ret, at embedsstudierne helt havde taget magten ved universitetet, og at disse dreves på en sådan måde, at studenterne kun fik de kundskaber, der ansås for nødvendige for dem, men de fik egentlig ingen videnskabelig uddannelse, idet de manglede forudsætningerne for selv at prøve og videre udvikle det, de lærte. Man kan derfor gerne sige, at fremskridtet skulde

bestå i, at bividenskaberne fremdroges. I teologien var således dogmatikken bleven alt beherskende; men, siger han, „det teologiske studium består ikke i et system af sætninger og distinktioner, formler og terminologier“; men det er nødvendigt, at der lægges vægt på moralen, kirkehistorien og sprogene. Juristerne må ikke forsømme natur- og folkeretten, statsretten, statslæren eller politikken, en vel grundet og af historien oplyst statistik, medens de nu kun bryde sig om deres systema juris. Det medicinske studiums tilstand roses; men det skal undersøges, om anatomi, botanik og kirurgi dyrkes tilstrækkeligt. Teologi, jura og medicin ere hovedvidenskaberne, „som man hidtil har kaldet de højere, siden de umiddelbart angå menneskets lysalighed i de aller-vigtigste og væsentligste punkter“. Men heller ikke filosofi, matematik, historie og filologi, derunder indbefattet de levende sprog, må forsømmes. Af større betydning end disse almindelige principer vare de bestemmelser, hvorved gamle misbrug søgtes afskaffede, og der tilvejebragtes en bedre ordening af forelæsningerne. Således forbødes det, at nogen måtte designeres til professor, og at professorerne antog vikarer på egen hånd, samt fremfor alt, at de nøjedes med at anmelde forelæsninger, men lode være at holde dem. Universitetsåret deltes i to semestre; det pålagdes professorerne at tilendebringe forelæsningerne i rimelig tid, og der blev truffet foranstaltninger til at gøre eksaminerne til en mere betryggende prøve. Den nylig truffne ordening af kommunitetet skulde afskaffes, da øvelserne vare unyttige; af 150 alumner var der kun 40, der deltog i dem. Ligeledes skulde studenternes ligbæring ophøre. Med hensyn til skolerne, da førtes den gamle klage over remseriet,

idet hele lærebøger lærtes udenad, og den største æresattes i at kunne recitere disse ordret fra ende til anden. Herefter „må intet læres udenad, som ikke tillige på nogen måde gøres klart for forstanden“.

Vi skulle dog ikke dvæle længer ved Jansons forslag om skolernes ordning; da nemlig den omtalte kommission afgav sin erklæring, angik denne kun universitetet, medens den forbeholdt sig sine ytringer med hensyn til kommunitetet og skolerne. Herved blev det undgået, at der opstod strid mellem de mænd, der vilde holde på skoleordningen af 1775 og kommunitetets ordning af 1777; men det lykkedes kun i ringe grad at tilfredsstille de egentlige fremskridtsmænd, og især var det nær ved, at det var kommet til et sammenstød mellem Schack Rathlou og hans gode ven, hertugen af Augustenborg, der jo snart som hans eftermand skulde foretage den påtænkte forandring af skolevæsnet i en ganske anden ånd. Hvad Schack Rathlou og Janson vilde sætte i værk forekom ham kun som et forsøg på at sætte en ny lap på et gammelt klædebon. Han vilde have, at både skoleordningen af 1775 og kommunitetsordningen af 1777 skulde ophæves, dels fordi de ikke stemmede med tidens og nationens ånd eller med den oplysning, som man var nået til, dels fordi de alt for meget indskrænkede lærernes og studenternes frihed. Der skulde i stedet være udarbejdet en ny, hele skole- og opdragelsesvæsnet omfattende anordning, „hvis indhold og stil vilde have været en ære for de fortrinlige medlemmers filosofiske hoveder, som havde arbejdet derpå“. Men, tilføjer han, „jeg finder i kommissionens arbejde intet, som endnu kunde berettige mig til at smigre mig med et sådant håb“. Han vilde have hele den økonomiske ordning af univer-

sitetet omgjort, og han tvivlede meget om, hvor vidt det var heldigt at bevare så middelalderlig en indretning som inddelingen i 4 fakulteter; han var imod, at professorerne skulde bindes til visse lærebøger; det måtte være patronens og prokanslerens sag at våge over religionens renhed. Der skulde oprettes en særlig statsvidenskabelig eksamen for dem, der vilde opnå højere embeder; „ti det er kun få unge adelsmænd eller sønner af velhavende borgermænd, som ønske blot at være retslærde og tilbringe deres liv indenfor en domstols skranker“. Endelig fandt han det urigtigt, at hovedvægten endnu bestandig lagdes på de offentlige forelæsninger. „De fylde ikke i pungen, derfor anvendes der liden flid på deres udarbejdelse og liden umage på at holde dem; og dette er jo så naturligt; penge har for de fleste mennesker ulige større værd end æren og end ønsket om at gøre den størst mulige nytte og end bevidstheden om at have gjort sin pligt.“

Hertugens misfornøjelse med udkastet havde nær vakt uvenskab mellem ham og Schack Rathlou, fordi han talte om det til andre, inden han havde henvendt sig til denne. Da dette var sket og hans erklæring indkommet, jævnedes dog sagen i mindelighed ved, at der gjordes ham nogle mindre indrømmelser, medens i hovedsagen alt blev, som det var bestemt i udkastet. Det vil dog ikke kunne nægtes, at om end adskillige af hans fordringer vare noget vilde, var der andre, som i og for sig vare fornuftige, og endnu flere, som kun udtalte, hvad fremtiden snart uimodståeligt skulde kræve¹⁾. Der er næppe tvivl om, at den nære forbindelse mellem

¹⁾ Mange aktstykker og breve på Ravnholt.

Schack Rathlou og hertugen ophørte efter denne tid; dette var naturligt, da deres hele tænkemåde var så grundforskellig, og det mindre var sympati end fælles anti-pati, der havde knyttet dem sammen. Men ved forbindelsen med hertugen havde Schack Rathlou dog havt en forbundsfælle i kronprinsens nærmeste kreds og en støtte imod sine modstandere.

Universitetets ordning bragte ham i øvrigt også i en konflikt til den anden side. Han havde al tid været meget betænkelig ved pressefriheden, og som så mange af de ældre så han en fare for kirken og staten i ethvert af de oftest ubetydelige skrifter, der dristede sig til at bedømme offentlige anliggender. Da der nu skulde udarbejdes en instruks for prokansleren, prøvede han på at benytte lejligheden til at gøre denne til en slags opsynsmand over litteraturen. Pressefriheden skulde ikke ophæves, og censuren ikke genindføres; men alle trykte skrifter skulde, før de kom i handelen, sendes til prokansleren, der skulde fordele dem mellem fakulteterne. Når professorerne fandt noget anstødeligt i dem, skulde de indberette det til prokansleren, der gennem kancelliet skulde gøre de bedste forslag til at hindre den skade, slige skrifter kunde forvolde. Dette blev imidlertid i statsrådet forkastet og derfor udeladt af instruksen, og vi fejle næppe, når vi antage, at det her er Bernstorff, der har vundet en sejr over Schack Rathlou. Denne beklagede bestandig, at han ikke havde fået lov til at lægge en dæmper på benyttelsen af trykkefriheden; han skrev herom 11 år efter: „Dette beviser, at jeg allerede 1786 har frygtet for den uindskrænkede trykkefrihed, og denne min frygt har desværre været altfor vel grundet, hvilket følgerne i disse 11 år tilstrækkelig har bevist og

fremdeles vil bevise. Gud bevare sin kirke og staten! Jeg er uskyldig i alt det, der i den henseende kan hændes.“ Det synes iøvrigt, som om det har været hans hensigt at gå endnu videre og genindføre censuren, men at dette er bleven opgivet efter forhandling med Bülow¹⁾.

Schack Rathlou kunde, som vi ofte have set, tidt sætte sin mening igennem i statsrådet, både mod Bernstorff, Reventlov og Schimmelmann; men der var opstået en ny magt, hvis styrke han næppe anede, og som han her var kommet i kast med. Den offentlige mening, som endnu tidt kunde holde sig så utroligt ligegyldig overfor regeringens vigtigste afgørelser, havde antaget sig trykkefriheden med en iver, der rev flere og flere af dens modstandere med sig, og det var denne, der her såvel som siden i landbosagen voldte Schack Rathlous nederlag. Selv en mand som den første deputerede i kancelliet, Luxdorff, der var langt nærmere åndelig beslægtet med de gamle end med de unge, skrev i sin dagbog efter at have læst Schack Rathlous forslag: „I instruksen ophæves skrivefriheden og følgelig lyst til studeringer ganske“. Dette er sikkert et udtryk for de fleste oplyste mænds anskuelse på den tid; de misbrug, der vare gjorte af trykkefriheden, havde endnu ikke vakt længslen efter atter at få lagt bånd på forfatterne. — Iøvrigt kan det bemærkes, at om end Schack Rathlou ønskede at kunne forhindre udtalelser i pressen, som han fandt skadelige, kunde han godt i de enkelte tilfælde vise mildhed. Da der således i året 1785 var an-

¹⁾ L. Smiths breve. Program fra Sorø 1877. 37. 43. Holm. Statsmagten og den offentlige mening, 4 og henvisning 3.

stillet undersøgelser i anledning af fornærmelser, som R. Nyerup og en fuldmægtig i rentekamret, Th. Aabye, havde tilføjet kancelliet, måtte dette efter Schack Rathlous råd tage en forestilling, det havde gjort i denne sag, tilbage. Den forandrede forestilling er trykt, og den viser noksom, at det ikke var med dets gode villie, at det tilrådede at ophæve den offentlige sag, der var anlagt¹⁾.

Universitetsfundatsen udkom d. 7. Maj 1788; men da Schack Rathlou straks efter gik af, blev Janson udnævnt til biskop i Århus, og prokanslerembedet blev ikke igen besat. Den har dog haft ikke ringe betydning ved at afskaffe en del misbrug og gammel slendrian, og i mange punkter ere dens bestemmelser blevne beholdte. I det hele må den betragtes som et led af de bestræbelser, der al tid gøres, når noget nyt bryder frem, for at fastholde det væsentlige af den ældre orden, idet denne lempes efter de nye fordringer. Sådanne forholdsregler ville sjældent behage samtiden, men derfor ere de ikke forgæves, og det tør dog måske betragtes som et held, at det ikke blev overladt Schack Rathlous eftermand, hertugen af Augustenborg, at reformere universitetet på samme måde som skolerne. Der var jo intet punkt, på hvilket oplysningstiden var mere radikal end netop i alt, hvad der angik undervisning og opdragelse. Det var fra Tyskland, de nye teorier trængte herind, og det var derfor intet under, at det gik som overalt i denne tid, at striden mellem det liberale og konservative parti tillige blev en strid mellem tysk og

¹⁾ Luxdorphiana 248 f. Luxdorphs optegnelser 5. September 1785.

dansk, og at hertugen af Augustenborg ikke kunde undgå at blive uenig med sine hidtilværende danske venner.

Det skarpeste sammenstød mellem de danske og tyske ministre opstod dog i anledning af Schimmelmans forslag om at oprette en speciesbank i Altona, hvorefter den københavnske banks sedler ikke længer skulde kursere som mønt i hertugdømmerne. Han fik Bernstorff og Reventlov til at understøtte denne vistnok meget uheldige plan, der skulde bøde på, at sedlernes kurs var forskellig i de forskellige provinser, lavest i hertugdømmerne, men højere og højere, jo nærmere man kom København¹⁾. Nu har man formodentlig troet ved at udelukke sedlerne fra den del af landet, hvor de stod slettest, at kunne forbedre befolkningens vilkår der, og det vilde være en fordel, hvis regeringen kunde oppebære sine indtægter derfra i sølv; men planens ophavsmænd have ikke villet eller kunnet se, at man frembragte en unaturlig forskel mellem statens forskellige dele, og at bankens kredit vilde forringes, når dens sedlers område indskrænkedes. Begge dele bleve dog sagte tydeligt nok, både af Numsen og generalprokurør Bang på bankens vegne og af Schack Rathlou i statsrådet, hvor han tre gange med stor klarhed og bestemthed protesterede mod Schimmelmans plan²⁾. Dels

¹⁾ Det hedder i en forestilling fra finanskollegiet af 1785: „Den forskel, som er gjort mellem dem og hine (sedler og sølv), er først begyndt i de til fremmede lande angrænsende provinser, men har derfra udbredt sig til andre, og efterhånden således nærmet sig til hovedstaden, at dersom banken ikke der opholdt deres lige værd med mønt med sine udvekslinger, hvortil mønten dog ikke uden betydelige omkostninger for D. M.'s kasse har kunnet anskaffes, de her ikke mere vilde kunne agtes lige med denne, end det sker i provinserne.“ Sorø.

²⁾ 11. Oktober og 8. Novbr. 1786, 30. Januar 1788. Sorø.

anfører han de alt nævnte grunde mod denne, at de to rigeste og bedst befolkede provinser „bleve fremmede for os i den betydeligste del, der mest sammenknytter venskab, nemlig fælles interesser, og komme selv til at vinde, når statens øvrige dele tabe, ligesom og i samme proportion som Hamborgerne, med hvilke de få én interesse i den del“, dels har han øje for, at det vil være særligt uheldigt, „at hertugdømmet Slesvig, denne betydelige, til det danske rige under navn af Sønderjylland egentlig hørende, og fra samme, med hvad der end kunde ske i tilkommende tider, uadskillelige provins ikke mere skal hjælpe at bære seddelbyrden“. I virkeligheden blev også speciesbanken et af de bånd, der knyttede hertugdømmerne endnu fastere sammen indbyrdes og med Hamborg, end hidtil havde været tilfældet.

I statsrådsmødet d. 8. November synes det at være gået varmt til, Schack Rathlou understøttedes af Rosenkrantz og Stampe, og udfaldet af en afstemning vilde altså have været meget tvivlsomt. Men da befalede kronprinsen, at planen skulde underskrives. Da underskriften kom til Schack Rathlou, sagde han, at han skrev sit navn efter befaling som undersåt, men ikke som rådgiver, og han bad, at hans betænkninger måtte lægges ved sagen, for at han kunde frikendes hos efterslægten. Da ministrene forlod statsrådet, sagde Stampe til prins Fredrik, der havde tiet stille: „Jeg vilde ønske, at Deres kongelige højhed havde sagt Deres mening; De havde da vist sagt det samme som vi.“ „Ja det havde jeg vist gjort“, svarede han. Om eftermiddagen var Schack Rathlou ikke mødt i statsrådsmødet på slottet. Da Schimmelmänn her læste planen for kongen, sagde denne: „Zela!“ Kronprinsen bad prinsen af Augustenborg at

fortælle Schack Rathlou dette, men han svarede: „Gud give, at kongen må kunne sige Zela til denne plan om 30 år“¹⁾.

Samme år, som denne sag således dreves så hensynsløst igennem, var der overgivet Schack Rathlou et hverv, som, hvis det var bleven ført til ende, ikke vilde have fået så lidt indflydelse på den almindelige tænke- og levemåde. Det var nemlig intet mindre end en afskaffelse af alle titler og indførelse af en embedsrang i stedet. Det var ham pålagt af kronprinsen at udarbejde et sådant forslag, men han har selv sympatiseret med tanken. Rangsygen, siger han, har bredt sig mere og mere og forvoldt meget ondt i mange henseender. Folk, der have fået en tittel, have ødelagt sig selv for at kunne leve standsmæssigt, og der har fundet megen insubordination sted, fordi betitlede folk ikke have villet adlyde foresatte, der havde en lavere rang. Med henblik på tiden før 1784 klager han over, at karaktererne ere blevne en vare, der kan købes²⁾, og at folk have nået høj rang uden at have tjent, ligesom de ved „lommebreve“ have fået anciennitet flere år tilbage;

¹⁾ Bülow's optegnelser. Det kgl. bibl. Deuntzer, H. Stampe 77. Ordet Zela (Sela) er måske det bekendte ord i de gammeltestamentlige salmer. Det forklares på mange måder, deriblandt også, at det betyder „summe, maxime, vehementissime, excellenter, plane“. Ewalds konkordans.

²⁾ Hvor sandt dette er, vise mangfoldige kabinetsordrer. Arveprinsen skrev således 16. Marts 1774 til kancelliet: „Den lærde Schønning, om hvis Flid man ikke kan tvile, behøver til Fortsættelsen af en Reise flere Penge, og den Alstrup, som ønsker en Tittel, tilbyder dem. Kongen vil og til Schønnings Reise skienke dem. Stiftamtmand Levetzau, som har søgt Penge til en nyttig Stiftelse, har fundet Folk, som vil give dem, og man vil vel sørge for at befordre hans og deres Ønske.“

koner have fået højere rang end deres endnu levende eller afdøde mænd, og der har været folk, som ere avancerede efter deres død. Mod alt dette kender han intet andet middel end at afskaffe alle karakterer og den med dem forbundne rang og indføre en embeds-rang. Kongen vil ved ordener og nobilitering have midler nok til at belønne fortjenesten. Han har virkelig forfattet et forslag til en klassificering af embederne; men der vides aldrig at være foretaget videre i sagen¹⁾.

Det havde straks efter 1784 været påtænkt, at Schack Rathlou skulde ind i kancelliet, med hvilket der da tillige skulde ske en forandring; L. Reventlov, der ligeledes skulde ansættes i det, synes allerede at have udkastet planen til denne. I Struensees tid var der blevet indført en rigtignok meget ufuldkommen og kejtet deling i departementer. Denne blev atter ophævet 1772; men forretningernes omfang var for stort, når kollegiet således så at sige skulde udgøre et kontor, og det har formodentlig været en ny deling, der har været påtænkt. Schack Rathlou anerkendte vel, at der trængte til forandringer; men han bevirkede dog, at det udsattes at indføre sådanne, dels fordi han ikke vilde krænke Stampe, der i mange år havde været i så nær forbindelse med kollegiet, dels vilde han, når han selv skulde stå i spidsen for dette, kun nødig finde sig i, at en sådan plan i forvejen udarbejdedes af en anden²⁾. Men dertil er sikkert kommet, at han mindst af alt kunde finde sig i, at denne anden skulde være L. Reventlov. Vel siger han, at han gerne skulde arbejde sammen med

¹⁾ Kabinetsarkivet. Indkomne sager 1786. Smlgn. Sorø program 1877. 21. 22. 25. 27.

²⁾ Regeringsskiftet 1784. 313.

ham, men der var dog næppe nogen af alle de unge, der nu vare komne frem, som de ældre mindre forstode og stemmede dårligere overens med end netop ham. Med al hans iver, filantropi og virkelige dygtighed havde han sikkert også mange hanke, hvorpå kritikken kunde hænge sig, hvad den da heller ikke undlod at gøre¹⁾.

Schack Rathlou fik den gang ikke referatet for kancelliet; men i året 1787 blev det, vist nok på grund af Stampes sygelighed, atter påtænkt at sætte ham i spidsen for det og da tillige at foretage en forandring med dets personale. Men da var spændingen mellem partierne blevet stærkere, og Schack Rathlou nægtede at overtage den ham tiltænkte post, hvis L. Reventlov skulde ansættes under ham. Der har også været tale om Schlanbusch, der protegeredes af Bernstorff, som huskede hans deltagelse i regeringsskiftet, og Colbiørnsen; men heller ikke dem vilde han arbejde sammen med²⁾. Schack Rathlou sejrede endnu denne gang; ti der skete ingen forandring i kancelliets personale, derimod søgte han

¹⁾ Numsen skrev 1. Juli 1789 til Schack Rathlou, at prinsen af Augustenborg havde været på Brahetrolleborg „et que Mr. Lux, qui, comme vous l'avez sans doute appris, a demandé à la chancellerie la permission d'oser catéchiser lui même dans ses eglises, lui a fait voir ses arrangements. Quelle âme sensible ne doit pas avoir été vivement emu de voir autant de bonheur répandu autour de ce phénomène d'homme, mais quelle sujet d'affliction n'est ce point pour une telle âme de cire de voir que les paysans ont assez peu d'esprit pour ne point sentir, qu'ils doivent se croire heureux. Aussi n'y a-t-il que des ingrats en Danemarck.“ Ravnholt. — Om hans landvæsen på Brahetrolleborg se „Vor ungdom“ 1890. 277 f.

²⁾ „Certainement, je ne me resoudrai jamais à y entrer, si l'on en fait sortir des gens, que je desire à conserver, ou si l'on y met un L. R., un C....n ou un Sl...sch.“ Brev til Bülow 3. Sept. 1787. Soro.

straks at afhjælpe nogle af de misligheder, der klagedes over, især at kontorpersonalet skaffede sig sportler, der stod på grænsen af det ulovlige. Kort efter sin udnævnelse forbød han de underordnede betjente at overtage kommissioner, at give sig af med rekommandationer og at meddele fremmede noget af kancelliets sager. Hertil er det, Guldberg sigter, når han lykønsker ham til at have afskaffet store uordener¹⁾. Han blev dog for kort på denne plads til at kunne udrette synderligt; ti allerede det næste år tog han sin afsked fra alle sine embeder.

Som vi således have set, var der bestandig uenighed i ministeriet næsten om alle indenrigske forholdsregler. Derimod har Schack Rathlou øjensynligt i det hele været enig med Bernstorffs udenrigspolitik, og er utvivlsomt bleven dette end mere, jo tydeligere det viste sig, at et pålideligt forhold til Gustav III ikke lod sig tilvejebringe, og at der måtte træffes et valg mellem Sverrig og Rusland. I efteråret 1787 kom kong Gustav III til København og forsøgte på at bevæge den danske regering til at slutte et offensivt og defensivt forbund med Sverrig, et skridt, der vilde have været et brud på Danmarks forpligtelser mod Rusland, og som man ikke skulde antage kunde blive mere tillokkende ved, at den svenske konge uforbeholdent udtalte, at fyrsternes ordholdenhed måtte rette sig efter omstændighederne. Kong Gustav forhandlede ikke blot med Bernstorff, men også med Schack Rathlou. Med denne talte han især om, at de to lande skulde gensidigt garantere hinanden alle deres besiddelser, hvilket han anså for en fordel for Danmark,

¹⁾ Luxdorph 16. Oktbr. 1787. Guldberg til Schack Rathlou 2. Novbr. 1787. Ravnholt.

da han ikke mente sig bundet ved det, som han sagde, tvungne afkald, hans fader havde givet på sin arveret til Holsten. Schack Rathlou udviklede da med endnu mere kraft, end Bernstorff havde gjort, at hans stilling som konge af Sverrig nødte ham til at betragte traktaten som hellig, uden at derimod kunde gøres gældende, at han var søn af en holstensk hertug. Kongen har vel næppe optaget dette godt; men han frafaldt dog påstanden om, at den traktat, han ønskede at slutte, skulde indeholde den omtalte garantibestemmelse ¹⁾).

Grunden til, at Schack Rathlou, som alt omtalt, trak sig tilbage fra forretningerne, var dog egentlig ingen af de ovenfor omtalte konflikter, men derimod hans misfornøjelse med de grundsætninger, der gjorde sig gældende i landboreformerne, og formodentlig tillige personlig uvillie mod rentekamrets første deputerede C. Reventlov, med hvem han stemmede ligeså dårligt overens som med broderen. Han var, om end modstræbende, gået ind på det forsøg, der 1785 gjordes på at give bønderne på Frederiksborg amt ejendomsskøder, så vel som på nedsættelsen af den store landbokommision; men samtidig hermed søgte han på flere måder at modvirke Reventlovs og rentekamrets planer. Da der var tale om at bevirke nogle lempelser i lovgivningen om brændevinsbrændingen, var han ikke tilfreds med rentekamrets forslag hertil, men indsendte på ny sit alt tidligere omtalte forslag fra 1777, „som var den gang min trosbekendelse i den materie, og som efter 9—10 års erfaring er det endnu“ ²⁾. Men endnu mere afgjort modsatte han sig rentekamret, da der blev

¹⁾ Hist. tidsskr. IV. 1. 694.

²⁾ Skr. 9. Maj 1785. Rigsarkivet, Alm. polit. saml.

klaget over dets fremfærd af en godsejer, kammerherre Morgenstjerne på Lundbygård. Denne havde i henhold til fdn. 23. April 1781 udskiftet sine bøndergårde; han var derved kommet i strid med bønderne og havde selv påkaldt rentekamrets hjælp; men da dette fandt, at der var begået fejl ved udskiftningen, klagede han over det og beskyldte det for at søge at tilrive sig ulovlig myndighed ved at blande sig i en udskiftning mellem hans gods' bønder alene, medens han forment, at den omtalte anordning kun forlangte kamrets approbation, når der var tale om udskiftning mellem bondejord og hovedgårdstakst, hvor altså herremanden selv havde interesse i denne. Der var ingen mening i den måde, hvorpå Morgenstjerne optrådte, og Schack Rathlou erkendte også, at han burde have en irrettesættelse; men både han og Rosenkrantz delte hans opfattelse, at rentekamret her havde blandet sig i en sag, som ikke kom det ved. Da hans udtalelser herom vistnok kort og klart udtrykte den almindelige godsejeropfattelse af, hvad der var ret og billigt i forholdet mellem dem og bønderne, skulle vi anføre dem. Det er, siger han, „godsejeren, som virkelig ejer den jord, af hvilken fæstebønderne ikkuns er lejere på livstid; han, som er og bør være deres naturlige forsvar, han, om hvilken man umulig kan supponere, at han, når han ikke selv kan vinde noget derved for sin egen mark, skulde ville fornærme den ene af sine bønder for at favorisere den anden; og han, som bedst kan vide, hvad de alle, som ere ham lige nær, kan være mest tjent med“. Hvis rentekamret her skulde have ret til indblanding, vilde frygten for, at det kunde omgøre den trufne ordning, afholde godsejerne fra udskiftning, og endelig, hvad han

især lægger vægt på, vilde kamrets afgørelser forholde vedkommende lands lov og ret. Men dette, siger han, „er som et helligt ord dybt indprentet i alles hjerter, høres af alle munde og betrygger de fattigste og allerringeste af undersåtterne“. — Det er vel dette sidste, der er den vægtigste af hans grunde; ti der var ganske vist en stærk tilbøjelighed til, for at fremme, hvad man anså for gavnligt i landbosager, at spare tid og omkostninger ved ad administrativ vej at afgøre spørgsmål, der egentlig hørte under domstolene. Da Reventlov med dygtighed forsvarede sin fremgangsmåde, tilbød han også, formodentlig i følelsen heraf, at gøre forslag til en anordning om, når denne slags sager skulde afgøres af kamret, og når de skulde henvises til domstolene. Iøvrigt er det ikke vanskeligt at se manglerne ved Schack Rathlous argumentation; fæstegodset var ikke godsejernes frie ejendom, og den upartiskhed, som han forudsatte hos disse, var ikke så konstant en faktor, at der kunde regnes med den. Sagens udfald blev, at Morgenstjerne fik en irettesættelse og pålæg om i fremtiden at holde sig fra deslige ubeføjede klager; for så vidt bifaldtes altså rentekamrets fremgangsmåde; men Reventlovs forslag til nye regler for, hvor når kamret skulde have lov til at dømme i lignende stridigheder, bleve ikke approberede. Dette betragtede han selv som et nederlag og Schack Rathlou og hans venner som en sejr, uagtet det ikke synes, at det egentlig har været Reventlovs hensigt at benytte lejligheden til at forøge kamrets magt, men kun nøjagtigere at bestemme de hidtil fulgte regler¹⁾.

¹⁾ Rentekamrets resolutionsprot. 1786. 12. B. Her findes en egenhændig tilskrift af Reventlov, som tilstrækkelig viser, at

Ved sin optræden her og formodentlig ved mange flere gange, end vi kunde påvise, at prøve på at sætte grænser for rentekamrets voksende indflydelse var Schack Rathlou i sine standsfællers øjne kommet til at stå som forsvarer af godsejerinteresserne, hvad der ikke skulde gøre hans stilling lettere, da det efterhånden blev klart, til hvilket mål landbokommissionens arbejder vilde føre.

Da Reventlov 1786 gjorde forslag til nedsættelsen af den store landbokommission, frarådede Schack Rathlou ikke denne; han erkendte tvertimod, at fæstebønderne kunde trænge til beskyttelse mod herremændenes vilkårlighed; men han ønskede, at der skulde sættes den bestemte grænser for dens virksomhed. Dette opnåedes dog ikke; ti i den kongelige resolution blev det netop udtalt, at bestemmelsen af alle poster vedrørende forholdet mellem proprietærer og bønder skal grundes på de rettigheder og pligter, som, efter at vornedrettigheden er ophævet, bør have sted mellem jorddrotten og bondestanden, og at senere anordninger, der have forvansket disse, bør ophæves. Herved var ganske vist udtalt, at når der blev spørgsmål om stavnsbåndet, kunde der kun tages hensyn til, hvad der var nødvendigt af militære grunde, ikke til godsejernes formentlige tarv¹⁾. Men slaget var ikke tabt, fordi der i en resolution var sagt, i hvad retning kommissionen skulde arbejde. Alt kom jo an på, hvem den kom til at bestå af, og i den henseende blev Schack Rathlous forslag fulgt; han var

det er urigtigt, når man har beskyldt ham for ikke at kunne skrive Dansk. Schack Rathlous og Rosenkrantz's skrivelser i „Alm. polit. samling“. Holm, Kampen for landboreformerne, 103.

¹⁾ Holm, Kampen for landboreformerne, 112.

gået ind på, hvad Reventlov havde ønsket, at denne og to andre medlemmer af rentekammeret skulde have sæde i den, og at Colbiørnsen skulde være dens sekretær, men desuden foreslog han tre medlemmer af kancelliet, fire jurister, uden hensyn til, om de tillige vare landmænd, og fire godsejere. Hertil kom siden generalauditøren for at varetage hærens tarv. Det kunde ingenlunde efter den sammensætning, den således fik, straks anses for afgjort, at det vilde lykkes at føre arbejderne i den retning, Reventlov ønskede.

Det er her ikke hensigten at skildre kommissionens arbejder eller at vise, hvorledes den især ved Colbiørnsens dygtige ledelse og båret af den offentlige mening i København nåede sit foreløbige mål, stavnsbåndets løsning¹⁾. Schack Rathlou kom i denne tid ikke ud over det standpunkt, han bestandig havde indtaget; han mente, at fremskridtet i landbruget var i god gang, og at man kun vilde forstyrre dette ved så gennemgribende forandringer, og desuden sluttede han sig til de stærke betænkeligheder, der vare udtalte fra generalitetets og admiralitetets side. Derfor kunde han ikke gå ind på at indrømme bønderne flytningsfrihed, før de havde udtjent som soldater eller vare over udskrivningsalderen. Dette udtalte han i erklæringer i statsrådet d. 9. og 30. Maj 1787. Men da han ikke kunde sætte sin mening igennem, indgav han d. 1. Juni begæring om afsked fra alle sine embeder²⁾. Han gav afkald på den pension, der var tilsagt ham, men udbad sig pension for sin kone, hvis hun overlevede ham.

¹⁾ Se Holm, Kampen for landboreformerne, især 120—146

²⁾ Holm, anf. skr. 149.

Dette skridt kom de fleste aldeles uventet; i kancelliet fik man den første underretning derom af hans karl, som dagen efter bragte portefeuillen ned, og Bernstorff sendte ham samme dag ikke mindre end tre breve, der udtalte hans forbavselse og sorg over, hvad der var sket, og søgte at bevæge ham til at forandre sin beslutning¹⁾; men denne var urokkelig. Han fik da den forlangte afsked med al hæder; sin plads i statsrådet beholdt han, men beklædte den aldrig siden. Kronprinsen sendte ham en kostbar foræring, der især var ham dyrebar, fordi den indeholdt giverens portræt, og den pension, der vilde være tilkommet ham, skulde oplægges til „et vist almindeligt brug“. Rosenkrantz, der havde stået i endnu skarpere opposition mod de nye love end Schack Rathlou, tog ligeledes sin afsked, og da Stampe var aldeles invalid, var der nu ikke en eneste dansk minister mere i statsrådet.

Det var ikke alene Schack Rathlous standsfæller, der beklagede hans afgang, men alle de, der frygtede for den urolige tid, de så nærme sig. Biskop Balle kaldte den et uventet slag, der havde ramt kirken og gejstligheden. D. E., skriver han, „var eneste tilflugt for ægte kristendoms rene lærere, eneste værn mod den fordævelige nyhedssyge, som ødelægger al grundighed og orden, forstyrrer al gavnlig indflydelse af vores dyrebare religion, og nu ere vi forladte gejstlige, helst de iblandt os, som holde fast ved evangelisk tro og skik, blevne til rov, ikke for spot alene, men for vold og ondskab“²⁾. Også den gamle klage over de danskes

¹⁾ Holm, anf. skr. 150.

²⁾ Danske samlinger VI. 244.

tilsidesættelse lød igen, denne gang fra den bekendte diplomat Dreier, som da var ansat i Madrid¹⁾, og Numsen skrev på mærkedagen d. 14. April 1789: „Ak hvem skulde have sagt, at vi skulde blive således delte og adsplittede i løbet af 5 år“. Men var der således sorg over Schack Rathlous afgang hos mange, var der glæde hos andre. Rahbek, der i det hele var meget misfornøjet med ham som universitetspatron, fortæller om den fryd, det var for ham og hans venner, at „det antiliberale parti“ havde resigneret, og for Rahbek forøgedes glæden i høj grad ved, at „hans hulde ven og beskytter, musageten Augustenborg“ blev universitetspatron²⁾. At denne glæde deltes i mange kredse, behøver ikke at siges for dem, der kende den iver for landboreformerne, som da især i København havde bemægtiget sig sindene.

Schack Rathlou og hans hustru rejste til Rathlousdal, og så vidt vides, har han siden ikke været i København. De vare nu ene; ti deres eneste datter, som havde været gift med baron Clement Auguste Haxthausen, var død 1778 uden børn. I økonomisk henseende har han næppe haft sorger; ejendommenes værdi var steget så meget, at der ikke længer kunde være vanskelighed ved for et par gamle folk at leve af to hovedgårde, der tilsammen udgjorde 792 tdr. hartkorn. Han synes også at have været veltilfreds med at kunne tilbringe resten af sit liv i ro; idetmindste undredes Sporon, som besøgte ham, over, at han var så munter, uagtet han var så lidt vant til stil-

¹⁾ 27. Aug. 1789. Ravnholt.

²⁾ Rahbek, Erindringer III. 190. Smgln. 153, 189.

heden på landet; men Sporon betragtede rigtignok selv sin amtmandspost i Kolding som en utålelig landflygtighed. Men følgerne af de nye love, han havde frygtet så meget for, fulgte ham til Jylland. Han underskrev ikke den adresse mod landbolovene, som Lüttichau og Beenfeldt 1790 overleverede kronprinsen og prins Carl på Louisenlund. Men han har uden al tvivl deltaget i de forhandlinger, der førtes før dens affattelse, og han har aldeles sikkert været enig med de anskuelser, der udtaltes i den. Han tog også siden varmt del i den skæbne, der ramte Lüttichau. Denne havde al tid i højeste grad været en frondeur, og han havde mere end en gang været i kast med regeringen, medens Schack Rathlou sad i den. Således havde han 1780 i „dristige og uoverlagte ord“ vægret sig ved at modtage den kammerherrenøgle, som nu blev ham frataget, og måtte formelig tvinges til dette¹⁾. Nu forsøgte både Guldberg og Schack Rathlou at tage sig af ham; i deres øjne var han et offer for „Colbiørnismen“; Schack Rathlou gennemså endog hans skrift: „Fuldkomment bevis, at hr. etatsråd C. Colbiørnsen . . . har fornærmet den oplyste menneskelighed, den borgerlige frihed og det danske folk“; Lüttichau forsikrer selv, at han har forandret alt efter Schack Rathlous forslag²⁾; hvis dette er tilfældet, kan det ikke siges, at hans bestræbelser for at formilde udtrykkene have havt held med sig; ti det er sagt med sandhed, at et formeligt raseri ånder igennem dets 116

1) Kabinettsprotokollen 1. Dec. 1780.

2) Lüttichaus og Schack Rathlous brevveksling findes på Ravnholt, også de breve, der indeholde rettelserne til manuskriptet; men de ere således affattede, at det ikke lader sig afgøre, hvorpå disse i det enkelte ere gæede ud.

sider¹⁾. Men det er mellem mange andre et tegn på, hvor højt stridens bølger gik i disse år, at en så sindig mand som Schack Rathlou har kunnet gennemse et sådant skrift uden at råde forfatteren til enten at omarbejde det eller at holde det tilbage. Den retssag, som det pådrog Lüttichau, blev af Schack Rathlou fulgt med den største interesse. Lüttichau tænkte på selv at rejse til København, men Rosenkrantz skrev til ham og frarådede dette, fordi han vilde udsætte sig for ubehageligheder, da alle klubberne vare på hans modstanders side. Schack Rathlou derimod skrev til ham: „Det kan jeg på min hæder og ære forsikre og bedyre Ds. hvbh., at var jeg i denne fald i Deres sted, så befalede jeg mig Gud og stolede på ham og min gode sag, rejste til København for selv at våge over, hvordan min advokat forsvarede det dyrebareste af det, man kan eje på jorden, gik enhver mand, ven eller fjende, med en anstændig og beskeden frejdighed under øjnene og tænkte, dog uden at sige det, som Luther, da han drog til Worms*. Dette råd faldt i god jord hos Lüttichau, der var lige så modig, som han var ubesindig; han rejste virkelig og var i København, da dommen i hans sag afsagdes d. 7. April 1791. Som bekendt mortificeredes beskyldningerne mod Colbiørnsen, og han idømtes for sit herved udviste „skammelige og lovstridige forhold“ en bøde af 1000 rd.

Både Schack Rathlou og Guldberg vedbleve dog at interessere sig for ham, uagtet han voldte dem mange bryderier, fordi han, som Guldberg siger, aldrig spurgte sine venner til råds, før det var for sildigt. De gjorde

¹⁾ Holm, Kampen for landboreformerne, 216.

sig umage for at bevæge ham til ikke at sælge sin gård Åkær, men forgæves. Da han i Tyskland var bleven rigsgreve og excellence, glædede det dem; det, udbryder Guldberg, kan man kalde oprejsning! Det var dog måske mest hans kone, Karen Benzon, der vakte deres medlidenhed; hun led meget under mandens ubesindighed¹⁾.

Men det var ikke blot Lüttichau, der blev berørt af de store forandringer, der nu skulde ske. Godsejerne måtte se at komme til overenskomst med deres bønder om hoveriet, og amtmændene skulde mægle, hvor man ikke kunde komme ud af det med det gode. Når man læser Guldbergs breve til Schack Rathlou, skulde man tro, at der var en uro og et virvar, som aldrig kunde opredes. Der føres klage over „de københavnske landmænd“, over regeringen, som i sin travlhed overdænger embedsmændene med forretninger, så de næppe have tid til at ånde, og over de mange godser, hvor der var strid og misfornøjelse, fordi bønderne gjorde urimelige fordringer. Schack Rathlou har sikkert efter hele sin natur været en god godsejer; Guldberg siger, at han behandlede sine bønder faderligt. Men nu måtte også han i slutningen af året 1791 skrive til Skanderborg til sin amtmand, at han ikke kunde komme til akkord med dem. Men få måneder efter kan Guldberg dog ønske ham til lykke med, at dette er sket, og samtidig melde, at man også er kommet overens på godserne omkring Århus. Og mærkeligt nok, efter den tid nævnes landbovæsnet næppe i Guldbergs breve; alle vanskeligheder

¹⁾ Schack Rathlous brevvekslinger med Guldberg og Lüttichau. Ravnholt.

synes overvundne, vistnok langt lettere end man havde tænkt både på Rathlousdal og i Århus, men sikkert uden at man noget af stederne har tænkt på, om man dog ikke havde taget fejl, når man anså dem for så uovervindelige.

Men blev end denne sorg hurtigt slukket, så var man desto mere forfærdet og oprørt over, at regeringen ikke tog sig af pressens udskejelser. Man læste med forfærdelse Riegels's skrifter o. desl. Bruns „Aristokraternes katekismus“ var for Guldberg „sarkasmernes topunkt“. Numsen skrev 1790 til Schack Rathlou, at han tidt tænkte på, hvad denne for lang tid siden havde sagt ham så mange gange, om hvad enden vilde blive. Nu, siger han, arbejder „den store Colbiørnsen, som nogle kalde vor polarstjerne, men de fleste vor komet“, på et pressereskript; men det var meget bedre at straffe de skyldige forfattere efter de bestående love. Også andre af Schack Rathlous korrespondenter berettede om „det djærve skriveri“, der varer ved og bliver alt værre og værre. Professor Treschow, sognepræst ved Garnisonskirken, gav det skyld for adskillige pøbeloptøjer, som han fortalte om. Man må huske, at alt dette den gang sås i den franske revolutions belysning, og det kan ikke undre os, at den tids begivenheder nok kunde se temmelig skrækindgydende ud for gamle mænd, der vare opvoksede under rolige forhold.

Da Christiansborg brændte 1794 og en stor del af byen det næste år, så mange deri Guds straf for folkets synder. Schack Rathlou skrev 1799 til den alt nævnte prof. Treschow:

„På Københavns ulykkelige ildebrand kan jeg ikke tænke uden med den allerinderligste bedrøvelse. I de

mange år, jeg har levet, er der aldrig mødt mig selv eller mit hus noget ulykkeligt tilfælde, skønt jeg har havt ret mange og ret smertelige, som således har nedbøjet mig som denne ulykke. Men hvad skal vi sige! det er Guds hånd, som atter har tugtet os. Vi må bære det med tålmodighed og indskrænke os alene til at anråbe hans barmhjærtighed, at denne tugtelse må føre os tilbage til hans frygt, til et kærligt og taknemligt skønnende på vores lykkelige regeringsform, og til dyd og gode sæder, hvilket alt på nogen tid er temmelig bleven sat til side af en del iblandt os; ti så kan også denne ellers sørgelige begivenhed tjene os til gode, og det give Gud for hans skyld, som vi skyldte alt det gode, vi nyde, og hvis forbøn alene gør vor frelse, skønt det så ofte miskendes og i det mindste ej påskønnes i vore dage, som det burde, hvorom nogle af de ugudelige flyveblade, som vi oversvømmes med, og som ere misfostre af vores trykkefrihed, desværre give alt for be-
drøvelige prøver.“

Schack Rathlou oplevede dog året før sin død presseloven af 1799. Det sidste brev fra Guldberg til ham, der er bevaret, udtaler dennes glæde over den.

Det var dog ikke blot i hans øjne sørgelige efterretninger, han fik fra København; det kan kun have glædet ham, da G. C. Haxthausen 1789 kunde meddele ham, at han selv og Erik Skeel vare blevne kaldede til medlemmer af statsrådet, fordi det var bleven anset for nødvendigt, at dansk fødte mænd havde sæde i dette. Efter hele den måde, hvorpå Numsen meddelte ham det, må det antages, at denne har været vis på, at Schack Rathlou har delt hans tilfredshed med, at Bülow 1793 faldt i unåde. Det næste år

kan han berette, at det går tilbage for det tyske parti i København, og 1796, at kronprinsens sindelag mod ham, der havde været meget unådigt, nu var i høj grad forandret.

Men det var ikke blot politik, der optog Schack Rathlous tanker i hans sidste år. Hans optegnelser vise, at han har læst meget, og at de literære interesser indtog en betydelig plads i hans liv. Han og hans kone gennemlæste en del af manuskriptet til Guldbergs nye testamente, og deres dom, siger denne, var ham mere værd end et helt fakultets. Også en anden forfatter, sognepræsten ved Garnisonskirke, prof. Treschow, rådførte sig med ham, før han udgav sin Fredrik Danne-skiolds levnet. Desuden udførte han et arbejde, som har fået betydning for eftertiden, ved at ordne sine talrige breve og optegnelser, som nu ere en hovedkilde til hans tids historie, der ingenlunde, heller ikke ved denne afhandling, er udtømt. Det fortjener at nævnes, som et bevis på hans orden og samvittighedsfuldhed, at der i modsætning til, hvad der har været tilfældet med de fleste statsmænds efterladenskaber, næppe imellem hans talrige papirer findes noget eneste offentligt dokument af den art, som burde have sin plads i arkiverne.

Schack Rathlou mistede sin hustru d. 20. Maj 1798, selv døde han 72 år gammel d. 7. Juni 1800. Han hører ikke mellem de store statsmænd, der have blik for, hvad fremtiden vil bringe; overfor P. A. Bernstorff, der stod ved hans side det meste af den tid, han var minister, kan han ikke stå mål. Det er jo en fælles skæbne for alle statsmænd, der have gjort modstand mod reformer, som siden have vist sig heldbringende, at der derved er kommet til at falde en skygge over deres

navn. Dette er måske ikke mere end billigt; men det må dog heller ikke overses, at når deres modstanderes klarere blik på forholdene gik af med sejren, så have de dog ofte haft en indflydelse på, både at reformerne først kom i den rette tid, og at de bleve holdte indenfor de tilbørlige grænser. Men Schack Rathlou har jo ikke blot skrevet sit navn i historien som en modstander af trykkefriheden og landboreformerne. Der er vigtige begivenheder i folkets historie, der uden ham vilde have fået en anden skikkelse; æren for, at mageskiftet med Rusland kom i stand, tilkommer ham næst efter den ældre Bernstorff, og han deler med Bülow fortjenesten af at have forhindret, at regeringsskiftet 1784 blev en revolution. Men frem for alt er hans navn uadskillelig forenet med indfødsrettens indførelse. I det hele fortjener han at mindes, fordi han var bevidst national i en tid, hvor der kunde trænges dertil; han stod i mange år som fører for det egentlig danske parti, og dette nåede i disse år en livskraft, der skaffede det sejren, om det end var et foreløbigt nederlag for det, da han trak sig tilbage.
